

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

73715

GÜMRÜK BİRLİĞİ ÜYELİĞİNİN TÜRKİYE'DE
YARATACAĞI FİYAT HAREKETLERİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. M. Tuba ONGUN

Hazırlayan
Gülen ELMAS

T 73715

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM ENSTİTÜSÜ
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ANKARA-1998

Sosyal Bİllimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İş bu çalışma, Jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında
DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir

Jüri Başkanı

Üye

Üye

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait
olduğunu onaylarım

...../...../1998

Enstitü Müdürü

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTELEKUL ENSTİTÜSÜ

ÖZET

1995 yılı bitiminde Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği süreci başlamıştır. Gümrük birliği üyeliği, hiç kuşkusuz Türkiye'nin siyasal tercihleri doğrultusunda önemli bir adımdır. Ancak bunun ötesinde bir ekonomik öneme de sahiptir. Bu nedenle Gümrük Birliği üyeliğinin Türkiye'nin ekonomisinde yaratacağı etkileri iyi tesbit etmek, olası problemlerin çözümüne hazırlıklı olmak açısından önem taşımaktadır. Ekonomik etkilerin irdelenmesinde, bu çalışmanın, ekonominin değişik bir alanının açığa kavuşmasına hizmet edeceğini ummaktayız. Bizce fiyat hareketlerine ilişkin tesbitlerin iyi yapılmasının, fiyat mekanizmasının ekonomik kararların ilk hareket noktası olması nedeniyle, önemleri büyüktür. Böylece ekonomik karar birimlerine ve politika yapıcılarına gereken referans noktası verilmiş olacaktır.

Gümrük Birliği üyeliği ile Türkiye'de açığa çıkacak olası fiyat hareketlerini irdelemeyi amaçlayan bu tez çalışmasının Birinci Bölümünde, teorik açıdan gümrük birliğinin etkileri incelenmiştir. İkinci Bölümde, yine teorik olarak görelî fiyatlardaki değişimlerin açıklanmasına, ayrıca gümrük vergisi uygulamasının ve devalüasyonun ekonomik etkilerine yer verilmiştir. Gümrük Birliği ile Türkiye'de ortaya çıkacak fiyat hareketlerinin ne yönde ve nasıl olacağına ilişkin ampirik analizlerin yer aldığı Son Bölüm'de de, hem gümrük vergilerinin kaldırılması, hem de devalüasyonun yaratacağı fiyat hareketleri incelenmiştir. Ayrıca çalışmanın bu son bölümünde, Gümrük Birliği sonrasında dış dengeyi gözetecek bir döviz kuru hedefi ile analizimiz bu çerçevede geliştirilmiştir. Sonuç Bölümünde ise analizin bulguları değerlendirilmiştir.

SUMMARY

A Customs Union has been established between Turkey and the European Union on 1 January 1966. This fact is beyond doubt an important step in terms of Turkey's political preferences, but at the same time marks a significant development for the Turkish economy. Therefore it is of utmost importance to capture the effects of the Customs Union on the Turkish economy and be ready to solve problems most likely to be encountered. We believe that in analyzing the economic effects of Customs Union membership, this work will enable the revelation of a specific aspect of the Turkish economy, namely the effects of Customs Union on prices in Turkey. Since price mechanism, constitutes the point of departure in the process of economic decision-making, it is crucial to make correct estimations and evaluations relating to future price movements, so that economic units and policy makers will be provided the required reference points.

The First Section of this work concentrates on the economic effects of the customs unions from a theoretical point of view. The Second Section also from the theoretical viewpoint tries to illuminate the changes in relative prices and the economic effects of the elimination of customs tariffs and devaluations. In the last section, where empirical analysis relating to the nature and direction of price movements that will take place has been embodied, changes in prices resulting both from the abolishment of customs duties and the devaluation have been explained. Also in this last section, a rate of

exchange that can secure external balance has been calculated and our analysis developed within this context. In the "Conclusion", an evaluation of the results of our analysis has been made.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
TABLolar LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
ÖNSÖZ	xv
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ

I.1. TARİHİ BİR PERSPEKTİF İÇİNDE EKONOMİK BÜTÜNLEŞME TÜRLERİ	6
I.1.1. Tarih İçinde Ekonomik Bütünleşmelerin Doğuşu ve Önemi	6
I.1.2. Ekonomik Bütünleşme Türleri.....	12
I.1.2.1. Sektörel Bütünleşmeler (Sectoral Integration).....	13
I.1.2.2. Tercihli Ticaret Anlaşmaları (Preferential Trade Agreements).....	14

1.1.2.2.	Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area)	14
1.1.2.3.	Gümrük Birliği (Customs Union)	14
1.1.2.4.	Ortak Pazar (Common Market)	15
1.1.2.5.	Tam Ekonomik Birlik (Complete Economic Union)	15
1.1.2.6.	Tam Ekonomik ve Politik Bütünleşme (Complete Economic and Political Integration)	15
I.2.	GÜMRÜK BİRLİKLERİ VE ETKİLERİ.....	15
1.2.1.	Gümrük Birliği: Tanım ve Uygulanması.....	16
1.2.2.	Gümrük Birliğinin Etkileri.....	18
1.2.2.1.	Gümrük Birliğinin Mal Hareketleri Üzerindeki Etkileri: Ticaret Yaratıcı ve Saptırıcı Etkiler	19
1.2.2.2.	Gümrük Birliklerinin Faktör Hareketleri Üzerindeki Etkileri.....	39
1.2.2.3.	Gümrük Birliklerinin Dış Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri.....	42
1.2.2.4.	Gümrük Birliklerinin Dinamik Etkileri	47
1.2.2.4.1.	Pazar Genişlemesi, Teknolojik Gelişme ve Büyüme	48
1.2.2.4.2.	Ölçek Büyümesi ve Ölçek Ekonomileri	49
1.2.2.4.2.1.	İçsel Ekonomiler.....	50
1.2.2.4.2.2.	Dışsal Ekonomiler	51
1.2.2.4.3.	Diğer Dinamik Etkiler	51

II BÖLÜM

EKONOMİK YAZINDA GÖRELİ FİYATLAR KAVRAMI VE DOLAYLI VERGİLER VE DEVALÜASYONUN EKONOMİK ETKİLERİ

II.1. GÖRELİ FİYATLARIN TESBİTİ	55
II.2. ENTEGRASYON TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE GÖRELİ FİYATLAR.....	57
II.3. DOLAYLI VERGİLER VE DEVALÜASYONUN EKONOMİK ETKİLERİ.....	62
II.3.1.Dolaylı Vergilerin Etkileri.....	62
II.3..1.1.Dolaylı Vergilerin Ekonomik Etkileri.....	64
II.3.1.1.1.İhracat Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri	64
II.3.1.1.2.İthalat Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri	66
II.3.1.1.2.1.Gümrük Tarifelerinin Ekonomik Etkileri: Grafiksel Anlatım	66
II.3.1.1.2.2.Gümrük Tarifelerinin Ekonomik Etkileri: Matematiksel Anlatım.....	68
II.3.1.2.Dolaylı Vergilerin Görelî Fiyat Yapısı Üzerindeki Etkileri	71
II.3.1.2.1.Dolaylı Vergiler, Fiyat ve Üretim: Kısmî Analiz	72
II.3.1.2.2.Dolaylı Vergiler, Fiyat ve Üretim: Genel Denge Analizi (Girdi/Çıktı Tablosu)	74

II.3.2.Devalüasyonun Fiyat Yapısı ve Ödemeler Bilançosu	
Üzerindeki Etkileri.....	77
II.3.2.1.Görel Fiyat (Esneklikler) Yaklaşımı.....	80
II.3.2.1.1.Marshall-Lerner Koşulu.....	84
II.3.2.1.2.Esneklikler Yaklaşımına Yöneltilen Eleştiriler.....	84
II.3.2.2.Gelir-Tüketim Yaklaşımı	88
II.3.2.2.1.Massetine Yaklaşımı.....	88
II.3.2.2.2.Meade'ın Denge Modeli	93
II.3.2.3.Parasalcı Yaklaşım	94

III. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE'DE YARATACAĞI FİYAT HAREKETLERİ VE SONUÇLARI

III.1. AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ	102
III.1.1 AB-Türkiye İlişkilerinin Tarihi Gelişimi.....	102
III.1.2. AB İle Ticaretimizin Genel Görünümünü	109
III.1.3. Türkiye'de Dış Ticarete 1980 Sonrası Liberalleşme Uygulamaları.....	114
III.2. FİYAT HAREKETLERİNE İLİŞKİN MODELİMİZ.....	117
III.2.1 Modelin Amacı	117
III.2.2 Modelin Varsayımları.....	118
III.2.3. Modelin Kurgusu.....	121
III.2.4. Modelin Aşamaları.....	124

III.2.4.1. Birinci Aşama: Gümrük Vergilerinin Düşürülmesinin Toplam Fiyat Etkileri - Girdi/Çıktı Analizi.....	125
III.2.4.2. İkinci Aşama: Gümrük Birliği Üyeliği ve Cari İşlemler Dengesini Dikkate Alan Gerçekçi Bir Döviz Kuru.....	131
III.2.4.2.1. Cari İşlemler Dengesi ve Döviz Kuru	132
III.2.4.2.1.1. Dış Ticaret Dengesi.....	132
III.2.4.2.1.1.1. İthalat.....	132
III.2.4.2.1.1.2. İhracat	140
III.2.4.2.1.2. İşçi Dövizleri-Turizm Gelir ve Giderleri	144
III.2.4.2.1.2.1. İşçi Dövizleri.....	145
III.2.4.2.1.2.2. Turizm Gelirleri ve Giderleri.....	147
III.2.4.2.1.2.2.1. Turizm Gelirleri	147
III.2.4.2.1.2.2.2. Turizm Giderleri	150
III.2.4.2.2. Sermaye Hareketleri.....	151
III.2.4.2.3. Denklemlerin Birleştirilmesi ve Gerçekçi Bir Döviz Kuru İrdelemesi.....	157
III.2.4.3. Üçüncü Aşama: Devalüasyonun Fiyat Etkileri- Girdi/Çıktı Analizi.....	167
III.2.5. Modelin Sonuçlarının Değerlendirilmesi.....	171
SONUÇ	183
KAYNAKÇA	192

EKLER	212
EK I: FASIL KOD LİSTESİ	212
EK II: AB - TÜRKİYE ORTAKLIK KONSEY KARAR ÖZETİ	217
Karar 1/95:	217
Karar 2/95: OGT İstisnaları.....	220
EK III: AB'DE UYGULANAN OGT ORTALAMALARI	222
EK IV: VERİ SETLERİ VE REGRESYON TABLOLARI	225
EK V: MATEMATİKSEL İŞLEMLERE AİT AÇIKLAMALAR:	236
EK VI: FAKTÖR FİYATLARININ EŞİTLENMESİ.....	241
EK VII: GÖRELİ FİYATLARA İLİŞKİN AÇIKLAMA.....	243
EK VIII: GİRDİ/ÇIKTI TABLOLARININ ÖZELLİKLERİ	246
EK IX: MARSHALL-LERNER KOŞULU	248
EK X: MEADE'İN DENGİ MODELİ	252

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:	Sabit Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Yaratıcı Etki	22
Şekil 2:	Sabit Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Saptırıcı Etki	23
Şekil 3:	Sabit Maliyet ve Esnek Talep Koşullarında Ticaret Yaratıcı Etki	24
Şekil 4:	Sabit Maliyet ve Esnek Talep Koşullarında Ticaret Saptırıcı Etki	26
Şekil 5:	Artan Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Yaratıcı Etki	28
Şekil 6:	Artan Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Saptırıcı Etki	29
Şekil 7:	Artan Maliyet, Değişken Talep ve Caydırıcı Tarifelerin Olduğu Koşullarda GB'nin Etkileri.....	30
Şekil 8:	Artan Maliyet, Esnek Talep ve Kısmi Korumanın Olduğu Koşullarda GB'nin Etkileri.....	31
Şekil 9:	Artan Maliyet, Esnek Talep ve Serbest Ticaretin Olduğu Koşullarda GB'nin Etkileri	32
Şekil 10:	Ortaklar Açısından Artan maliyet ve A'da Esnek Talep Koşullarında Ticaret Yaratıcı ve Saptırıcı Etkiler	34

Şekil 11: Net Teklif Eğrileri	44
Şekil 12: Bütünleşme Sonrası Üçüncü Ülkeler İle Oluşan Ticaret Hadleri	46
Şekil 13: İhracat Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri .	65
Şekil 14: İthalat Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri .	67
Şekil 15: Ticaretten Sonra Faktör Fiyatlarının Eşitlenmesi.....	241

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1:	Lipsey'in Görelî Fiyatlar Tablosu.....	59
Tablo 2:	Toplam ve AB ile Olan İthalat ve İhracatımız.....	110
Tablo 3:	AB ile Dış Ticaretimizin Ülkelere ve İlk Üç Mal Setine Göre Yoğunluğu (1994 Sonu, 1000 US\$)	111
Tablo 4:	1995 Yılı Dış Ticaretimizin AB Ülkelerine Dağılımı (Milyon US\$).....	113
Tablo 5:	Gümrük Vergisi İndirimlerinin Fiyat Etkileri.....	127
Tablo 6:	%15 Düzeyinde Devalüasyonun Sektörlerde Yaratacağı Fiyat Değişmeleri	169
Tablo 7:	Girdi/Çıktı Tablosunun 11 Sektöre Göre Sınıflaması ...	171
Tablo 8:	GB Sonrası Türkiye'de Yaşanacak Net Fiyat Değişmeleri	173
Tablo 9:	1980 - 95 Arası Verileri.....	225
Tablo 10:	1987-95 Arası Veriler	227
Tablo 11:	İthalat Regresyon Tabloları.....	228
Tablo 12:	İhracat Regresyon Tabloları	229
Tablo 13:	Turizm Gelirlerine İlişkin Regresyon Tabloları.....	230
Tablo 14:	Turizm Giderlerine İlişkin Regresyon Tabloları	231
Tablo 15:	İşçi Gelirlerine İlişkin Regresyon Tabloları	232
Tablo 16:	Sermaye Hareketlerine İlişkin Regresyon Tabloları.....	233
Tablo 17:	Meade'in Denge Tablosu	252

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
GB	: Gümrük Birliği
GBS	: Gümrük Birliği Sonrası
GBÖ	: Gümrük Birliği Öncesi
M	: İthalat
X	: İhracat
İG	: İşçi Gelirleri
(İG)*	: Mevsimsel Dalgalanmalardan Arındırılmış İşçi Geliri Serisi
TG	: Turizm Gelirleri
(TG)*	: Mevsimsel Dalgalanmalardan Arındırılmış Turizm Geliri Serisi
TGD	: Turizm Giderleri
(TGD)*	: Mevsimsel Dalgalanmalardan Arındırılmış Turizm Giderleri Serisi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSMH-S	: Sabit Fiyatlarla Gayri Safi Milli Hasıla
GSMH-C	: Cari Fiyatlarla Gayri Safi Milli Hasıla
RDK	: Reel Döviz Kuru
NDK	: Nominal Döviz Kuru
DFO	: Dış Faiz Oranı
İFO	: İç Faiz Oranı
KKO	: Kapasite Kullanım Oranları

Z	: Zaman
TSH	: Toplam Sermaye Hareketleri
S(TSH)	: Sapmalardan Arındırılmış Toplam Sermaye Hareketleri Serisi
A	: İç ve Dış Reel Faiz Haddi Farkı + Reel Döviz Kuru Değişmelerinden Elde Edilen Kazanç ve Kayıplar
F	: İç ve Dış Nominal Faiz Farkı
NKO	: Nominal Koruma Oranı
EKO	: Efektif (Etken) Koruma Oranı
S(PY)	: Sapmalardan Arındırılmış Portföy Yatırımları
S(KVSH)	: Sapmalardan Arındırılmış Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri
L(...)	: Logaritmik Seriler
R²	: Regresyon Katsayısı
ÖB	: Ödemeler Bilançosu
CİD	: Cari İşlemler Dengesi
FGD	: Faiz Giderleri
FG	: Faiz Gelirleri
DG	: Diğer Gelirler
DGD	: Diğer Giderler
NK	: Negatif Kalemler
PK	: Pozitif Kalemler

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında hedeflenen amaç doğrultusunda ekonomideki fiyat hareketlerini tesbit etmeye çalıştık. Gösterdiğimiz bu çaba bizi, gümrük vergilerinin indirilmesinin ve döviz kuru ayarlamalarının genel fiyat düzeyi üzerinde etkisinin ne olacağına (girdi/çıktı tablosu kullanılarak ağırlıklı ortalama yöntemi ile) ve aynı gelişmelerin görece fiyatları nasıl etkileyeceğine ilişkin sonuca da ulaştırdı. Çalışmada öncelikle Gümrük Birliği sonrası için cari işlemler dengesini dikkate alan gerçekçi bir döviz kurunun ne olması gerektiği üzerinde duruldu. Çalışma esnasında her bilimsel ve iktisadi çalışmada olduğu gibi bazı soyutlamalar ve varsayımlar yaptık. İçimize sinecek sağlıklı sonuçlara ulaşmak için, bu soyutlamalar ve varsayımların elimizden geldiğince ve mevcut olanaklar içerisinde gerçekçi olmasına gayret gösterdik. Analizimiz sonucunda bazı tesbitlerimiz oldu ve bunun sonucunda bazı iktisadi politika önermelerine dikkati çekmeye çalıştık.

Tez çalışması süresince gösterdiğimiz çabada tez hocam sayın Prof. Dr. M. Tuba ONGUN'un her aşamada büyük payı oldu. Kendisini çok yordum ve kendisine çok teşekkür ediyorum. Tezin dizgilerinde yardımlarını gördüğüm sevgili arkadaşım Araştırma Görevlisi Müslüme BAL ve sevgili kardeşim Ö. Utku ELMAS'a da teşekkür ederim.

Ankara 1998

Gülen ELMAS

GÜMRÜK BİRLİĞİ ÜYELİĞİNİN TÜRKİYE'DE YARATACAĞI FİYAT HAREKETLERİ

GİRİŞ

Dünya ticareti, 1940'ların sonlarında başlayan serbestleşme çabalarından bu yana önemli bir yol katetmiştir. Dünya hızlı bir küreselleşme süreci yaşamaktadır. Bu gelişmelere bağlı olarak, her ulusal ekonomi de, bu yapılanma içerisinde yer alma gereğini duymaktadır.

Türkiye ise Batı Avrupa entegrasyonu bünyesinde yer alma tercihini 1950'lerin sonunda yapmış olup, uzun bir süreç sonunda ülkemiz, bugün Avrupa Birliği (AB) ile gümrük birliği oluşturmuş bulunmaktadır. Gümrük Birliği üyeliğinin de, AB'ne tam üyeliğin de, hem birlik üyesi, hem de birlik dışı ülkeler üzerinde ciddi ekonomik etkileri olduğu bilinmektedir. Türkiye ekonomisi üzerinde de Gümrük Birliği üyeliğinin önemli etkileri olacağı açıktır. Hem ekonomik, hem de sosyal boyutu ile bu etkileri iyi teşhis edip, sağlıklı politikalar üretmek büyük önem taşımaktadır. Öncelikle hatırlanmalıdır ki, AB'ne tam üyelikten önce Türkiye Gümrük Birliği üyeliği sürecine, girmiştir. Daha önceki uygulamalarda AB'ne sonradan katılan ülkelerin öncelikle tam üyelik statüleri kabul görmüş, ancak Topluluk'dan mali destek de aldıkları bir uyum sürecinden sonra gümrük birliği üyeliği başlatılmıştır. Türkiye açısından, AB ile böyle bir entegrasyon sürecinin başlamasının yerli sanayi ve tüketici kararları üzerinde de, döviz kuru, faiz haddi, göreceli fiyat yapısı gibi değişkenler üzerinde de pek çok iktisadi etkileri vardır. Öte yandan

tam üyeliğin gerçekleşmemesinin, önümüzdeki dönemde üretim faktörleri, üretim faktörlerinin görel fiyatları ve üretim teknikleri üzerinde çeşitli etkileri olacaktır. Zira sermaye hareketleri büyük ölçüde serbestken, işgücünün serbest dolaşımına izin verilmemesi Türkiye’de faktörlerin görel fiyatlarının da değişmesi sonucunu doğurabilir.

Bu çalışmada gümrük birliğinin ekonomik etkilerini irdelerken gümrük birliğinin ekonomik etkilerine ilişkin çok çeşitli ve önemli tesbitlerin Türkiye açısından ivedilikle yapılması gerektiğini gördük. Bu tesbitlerden ilk akla gelenler şunlardır; Türkiye’deki bazı kritik sektörlerin rekabet güçlerine bakmak ve somut önerilerde bulunmak yararlı ve olanaklı olabilir. Öte yandan gümrük birliğinin refah etkisi ya da dış ticaret hadlerine ilişkin tesbitler yapılabilir. Uzun dönem için gümrük birliklerinin ölçek ekonomileri, teknolojik gelişme ve sermaye hareketleri gibi etkilerini irdelemek ilk akla gelen konular arasındadır.

Son dönemde bu konulara ilişkin çok sayıda araştırma ve tez çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalar gümrük birliğinin etkilerine çeşitli yönleriyle dikkati çekmektedirler. Bizim bu çalışmada amaçladığımız ise; bu konuda yapılan çalışmalardan biraz daha farklı ve bizce ekonomik kararları temelden etkileyen başka bir konuya dikkati çekmektir. Böylece ayrı bir perspektiften konunun bir başka yönüne açıklık getirmeyi amaçladık. Bizce iktisadi açıdan, fiyat hareketlerinin ne yönde olacağı hakkında fikir sahibi olmak, ekonominin karar birimleri için önemli bir referans noktası olacaktır. Zira mutlak ve görel fiyatlardaki değişimin yönü ve boyutu

hakkında fikir sahibi değil isek, iktisadi karar birimlerinden üreticilerin ve tüketicilerin yeni kararlarını tahmin edebilmemiz mümkün değildir. Yani, herhangi bir sektörde görelî olarak fiyatlar daha fazla düşüyorsa, sonuçta o sektörde kar marjı düşecek ve o sektörde piyasada tutunabilen firma sayısı azalacaktır. Gümrük birliği üyeliği ile pazar genişlemesi de dikkate alınır, bu durumda o sektörde piyasada kalabilmenin yollarından biri de ölçek büyütülmesi olacaktır. Piyasada tutunamama halinde ise; iflas, işçi çıkartma gibi gelişmeleri takiben sosyal sorunlar kendini gösterecektir. Ya da örneğin gümrük birliği gibi bir oluşumla görelî olarak fiyatların daha fazla arttığı sektörlerde aşırı kârlar oluşabilir. Piyasaya girişin cazip hale gelmesine bağlı olarak o piyasada dinamik bir süreç başlayabilir.

Ayrıca Gümrük Birliği ile birlikte görelî fiyat yapısındaki değişimler başka bir şekilde de kendisini gösterebilir. Bu ise; ithal ve yerli mallarının görelî fiyatlarında açığa çıkacak değişimlerdir. Gümrük birliği süreci ile birlikte kısa dönemde ithal mallarında verginin kalkmasından dolayı görelî olarak bir ucuzlama yaşanacaktır. Bu durumda yerli üretimde rekabet şansı yakalamak açısından; maliyetlerin düşürülmesi, üretimin kalitelileştirilmesi, ambalaj ve kalite standardı, servis hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi daha pek çok konu gündeme gelecektir. Yukarıda saydığımız gelişmelerin yerli ekonomi açısından bir dizi etkisi söz konusudur. Yaşanacak dinamik bir süreç sonucunda bütün piyasalarda yeniden denge oluşana kadar görelî fiyatlarda açığa çıkan değişimlerin çok boyutlu etkileri devam edecektir.

Çalışmamız esnasında ana hedefimiz olan fiyat hareketlerine ulaşmak amacıyla araç olarak kullandığımız ve önemli gördüğümüz iki ayrı ekonomik etkiye ilişkin sonuçlara da ulaştık. Bunların birincisi, varsayımlarımız çerçevesinde tek tek sektörlerde ve genel fiyat düzeyinde gümrük vergilerinin indirilmesinin ve kur değişmelerinin nihai olarak yaratacağı net fiyat etkisinin yönünün açığa çıkmasıydı. Böylece Gümrük Birliği sonucunda, gümrük vergilerinin indirilmesi ve TL'nin değer kaybı etkileriyle her hangi bir sektörde fiyat artışı yönünde mi, yoksa düşüşü yönünde mi bir fiyat hareketi yaşanacağı gözlenmiş oldu. İkincisi, tek tek ödemeler bilançosu kalemleri ile döviz kuru ilişkisini gözleme şansı yakalamış olmamızdı. Bu ise bize, Gümrük Birliği sonrası kur yükselişinin yalnızca fiyatlar üzerindeki etkisini değil, ödemeler bilançosu kalemleri üzerindeki etkilerini de esneklik hesaplarımız çerçevesinde ayrı ayrı gözleme olanağı vermiştir.

Tez çalışmamızda, öncelikle bütün değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında, Türkiye'nin AB ile olan ticarete gümrük vergilerini kaldırmasının genel fiyat düzeyine ve -altmışdört sektör esas alınarak- görelî fiyat yapısına olan etkilerine baktık. Bu fiyat etkilerinin hesabından sonra, ödemeler bilançosunun 1995'deki dış açığına Gümrük Birliği üyeliğinin yaratacağı gelişmelerle ne kadar açığın eklenebileceğini hesapladık. Bu amaçla ödemeler bilançosunun ana kalemleri için ayrı ayrı esneklik hesapları yaptık. Bu hesaplamalardan sonra, Gümrük Birliğinin etkisini de dikkate alan yeni durumuyla önümüzdeki dönemde, ödemeler bilançosu için denklığı gözeten bir döviz kurunun ne olması gerektiğini irdeledik. Daha sonraki aşamada da, Gümrük Birliği sonrası için öngörülen bu

döviz kuru ile genel fiyat düzeyi ve görelî fiyatların nasıl etkilendiğine baktık. Gümrük Birliğinin, tek tek sektörlerde maliyetleri, varsayımlarımız çerçevesinde nasıl etkileyeceği ulaştığımız nihai sonuç oldu. Sonuçta yaptığımız analize ilişkin sonuçları iktisat politikaları açısından sistematik bir biçimde ortaya koymaya çalıştık.

Bu amaçla tezimizin içeriğini şöyle oluşturduk: İlk bölümde gümrük birliği teorisine yer verilmiştir. İkinci bölümde görelî fiyatlar ve teorik olarak gümrük vergilerinin ve devalüasyonun ekonomik etkileri yer almıştır. Son bölümde de, Gümrük Birliği üyeliğinden sonra Türkiye’de gümrük vergilerinin indirilmesinin fiyat etkileri, GB üyeliği sonrası cari işlemlerde denge sağlayacak bir döviz kuru öngörüsü ve bu kur esas alınarak ulusal paranın değer kaybının fiyat etkilerinin tesbitinden oluşan üç aşamalı modelimiz ve sonuçlarının değerlendirilmesi yer almıştır.

I. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ

I.1. TARİHİ BİR PERSPEKTİF İÇİNDE EKONOMİK BÜTÜNLEŞME TÜRLERİ

I.1.1. Tarih İçinde Ekonomik Bütünleşmelerin Doğuşu ve Önemi

Tarih boyunca, önce gümrük vergilerinin doğuşu, daha sonra da bu vergilerin kaldırılma çabaları ilginç bir süreç oluşturmaktadır.

"... Roma'nın çöküşünü izleyen uzun aradan sonra, Batıda ticari işlemler yeniden başlayınca, ilk feodaller topraklarından geçen, yollarını ya da köprülerini kullanan satıcılara vergiler ödettiler. Ayrıca, kent girişlerinde, son örnekleri 20. yy'ın başlarında kaybolan ve sonradan adına giriş vergisi (duhuliye resmi) denen vergiler alma alışkanlığı doğdu..." (AT Enformasyon Bürosu 1978: s.3).

Görüldüğü üzere topraklarını ve topraklar üzerindeki yol, köprü gibi alt yapı tesislerini kullananlardan vergi alınması çok eskilere dayanmaktadır. Vergilerin bir gelir kaynağı olarak farkedilmesinden itibaren, vergilerin alınması ve bu vergilerin çeşitlendirilmesi söz konusu olmuştur. Hemen akabinde de dış ticaret üzerindeki vergilerin ortaya çıkardığı sakıncaları gidermek için ticareti serbestleştirme girişimleri ortaya çıkmıştır (AT 1978: s.4).

Colbert 17. yüzyıldan itibaren bazı yörelerde beliren açlık ve kıtlığı önlemek için gümrük vergilerini kaldırma yoluna gitmiştir. Özellikle hububatın bir yerden başka bir yere serbestçe gönderilebil-

mesini sağlamak amacı ile Turgot tarafından çıkarılan emirnameler, siyasi birliği amaçlayan Fransa'nın ekonomik birlik denemesinde önemli bir yer işgal eder.

Yine 18. yüzyılda; İngiltere, İskoçya, İrlanda arasında birlik arayışıyla birlikte iktisat çevrelerinde Adam Smith'in başlattığı ticaretin serbestleşmesi akımı gündeme gelmiştir.

"... genç İngiliz sanayisi genişlemesini büyük ölçüde uluslararası ticarete dayandırmaktaydı. Aslında böyle yapmak zorundaydı, çünkü kömür dışındaki hammaddelerin ülke içi arzı pek yeterli düzeyde değildi ve pamuklu sanayisi gibi yaşamsal öneme sahip sanayi dalları tümüyle ithalata dayanmaktaydılar. Bundan da öte, 19. yüzyılın ortalarından itibaren ülke artık kendi tarımsal üretimiyle kendini besleyebilecek durumda değildi..."(Hobsbawm 1987: s.106).

19. yüzyılın ortalarında dünya kömür üretiminin üçte ikisini, demir üretiminin yarısını, çelik üretiminin yedide beşini, pamuklu kumaşın yarısını, madeni eşya üretiminin yüzde kırkını karşılayan İngiltere gibi bir dünya devi ülkede yukarıdaki alıntı da dikkate alınarak, liberalleşme eğiliminin doğması ve desteklenmesini bir tesadüf olarak düşünmemek gerekir. Yine Hobsbawm aynı dönemlerde diğer gelişmiş ülkeler için, "hem İngiliz sanayisinin üstünlüğüne karşı korunmak, hem de kendi sanayileri için İngiltere'nin kaynaklarına başvurmak zorundaydılar" demektedir. Ancak diğer gelişmiş ülkeler İngiliz sanayisi ile rekabet edebilmek için 19. yüzyılda korumacı eğilimlerinden tam olarak vazgeçmemişlerdir. 19. yüzyılın sonlarında Almanya'da Frederic List ve ABD'de Alexander Hamilton yeni gelişen sanayilerin (infant industry) başlangıçta dış rekabete karşı korunması görüşünü savunmaktaydılar. Serbest ticareti savunanlardan J. S. Mill bile "bebek endüstriler"i korumanın

meşruluğuna inanmaktaydı. Diğer gelişmiş ülkeler İngiliz sanayisi ile rekabet şansı yakalamak için korumacılığın yanısıra, kendi ulusal sınırlarında iç ticareti rahatlatıcı bir takım düzenlemeler de yapmaktaydılar. Örneğin 19. yüzyılın başlarında Napolyon Alman devletlerinin sayısını 300'den 40'a indirmiş olmasına rağmen, bu 40 devletin uyguladıkları farklı gümrük sistemleri ve aralarında ortak bir dış tarifenin belirlenmemiş olması nedeniyle Alman sanayisi İngiliz sanayii karşısında rekabet şansı yakalayamamıştır. Bu güçlükler Zollverein'in kurulmasında başlıca etmen olmuştur (AT 1978:s. 4).

Tarihte ilk gümrük birliğine örnek teşkil eden deneme, 1834 yılında oluşturulan Alman Gümrük Birliği (Zollverein) dir. 1867 ve ikinci aşamada 1871 yılına kadar fiilen süren bu teşebbüs, dönemi içindeki benzeri denemelerin en uzun ömürlüsüdür.

Alman Gümrük Birliği (Zollverein) Almanya'nın siyasi bütünlüğünü sağlamak için bir ekonomik birlik arayışı şeklinde gündeme gelmiştir.

"... 19. yy'ın başlarında, Almanya aşırı ölçüde küçük parçalara ayrılmış 40 devletten oluşuyor bunlar arasında farklı düzey ve derecelerde bir sürü gümrük engelleri bulunuyordu... Bu da (Almanya'yı) İngiliz rekabetine karşı koyamaz duruma getiriyordu... " (Altıntaş 1988: s. 13).

Zollverein gümrük vergilerinin kaldırılmasına ilişkindir. Prusya'nın 1818 tarife sistemi (Machlup 1979: s.107), dışa karşı ortak koruma sistemi olarak benimsenmiştir. Zollverein, gümrüklerin denetimine ilişkin bir kurul (Zollamt) kontrolünde iç ticarete serbestlik, dış ticarete de ortak bir gümrük tarifesi ilkesi içinde 1867'e kadar işlemiştir. Ancak denetime ilişkin oybirliği ilkesinin yarattığı

sıkıntıları (Altıntaş 1988:s.14) ortadan kaldırmak için, 1867-1871 arasında yerine hükümet temsilcilerinden oluşan Federal Konsey (Bundestrat) oluşturulmuş ve ticaretin rahatlaması için oy çokluğu ilkesi benimsenmiştir. 1867-1871 arası Federal Konsey'in başkanlığını Prusya yürütmüş, yasama yetkisi ise üyelerinin halk oyu ile seçildiği Gümrük Parlamentosunda (zollparlement) olmuştur. Bu gelişmeler Alman devletleri arasındaki konfederasyonun federal devlete dönüşmesi sürecini beraberinde getirmiştir (Viner 1950: ss. 6-10, Altıntaş 1988: ss. 13-16).

Daha önceki sayfalarda İngiltere hariç diğer gelişmiş ülkelerin kendi sanayilerini korumak adına serbest bir ticaret anlayışını 19. yüzyılda da tam benimsemediklerini söylemiştik. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa'nın Fransa ve Almanya gibi ileri ülkelerinden daha fazla korumacı uygulamalar içerisindedir. İngiltere ekonomisi 1870'lerden sonra dışa karşı göreceli olarak çelik gibi temel sektörlerde bir gerileme dönemine girmiş (Hobsbawm 1987: s.105) olmasına rağmen dış ticarete serbesti ve sermayenin serbest akımı eğilimini 1931'lere kadar sürdürebilmiştir (Hobsbawm 1987: s. 111). Uzun süre daha çok bir gelir kaynağı olarak görünen gümrük vergilerinin bir ekonomi politikası aracı olarak önem kazanması Dünya Ekonomik Buhranı yıllarına rastlar. Bunalımın başlaması ile artan korumacı dış ticaret politikası uygulamaları 1929 Ekonomik Buhranını derinleştiren, uluslararası ticaretin gelişimini olumsuz etkileyen faktörler arasında sayılmaktadır. Bu düşünce, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan yeni düzenin oluşturulmasında etkili olmuştur. Böylece uluslararası platformda yeni düzenlemelerle dış ticaret üzerindeki kısıtların kaldırılma çabaları yeniden başlamıştır.

Liberalleşme eğiliminin tekrar gündeme geldiği II. Dünya Savaşı sonrasında, 1944 yılında toplanan Bretton Woods Konferansı ile uluslararası yeni düzenin oluşturulması doğrultusunda Dünya Bankası (IBRD), Uluslararası Para Fonu (IMF), dünya ticaretini serbestleştirmeyi ve mal piyasalarında istikrarı sağlamayı amaçlayan Uluslararası Ticaret Teşkilatı (ITO) kuruluş çalışmaları başlatılmıştır. 1947'de Cenevre'de ikili müzakereler ile ITO tüzüğü'nün hazırlanması çalışmaları sürdürülürken, GATT kurulmuştur. 1948'de ITO'nun tüzüğü 'Havana Charter' adıyla, Havana Konferansında kabül edilmiştir. Fakat ITO, başta ABD olmak üzere anlaşmaya taraf ülke parlamentolarında onaylanmadığı için ölü doğmuş bir kuruluştur. GATT çerçevesinde 1947'den itibaren ticareti serbestleştirme turlarında ise zaman içerisinde gümrük vergileri önemli ölçüde düşürülmüştür. Ancak gümrük vergisi oranları özellikle sanayi mallarında düşerken, bu defa tarife dışı engeller yaygınlaşmıştır. 1973-1979 yılları arasında yapılan Tokyo Turu Müzakerelerinde, dünyada artmaya başlayan yeni korumacılık eğilimi gündeme gelmiş ve görüşmelerde ilk kez tarife dışı engellere yer verilmiştir. 1970'lerin başından itibaren korumacılık eğiliminin tekrar yoğunluk kazanmasının altında ise başlıca iki neden yatmaktadır: Bunların birincisi; 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri nedeniyle dünyanın içine girdiği genel ekonomik durgunluk ve dünya reel gelirinin OPEC ülkeleri lehine yeniden dağılımının yarattığı sonuçlardır. İkincisi; yeni sanayileşen ülkelerin, tekstil, ayakkabı ve çelik gibi gelişmiş ülkeler için önem taşıyan sanayi ürünleri piyasalarını ele geçirme tehdididir. GATT çerçevesinde 1973 sonlarına kadar tarife indirimleri devam ederken, yukarıda saydığımız nedenlerle 1970'ler ve 1980'lerde ortaya çıkan yeni korumacı-

lık eğilimleri süreç içerisinde tarifelerde sağlanan liberalleşmeyi geniş ölçüde giderici niteliktedir. Yeni korumacılığın başlıca araçları: GATT'ın kurallarına ters düşen uygulamalar (vergi artırımı ve kota uygulaması) dışında kalan 'Gönüllü İhracat Kısıtlamaları' ve 'Düzenli pazarlama Anlaşmaları' dır (Aktan 1996: ss. 1-20).

1994 yılında imzalanan GATT Uruguay Raund Nihai Senedi, yeni korumacılık da dahil olmak üzere dünya ticareti önündeki engellerin kaldırılması ve global düzeyde uluslararası ticaretin serbestleşmesi yolunda önemli bir adımdır. Diğer yandan ticaretin serbestleştirilmesi bölgesel entegrasyonların (bütünleşmelerin) oluşturulması yoluyla da gerçekleşmektedir.

Serbetleşme eğilimiyle birlikte dış ticaret üzerindeki kısıtların kaldırılmasına ilişkin çabalar uygulama içerisinde kendini genişletmiş ve çeşitli entegrasyon denemeleri gündeme gelmiştir. Bir sonraki bölümde de ele alacağımız gibi ekonomik bütünleşme türleri; sektörel bütünleşmeler, tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birlikleri, ortak pazar, tam ekonomik bütünleşmeler, tam ekonomik-politik bütünleşmeler olarak sıralanmaktadır. Ekonomik bütünleşme kavramı ise literatürde çok yeni bir kavramdır.

"... "Ekonomik Bütünleşme" kavramının ilk kullanışı; ... benim (Machlup) hipotezim, bu terim bu günkü anlamıyla orjinal olarak iki kitapta yer almıştır... İlki 1933 yılında iki Alman yazarın ticaret istatistikleri üzerine kitabındadır. Diğer de Merkantilizm üzerine Hecksher'in bir çalışmasının İsveççe ilk baskısının Mendel Shapiro tarafından İngilizce'ye çevirisiindedir. Bunun İsveççe basımı 1931, İngilizce basımı 1935' tarihli'dir..." (Machlup 1979: s. 5).

'Ekonomik bütünleşme' (Economic Integration) kavramı resmi yazışmalarda da ilk kez 1946'da Winston Churchill tarafından kullanılmıştır (Machlup 1979: s. 9).

Adam Smith ve David Ricardo ile başlayan dış ticaret serbestisi fikri, serbest ticaretin dünya refahını artıracak ana fikrine dayanır. Günümüzde entegrasyon uygulamalarının ekonomik etkileri hem entegrasyona dahil olan ülkeler açısından, hem de üçüncü ülkeler açısından çok boyutlu ve karmaşıktır.

"... (Ekonomik bütünleşmeler) yalnızca mal, ve sermaye mobilitesi üzerinde değil, aynı zamanda görelî fiyatlar, iş gücünün, malların, hizmetlerin, ödünç verilebilir fonların, hisse senedi ve tahvillerin görelî fiyatları üzerinde de etki yaratmaktadır..." (Machlup 1979: s. 26).

Refah düzeyi, ekonomik ivme, rekabet edilebilirlik ve daha pek çok iktisadi etki açısından önem arz ettiği düşünülen ekonomik bütünleşmelerin etkilerinin ölçülmesi de, hem birlik içinde, hem de dışında olan ülkeler için büyük bir önem taşımaktadır.

1.1.2. Ekonomik Bütünleşme Türleri

"Theory of Customs Unions" adlı kitabında A.M. El - Agraa ekonomik bütünleşme türlerini altı ayrı grupta inceliyor. Bunlar sektörel bütünleşmeler, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliği, ortak pazarlar, tam ekonomik birlik ve tam ekonomik-politik birleşmeler şeklindedir. Bizce bu gruplamaya "Tercihli Ticaret Anlaşmaları"nı da ilave etmekte yarar vardır.

I.1.2.1. Sektörel Bütünleşmeler (Sectoral Integration)

Sektörel bütünleşme bir grup ülke arasında tek bir sektör ürününün ticareti üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması şeklindedir: Böylece ticaretlerinin üzerindeki kısıtlama uygulamalarının kritik sonuçlar¹ doğurması kuvvetle muhtemel bu ürünlerde mal akışkanlığı sağlanacak, üye ülkelerde bunun yarattığı avantajlardan yararlanacaktır. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nda (ECSC) olduğu gibi. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Anlaşması, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg arasında Nisan 1951'de imzalanıp, 1952'de yürürlüğe girmiştir. Organizasyon üye ülkelerin ekonomi politikalarını da gözetten ülkelerüstü (Supranasyonal)² bir yapıya sahiptir. Anlaşmada gümrük vergilerinde indirim ve iki ya da çok yanlı kota sisteminin kaldırılması amaçlanırken, ilgili sektörde pazar ve üretim dengesine ulaşmak da amaçlanmaktadır. İhtiyaca uygun pazar genişlemesi sağlamak amacıyla rekabet konusunda bazı ilkeler ve koşullar saptanıp, üye devletlerin de bunlara uyması zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca ilgili ülkelerde bu sektöre ilişkin ortak yatırım, sektördeki iş gücüne ilişkin sosyal güvenlik temeline dayalı ilkeler benimsenmiştir. Birliğe 1973'de İngiltere, İrlanda ve Danimarka da üye olmuştur. Bu tarihten sonra AB'ne üyelik statüsü kabul gören

¹ Burada "kritik sonuç" kavramı açılırsa; özellikle Avrupa Kömür ve Demir-Çelik Topluluğunun kurulmasındaki asıl neden vurgulanmış olacaktır. Bu da savaş sanayisinin temel girdileri olan kömür ve demir-çeliğin Avrupa'da tek bir ülke -özellikle II. Dünya Savaşından sonra ekonomik olarak tekrar güçlenen Almanya dikkate alınarak- tarafından savaş amacıyla kullanılmasını önleyici bir uygulama geliştirmektir. Bu amaçla kömür ve demir-çelik gibi savaş sanayisinin temel girdisinin her ülkenin aynı serbestlikle ulaşabileceği bir ortak pazar yoluyla kullanıma açılması yolu seçilmiştir.

² Supranasyonalizm; Uluslararası bir kuruluşun yönetiminin alacağı kararların ilgili ülkeleri bağlayıcı nitelikte olması olarak tanımlanmaktadır. Bu uluslararası kuruluştaki kararların oybirliği yerine oy çokluğu ile alınması anlamına da gelmektedir.

lkeler de ECSC bünyesinde yerini almışlardır. Bütün AB yesi ülkeler, günümüzde Yürütme Organları birleştirilen AB, ECSC, EURATOM'un de üyesidirler.

I.1.2.2. Tercihli Ticaret Anlaşmaları (Preferential Trade Agreements)

En bilinen rnekleri, Commonwealth lkeleri arasındaki anlaşmalar ve Roma Antlaşmasının 122. maddesiyle düzenlenen Topluluk ve Topluluk dışı ülkelerle yapılan anlaşmalardır. Bu anlaşmalara göre, Topluluk ile söz konusu üçüncü ülke arasındaki ticarete, anlaşmaya konu olan ürünlere ilişkin ithalata gümrük muafiyeti getirilir. Topluluk ile Akdeniz ve Kuzey Afrika lkeleri arasında tercihli ticaret anlaşmaları vardır (Alpar, Ogun 1993: s. 149).

I.1.2.2. Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area)

Serbest ticaret bölgelerinde, gümrük birliklerinden farklı olarak ye ülkeler, diğerk ülkeler karşısında kendi gümrük politikalarını bağımsız olarak belirlerler. Kendi aralarında ise gümrük vergileri ve miktar kısıtlarını kaldırırılar. Avrupa Serbest Ticaret Birliğı (EFTA) ve Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA) buna örnektir.

I.1.2.3. Gümrük Birliğı (Customs Union)

ye lkeler kendi aralarında gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını kaldırırken, üçüncü ülkelere karşı da ortak tarifeler uygularlar. Avrupa Birliğı'ndeki uygulama buna örnek gösterilmektedir.

I.1.2.4. Ortak Pazar (Common Market)

Üye ülkeler mal ticaretinde sağladıkları serbestinin yanı sıra faktör hareketleri üzerindeki sınırlamaları da kaldırırılar. Buna ise Doğu Afrika Ortak Pazarı (EACM) ve bugünkü adıyla AB, yani Avrupa Ekonomik Topluluğu (EEC) örnek teşkil etmektedir.

I.1.2.5. Tam Ekonomik Birlik (Complete Economic Union)

Üye ülkelerin, mal ve faktör hareketleri üzerindeki kısıtlarının kaldırılmasının yanı sıra, para, maliye ve vergi politikalarında da uyumlaştırma söz konusudur. Avrupa Birliği bu tür bir deneme içerisinde.

I.1.2.6. Tam Ekonomik ve Politik Bütünleşme (Complete Economic and Political Integration)

Bu tür bütünleşmelerde ise, ortaklaşa oluşturulacak ayrı bir merkezi parlamento yalnızca para ve maliye politikalarını değil, dış dünyaya karşı ortak devlet politikasını da belirler. Avrupa Birliği böyle bir nihai amaç gütmektedir (El-Agraa 1981: s. 2). ABD, Federal Almanya ve İsviçre buna örnek olarak gösterilebilir.

I.2. GÜMRÜK BİRLİKLERİ VE ETKİLERİ

Bu bölümde gümrük birliklerinin statik ve dinamik etkilerine yer verilecektir. Gümrük birliklerinin statik ve dinamik etkileri ekonomi yazınında yaklaşık yarım asırlık bir geçmişe sahip olup, gümrük birliği teorisinin özünü oluşturmaktadır.

1.2.1. Gümrük Birliği; Tanım ve Uygulaması

Daha önce kısaca değindiğimiz gümrük birliğinin tanımı şöyle yapılabilir; gümrük birliği iki ya da daha çok ülkenin aralarındaki her türlü gümrük vergisi ve miktar kısıtlamasını ortadan kaldırmayı ve birlik dışı ülkelerden yapılan ithalatta her ürüne aynı gümrük tarifesi uygulamayı amaçlayan bütünleşme tipidir. Gümrük birliklerinde üye ülkelerin, üye olmayan ülkelere yaptıkları ithalattan aldıkları vergi gelirlerinin üye ülkeler arasında paylaşılması da gümrük birliği uygulamalarının belirgin bir yönüdür.

Viner "The Customs Union Issue" adlı kitabının hemen başında tam anlamda bir gümrük birliğinin sağlanmasını yukarıdaki tanımında da yer verilen şu koşullara bağlamaktadır:

- "...(1) Üye ülkeler arasında tarifeler kaldırılmalıdır;
- (2) Üçüncü ülkelere yapılan ithalata ortak tarife belirlenmelidir.
- (3) Vergi gelirleri üyeler arasında üzerinde anlaşılan bir formülle dağıtılmalıdır..." (Viner 1950: s. 5).

Gümrük birliğinin oluşması bir hazırlık süreci gerektirmektedir. Öncelikle ortak bir gümrük mevzuatı hazırlanmalıdır ve üyeler arasında gümrük vergisi, eşdeğerdeki diğer vergi, resim ve harçlarla miktar kısıtlamaları kaldırılmalıdır.

Üye ülkeler arasında gümrük vergileri ve kotaların kaldırılması, uygulamada mal ticaretinde serbestinin sağlanmasına fiilen yeterli olmamaktadır. Görünmez ticaret engelleri dediğimiz engeller malların serbest dolaşımını etkin olarak engelleyebilmektedir.

"...lisans, döviz kontrolleri, gümrük formaliteleri, ulusal güvenlik, sağlık ve çevre gibi farklı ulusal norm ve düzenlemeler, farklı vergi yapıları, devlet yardımları, kamu alımları... Örneğin Hollanda'nın plastik şişelerde pazarladığı sütler bazı üyelerce (AT üyesi) mikrop ürettiği gerekçesiyle ithal edilmemiştir..." (Gökdere 1991: s. 35).

Görüldüğü üzere, mal ve ambalajlama standardı ve yanısıra para ve maliye politikalarının, sosyal ve ulusal güvenliğin, çevre ve ulaştırma politikalarının uyumlaştırılmasına kadar daha pek çok konu, tam mal mobilitesinin önündeki engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tam mal mobilitesi açısından üyelerarası döviz kuru politikalarının da uyumlaştırılması gerekmektedir. Çünkü gümrük vergilerinin kaldırılmasıyla üyelerden biri diğer üyelerden farklı olarak devalüasyon aracıyla koruyucu bir politikaya yönelebilir. Faiz politikalarının uyumlulaştırılması da birlik içi sermaye akımını trade dahili yönlendirmede önem taşır. Son olarak eğitim, araştırma geliştirme faaliyetlerinde işbirliği, kalkınma planları, uygulamalarında da bir uyumluluğun sağlanması, üye ülkelerin ekonomilerinin uyumlu gelişimleri açısından önemlidir.

Bütün bu güçlükler ve uyumlulaştırma süreçleri aşıp, gümrük birliği oluşturulur ise, etkileri ne olacaktır? Bu etkiler birlik üyesi, üçüncü ülkeler ve dünya refahı açısından ayrı ayrı düşünülmelidir. Entegrasyon denemelerindeki nihai amaç, üye ülkelerin ticareti üzerindeki kısıtların kaldırılıp refahın artırılması ve dünya kaynaklarının etkin kullanılması ise, acaba hem üye, hem de birlik dışı kalan ülkelerin kaynaklarının etkin kullanımı sağlanacak ve refah düzeyleri gümrük birliği girişimiyle gerçekten artacak mıdır? Ya da artması hangi koşullara bağlı olacaktır? Ortaya çıkacak etkilerin

hem üye hem de birlik dışı kalan ülkeler açısından yönü ve boyutu ne olacaktır? Etkiler nasıl bir türdeşlik veya çeşitlilik gösterecektir?

1.2.2. Gümrük Birliğinin Etkileri

Gümrük birliği teorisini sistematik biçimde ilk ele alan ve etkilerini ortaya koyan Jacob Viner (1950) dir. Viner'in modelinde iki mal söz konusudur ve sabit maliyetlerin geçerli olduğu ve talep etkisinin bulunmadığı (talep esnekliğinin sıfır olduğu) varsayımları vardır. Bu nedenledir ki Viner'den sonra geliştirilen modeller talep etkisini de dikkate almışlardır. Öte yandan üç ülke-iki mal (3×2), üç ülke-üç mal (3×3) versiyonlarıyla modeller geliştirilirken, bu modellerde ticaret hadlerinin de değişeceği vurgulanmıştır. Örneğin R. Riezman (1979)'ın "Gümrük Birlikleri İçin 3×3 Modeli" adlı çalışması, gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkilerine ilişkindir.

"...Kullandıkları yöntemler açısından ise, Viner'dan sonra Gümrük Birliği Teorisine yapılan katkıları, kısmi ve genel denge analizini esas alarak iki grupta toplayabiliriz. Kısmi denge yaklaşımında temel katkılar: Meade (1955), Humphrey ve Ferguson (1960), Johnson (1962 ve 1965), Cooper ve Massell (1965), ve Corden'e (1972) aittir. Günümüzde ise ortodoks ticaret politikası teorisinden hareketle oluşturulan genel denge yaklaşımı daha fazla gündemdedir. Genel denge yaklaşımı büyük ölçüde, Lipsey'in 1970'de kitap haline getirilmeden önceki çalışmalarından kaynaklanan ve 1960'da yazdığı, çok bilinen makalesinden hareketle geliştirilmiştir. Genel denge yaklaşımını, Vanek 1965'de, Kemp 1969'da ele almıştır; 1972'de de Krauss'un önemli katkıları olmuştur..."(El-Agraa 1981: s.3).

Son yıllarda gümrük birliği teorisine ilişkin yapılan çalışmalar genellikle gümrük birliğinin etkilerini irdeleyen model çalışmaları niteliğindedir.

I.2.2.1. Gümrük Birliğinin Mal Hareketleri Üzerindeki Etkileri: Ticaret Yaratıcı ve Saptırıcı Etkiler

Viner'den önce "gümrük birliği oluşturmak, kısıtlı bir serbest ticaret girişimi de olsa sonuçta dünyada refah artışı üzerinde olumlu etkisi vardır" görüşü hakimdir. Viner ise, GB'nin etkilerine ilişkin analizini geliştirirken ticaret saptırıcı etkiye de dikkati çekerek, birleşmenin dünyada refah artışı açısından mutlaka olumlu etki yaratacağı savının doğru olmadığını, etkinin refah artışı yönünün olup olmayacağının tamamen açığa çıkacak ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilere bağlı olacağını vurgulamıştır.

Viner'in "The Customs Union Issue" adlı kitabından hareketle ticaret yaratıcı (trade creating) etki ve ticaret saptırıcı (trade diverting) etkiyi şu şekilde tanımlamak mümkündür: GB öncesi A ülkesi ticareti caydırıcı (prohibitive)³ bir tarife koruması altında 'x' malı talebini daha az etkin olarak iç üretim ile karşılarken, B ülkesi ile GB'nin oluşturulmasıyla koruma duvarları kalkacak ve kendisine göre daha etkin üreten B ülkesinden talebin karşılanmaya başlamasıyla ticaret yaratılmış olacaktır. Ticaret sapması ise; GB öncesi A ülkesi 'x' malı talebini 'x' malının en etkin üreticisi C ülkesinden karşılarken, B ile gümrük birliğine girdilmesi ile 'x' malı ticaretinin aslında C ülkesinden daha az etkin üreten B ülkesine sapması halinde oluşur (Viner 1950: s. 43-44).

"... GB'nin etkileri incelenirken konu; (a) tek tek gümrük birliğine giden üye ülkeler açısından, (b) üye ülkelerin ikisi birlikte alınarak, (c) üçüncü ülkeler, (d) ve dünya açısından ayrı ayrı irdelenmelidir. ... Eğer GB sonrası

³ Prohibitive tarife, dünya fiyatının üzerine konulan vergi ile dünya fiyatını yerli ürünün fiyatının üzerine çıkaran dolayısıyla ithalatı tamamen caydıran tarifiedir. Bu çalışmada söz konusu tarife 'tam koruyucu tarife' olarak da kullanılmıştır.

ticaret yaratıcı etki açığa çıkmış ise; üyelerden her hangi biri veya üyelerin her ikisi birden kazançlı çıkmış olabilir. Ancak üçüncü ülkeler kayba uğrayabilirler. Ticaret saptırıcı etki ile dünya açısından bir kayıp oluşabilir. Asıl problem kazanç ve kayıplara bağlı olarak net etkinin ne olacağıdır. ..." (Viner 1950: ss. 42 ve 45).

Balassa'nın aşağıda vurguladığı olası durumlar GB'nin taraflar arasında yaratacağı etkilere ilişkindir. A, B ve C ülkesi ve bir 'x' malı olsun; A ve B ülkesinin gümrük birliğine gittiği ve C'nin dışarda kaldığı varsayımı altında ortaya çıkacak farklı beş durumu gözleyelim (Balassa 1962: s. 25).

- 'x' malını en ucuz maliyetle üreten ülke B olabilir. A'nın, GB. öncesi tam koruma ile o mala ilişkin talebini daha az etkin olduğu halde iç üretimi ile karşıladığını düşünürsek, birliğin oluşmasıyla birlikte kaldırılan vergiler sonucu, A'nın o malı, B'nin üretimiyle karşılaması söz konusu olur. Bu durumda ticaret sapması söz konusu değildir, ticaret yaratılır.

- En ucuz maliyetle üretim yapan ülke, birlik içinde yer almayabilir. A ile B arasındaki bütünleşme öncesi her ülke, o malı tam koruma altında üretiyor ise, bütünleşme sonrası dış dünyaya ortak gümrük tarifeleri konduktan sonraki maliyetlere bağlı olarak o mala olan ihtiyaç, görelî olarak ucuz üreten birlik üyesi ülkeden karşılanacaktır.

- B ülkesi tarife koruması altında 'x' malını üretirken, C ülkesi en ucuz üreticidir. A ülkesi 'x' malına olan talebini tümüyle en ucuz üretici C'den karşılasın. A ile B arasındaki bütünleşme sonucu ortak gümrük tarifesine bağlı olarak 'x' malın talebinin A

ülkesince en ucuz üretici C'den karşılanması gerekirken, ithalat B'ye kayarsa ticaret sapması söz konusudur.

– B ülkesi en ucuz üreten ülke olsun, A ülkesi ise tarife koruması altında bile o malı üretemiyor ise, A ile B arasındaki bütünleşme sonrası ticaret hacminde ve menşesinde değişme olmaz.

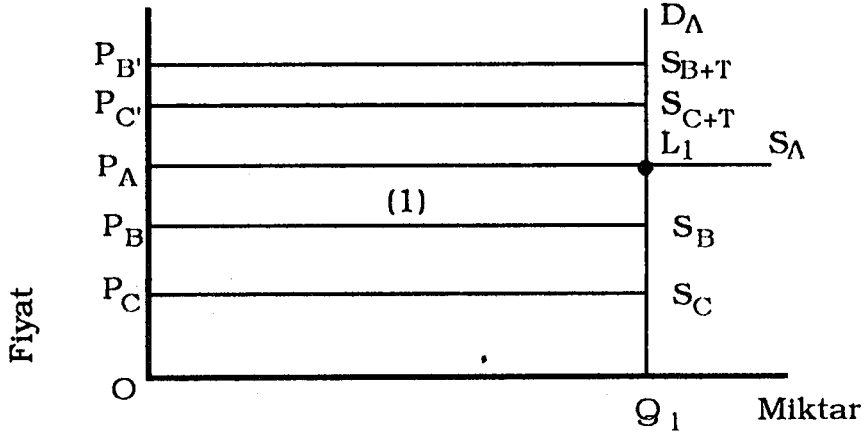
– A ve B, bütünleşme öncesi o malı gümrük tarife koruması olmadan da üretememektedirler. Bu durumda bütünleşme sonrası her hangi bir değişme olmayacak, talebin o malı en ucuza üreten C'den karşılanmasına devam edilecektir.

Birliğin oluşturulmasından sonra yukarıda sayılan beş olası durum, gümrük birliklerinin ülke üretimleri (dünya ticareti) üzerinde yaratacağı etkileri (ticaret yaratıcı ve saptırıcı) özetleyici niteliktedir.

a) Sabit Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Yaratıcı ve Saptırıcı Etki:

Viner'in analizinde talep etkisi ihmal edilmiştir. Aşağıdaki analizde; Talep esnekliğinin sıfır olduğu varsayımının yanı sıra, taşıma masrafının olmadığı, tam rekabet koşullarının hüküm sürdüğü, advalorem gümrük vergisi uygulamasının olduğu ve arz eğrisi esnekliğinin sonsuz olduğu varsayımları da yapılmıştır. Bu durumda aşağıdaki ilk iki şekil; A ülkesi için sıfır esneklikte talep ve A, B, ve C ülkesinin sabit maliyetle üretim yaptıkları varsayımları ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiyi irdeleyen niteliktedir.

-Sabit Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Yararıcı Etkinin Açıklanması:

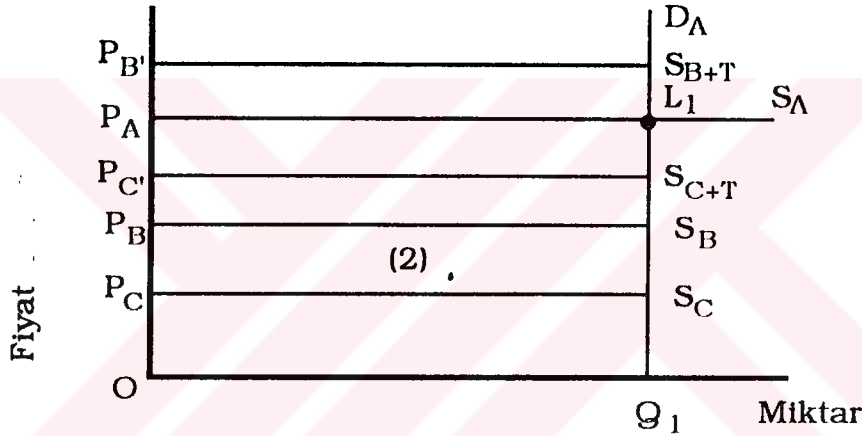

Şekil 1: Sabit Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Yararıcı Etki

Şekilde (El-Agraa 1981: s.27) $D_A Q_1$, A ülkesi için yurtdışı talebi, $P_A S_A$ yurtdışı arzı simgelemektedir. 'x' malının en düşük maliyetle en etkin üreticisi C'dir. A ülkesi tam koruma (Viner 1950:s.42) ile, ilgili malın talebini iç üretim yoluyla karşılamaktadır. Çünkü bütünleşmeden önce B ve C ülkesi orijinli 'x' malına uygulanan vergi nedeniyle, B ve C ülkesi orijinli 'x' malının fiyatı A ülkesinin 'x' malının fiyatının üzerindedir. A ve B'nin gümrük birliğine girmeleriyle C ülkesi gümrük birliği alanının dışında kalmaktadır ve önceki tarife kadar C ülkesi orijinli 'x' malına OGT uygulandığı varsayılmaktadır. A ülkesinin arz koşulları gereği GB'den önce Q_1 kadar 'x' malı talebini iç üretimle karşılaması halinde A ülkesi tüketicileri ($OP_A L_1 Q_1$) kadar maliyete katlanmaktadır. Birleşme sonrası aynı miktarda 'x' malının B ülkesinden gümrüksüz ithalatla karşılanması halinde ise maliyet alanı ($P_B O Q_1 S_B$) olacaktır. Şekildeki (1) nolu alan; iç üretim maliyetleri ile 'x' malının B'den karşılanması halinde katlanılan maliyetler arasındaki farktan kaynaklanan tasarrufu gös-

termektedir⁴. Özetle, GB ile birlikte daha önce A ve B arasında olmayan ticaret, bütünleşme sonrası ortaya çıkmıştır. Böylece 'x' malı üretimi birlik içinde daha etkin üreticiye geçmiştir. A ve B'nin gümrük birliğine girmesi sonucu, A ülkesi tüketicilerinin 'x' malı talebini B ülkesinden karşılamaya başlamasıyla sağlanan tasarrufu gösteren alan olan 1 nolu alan, ticaret yaratıcı etki nedeniyle oluşmuştur. Bu aynı zamanda üretimde maliyet avantajını da göstermektedir.

- Sabit Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Saptırıcı Etkiye İlişkin Açıklama:

Şekil 2: Sabit Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Saptırıcı Etki

Yukardaki şekilde; yine A ülkesi için sıfır esneklikte bir talep vardır ve A, B ve C ülkeleri için sabit maliyet koşullarında 'x' malının en ucuz üreticisi C ve en pahalı üreticisi A'dır. A'nın her iki ülkeye de aynı oranda uyguladığı gümrük tarifesine rağmen C ülkesinin tarifeli 'x' malı fiyatı, A ülkesinin fiyatının altında kalmaktadır. Bu durumda A ülkesi GB öncesi 'x' malı talebini C'den karşılayacaktır. A ve B

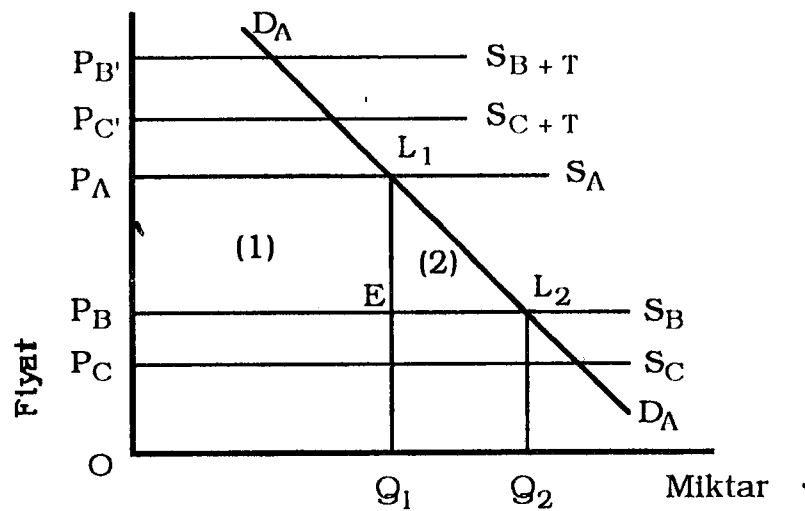
⁴ Dünyada kaynakların tam etkin kullanımı için, tam serbest ticaret koşullarında her malın en etkin üreticisi tarafından üretilmesi ve satılması halinde en ideal duruma ulaşılmış olacaktır. Ancak uygulamada bütün ülkeleri kapsayan böyle bir durum söz konusu olamayacağı için lokal bütünleşmeler ile sağlanan fayda dikkate alınarak bu 'ikinci en iyi durum' olarak değerlendirilmektedir.

arasında gümrük birliği oluşturulduğunda C'ye uygulanan tarifenin ortak dış tarife olarak aynı oranda devam ettiğini varsayalım (Gökdere 1991:s.44). Bu durumda GB sonrası A'nın 'x' malı talebi B'ye kayacaktır. Çünkü B ülkesinin gümrüksüz 'x' malı fiyatı C'nin gümrüklü 'x' malı fiyatının altında kalmıştır. A ülkesi bu ürünü B'den karşılamakla aynı miktar ürün için (2) nolu alan kadar bir fazla maliyete katlanmaktadır ki, bu ticaret saptırılmasının etkisiyle uğranılan kayıptır.

b) Sabit Maliyet ve Esnek Talep Koşullarında Ticaret Yaratici ve Saptırıcı Etkiler:

Aşağıdaki iki şekilde ise; diğer varsayımların aynı kalması kaydıyla Viner'in "sıfır esneklikteki talep" varsayımı geride bırakılarak, esnek talep koşullarında ticaret yaratici ve saptırıcı etkiler irdelenmiştir.

- Sabit Maliyet ve Esnek Talep Koşullarında Ticaret Yaratici Etkiye İlişkin Açıklama:

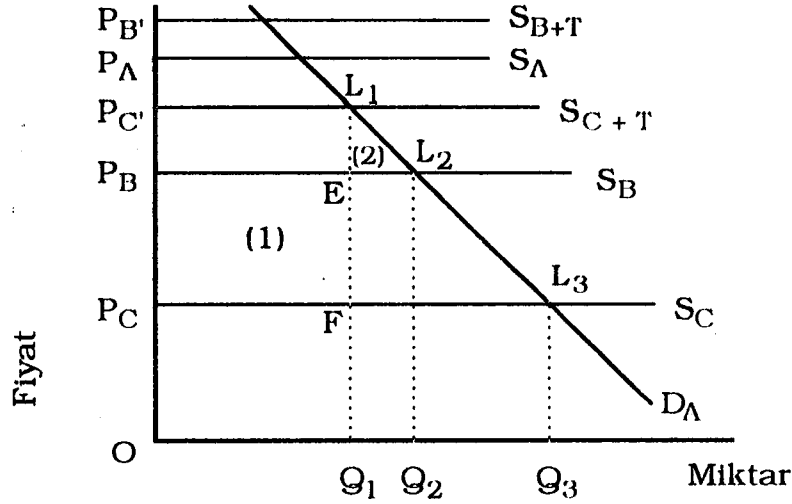

Şekil 3: Sabit Maliyet ve Esnek Talep Koşullarında Ticaret Yaratici Etki

Şekil 3'de (El-Agraa 1981: s. 21), A ülkesi için esnek talep ve A, B ve C ülkeleri için sabit maliyetlerle üretim koşulları söz konusudur. Ayrıca GB öncesi A ülkesi 'x' malı talebini tam koruma ile iç üretim yoluyla karşılamaktadır. Çünkü bu koşullarda B ve C ülkelerinin 'x' mallarının vergili fiyatları A'nın birim maliyetinin üzerindedir. A ve B ülkelerinin gümrük birliğine gittiğini varsayalım. Gümrük birliğinin oluşması ile A ve B arasında kaldırılan gümrük vergileri, B'nin 'x' malı fiyatının A'nınkinden altında yer alması sonucunu doğurur. -C'ye uygulanan tarifenin OGT (ortak gümrük tarifesi) doğrultusunda önceki oranda devam ettiğini varsayıyoruz.- Bu durumda A'nın 'x' malı üretimi duracak ve 'x' malı talebi B'den karşılanacaktır.

Sonuçta; A ülkesi tüketicileri GB ile 'x' malını daha düşük fiyattan tüketebilme şansı yakalamalarının yanısıra, birlikten önce L_1 düzeyinde olan tüketim miktarı, talebin fiyat esnekliğine bağlı olarak P_B fiyatıyla (A ülkesi için) L_2 'ye kayacaktır. Eğer talep esnekliği sıfırdan büyük ise (gelir ve ikame etkileriyle) 'x' malına olan talebin artmasına Meade 'ticaret genişlemesi' etkisi adını vermektedir. Yani ticaret yaratıcı etkinin ((1) nolu alan) yanısıra esnek talep koşullarında tüketim etkisi (2) de açığa çıkmıştır (Meade 1955: ss. 29-43). Viner'in sıfır esnek talep varsayımını geride bırakarak geliştirilen bu analizde; önceki analizden farklı olarak ticaret yaratıcı etkiye ek olarak (L_1L_2E) üçgeni kadar tüketim etkisi de sözkonusudur.

- Sabit Maliyet ve Esnek Talep Koşullarında Ticaret Saptırıcı Etkiye İlişkin Açıklama:

Şekil 4: Sabit Maliyet ve Esnek Talep Koşullarında Ticaret Saptırıcı Etki

Şekil 4'de A ülkesi için esnek talep ve A, B ve C ülkesi için sabit maliyet koşullarında 'x' malı üretimi söz konusudur. A ülkesi, gümrük birliği öncesinde C ülkesine ($O Q_1 F P_C$) kadar bir ödeme yaparak ve fiyatı P_C ne çıkartacak oranda ($P_C' P_C / O P_C$) vergi uygulayarak " L_1 " düzeyinde X malı tüketimi yapmaktadır. En ucuz üretici C ülkesidir ve vergili fiyatı A malı fiyatının altındadır. (Hiç koruma olmaksızın A'nın P_C fiyatında D_A (A ülkesi talep eğrisi) ile çakışan Q_3 düzeyinde C'den ithalat yapması beklenirdi.) A ile B gümrük birliğine gittiğinde B ülkesinin P_B fiyatı, C ülkesinin gümrüklü P_C' fiyatından daha düşük kaldığından -ve önceki verginin OGT olarak uygulanmaya devam ettiği varsayıldığından- A ülkesinin ticareti, en ucuz üretici C ülkesinden B ülkesine kaymaktadır. Bu durumda A ülkesinin tüketim düzeyi " L_2 " olurken, ($P_C' F L_1 P_C$) alanı kadar gümrük vergisi kaybı, olumlu tüketim etkisi ($E L_1 L_2$) alanı

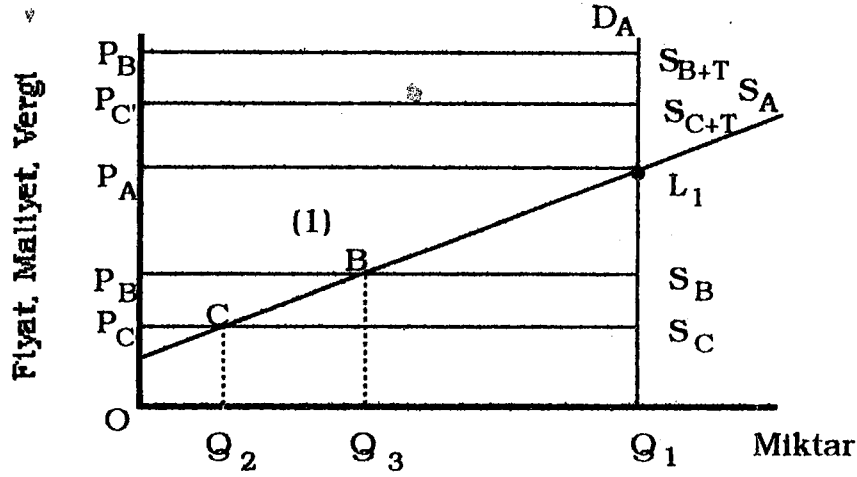
kadar ve ticaret sapmasının olumsuz etkisi ise (1) nolu alan $-(P_B E F P_C)$ alanı- kadar olacaktır.

Özetle: Sabit maliyetler ve üretim faktörlerinin sınırsız arz esnekliği ve talep esnekliğinin sıfır olduğu varsayımları altında; A ülkesi tüketicileri önce $(O Q_1)$ miktarı kadar 'x' malını $(O Q_1 L_1 P_C)$ maliyete (vergi + C'ye ödeme) katlanarak C'den karşılarken, bütünleşme sonrası aynı miktar malı B'den $(O Q_1 E P_B)$ maliyetle elde edecektir. GB sonucu A ülkesinin aynı miktarda (L_1) düzeyinde 'x' malını B'den karşılaması nedeniyle $(P_B E F P_C)$ alanı kadar, -dünya açısından optimaliteden uzaklaşılmasından, başka bir deyişle üretim maliyetleri farkından dolayı- ticaret saptırıcı etki açığa çıkacaktır. Ancak yukardaki şekil 4'de varsayımımızı esnek talep olarak değiştirdiğimizden; A ülkesinin talep esnekliği 'sıfır' olmadığı için tüketim L_1 'den L_2 düzeyine kayacak ve A ülkesinde 'x' malı tüketimi $Q_1 Q_2$ kadar artacaktır. Bu durumda GB'nin net etkisi, olumlu tüketim etkisini gösteren $EL_1 L_2$ üçgeni -(2) nolu alan- ile olumsuz ticaret saptırıcı etkiye işaret eden dikdörtgenin-(1) nolu alan- alanının kıyasıyla ortaya çıkacaktır. Ayrıca A ülkesi için bir vergi kaybı olduğu da dikkate alınmalıdır.

c) Artan Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Yaratacı ve Saptırıcı Etkiler:

Bu başlık altında takip eden iki şekilde, varsayımlarımız A ülkesi için 0 esneklikte talep ve değişen maliyetlerdir. Üçüncü ülkeleri temsil eden C yine 'x' malını en düşük maliyetle üreten ülkedir. B ve C ülkeleri için sabit maliyet koşulları vardır.

- Artan Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında
Ticaret Yaratıcı Etkinin Açıklaması:

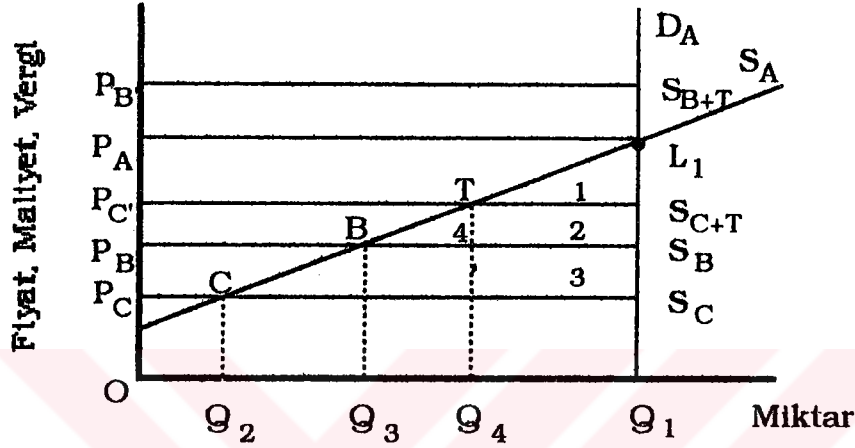

Şekil 5: Artan Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Yaratıcı Etki

Şekilde (El-Agraa 1981: s. 30); A ülkesi için sıfır esneklikte talep ve artan maliyetlerle üretim söz konusudur. B ve C için sabit maliyet varsayımı devam etmektedir. Yine C, ülkesi en etkin üreticidir. A ülkesi GB öncesi tam koruyucu tarife ile 'x' malının talebini iç üretimle karşılamaktadır. Bu durumda A ülkesi tüketicileri Q₁ kadar 'x' malı tüketimi için (P_AL₁Q₁O) dikdörtgeninin alanı kadar bir maliyete katlanmaktadırlar. GB'den sonra B'den ithalat başlar ve aynı miktar 'x' malı için katlanılan maliyet alanı (P_BS_BQ₁O) olur. Bu tüketiciler açısından ticaret yaratılmasının olumlu etkisidir ve tasarruf (P_AL₁S_BP_B) alanı kadardır. Öte yandan A ülkesi üreticileri için (P_AL₁BP_B) yamunun alanı kadar bir kayıp söz konusu olacaktır. Çünkü iç üretim Q₃'ye düşmüş, Q₃Q₁ kadar ithalat başlamıştır. A ve B ülkeleri arasında GB öncesi olmayan Q₃Q₁ kadar ticaret yaratılmıştır. Burada birleşme öncesi ithalat olmadığı için GB sonrası devlet için vergi geliri kaybı söz konusu değildir. Burada tüketicilerin daha az bir bedelle aynı miktar 'x' malı tüketmelerinden dolayı karşılaşacakları

refah artışı ve üretici artığındaki azalma -(1) nolu alan- bağlı olarak ticaret yaratılmasının pozitif etkisi açığa çıkacaktır. Başka bir deyimle (BL_1S_B) alanı olumlu üretim etkisine işaret etmektedir.

- Artan Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Saptırıcı Etkinin Açıklanması:

Şekil 6: Artan Maliyet ve Esnek Olmayan Talep Koşullarında Ticaret Saptırıcı Etki

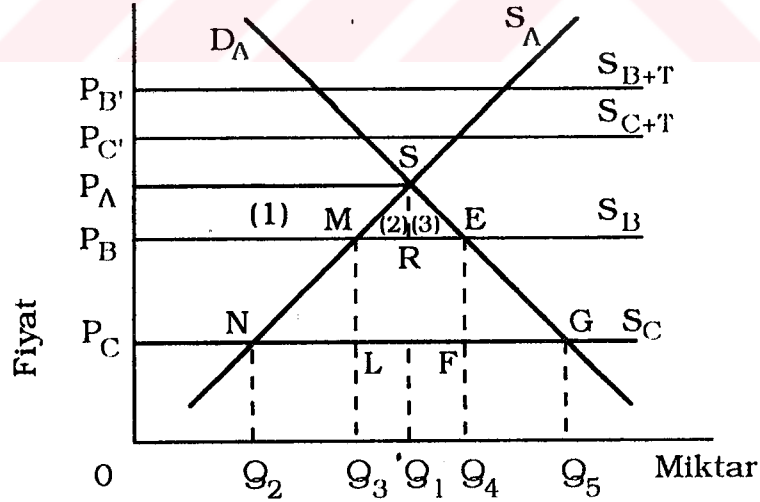
Q_1DA ; A ülkesinin sıfır esnekliğe sahip talep, S_A ise artan maliyet koşullarında A ülkesinin arzını simgelemektedir (El-Agraa 1981: s. 30). Başlangıçta, B ülkesinin 'x' malının vergili fiyatı A ülkesinin 'x' malının fiyatının üstünde ve aynı oranda vergi uygulamasına rağmen C ülkesinin vergili fiyatının A ülkesinin 'x' malı fiyatının altında kalması nedeniyle; A ülkesi 'x' malı talebinin OQ_4 kadar kısmını iç üretim Q_4Q_1 kadar kısmını da C ülkesinin vergili fiyatından ithal ederek karşılamaktadır. A ve B'nin GB'ne girmeleri nedeniyle B ülkesinin vergisiz 'x' malı fiyatı, C ülkesinin vergili 'x' malı fiyatının altında kalmaktadır. Bu koşullarda A ülkesi 'x' malı talebinin OQ_3 kadar kısmını iç üretim, Q_3Q_1 kadar kısmını B ülkesinden ithal ederek karşılayacaktır. Bu durumda A ülkesi tüketicileri için ($P_C'S_{C+T}S_BP_B$) alanı kadar, aynı miktarda 'x' malı tüketimi için katlandıkları maliyetten tasarrufları söz konusudur. Bu alanın 4 ve 2

alanı dışında kalan kısmı ($P_C TBP_B$) A ülkesi üreticilerinin artışıdaki kaybı simgeler, 4 nolu alan birlik için pozitif üretim alanını, 2+3 nolu alan A ülkesi açısından vergi kaybını göstermektedir. Şekildeki (3) nolu alan ise ticaret saptırıcı etkiye işaret eder. Yukardaki sonuçlar kısmi koruma ve birleşme sonrası C'ye uygulanan verginin aynı oranda devam ettiği varsayımları altında açığa çıkacaktır. GB'ne bağlı olarak açığa çıkacak net etki ise; ($P_C TBP_B$) yamuğu kadar üretici artışıdaki kayıp + vergi kaybı ile tüketici artışıdaki artışlar arasındaki farka bağlıdır.

d) Artan Maliyet ve Esnek Talep Koşullarında Ticaret Yaratacılığı ve Saptırıcı Etkiler:

Aşağıda verilen şekiller; A ülkesi için esnek talep ve artan maliyet varsayımları altında çizilmiştir.

-A ülkesinde GB öncesi İthalatı Caydırıcı Tarifinin Olduğu Koşullarda:

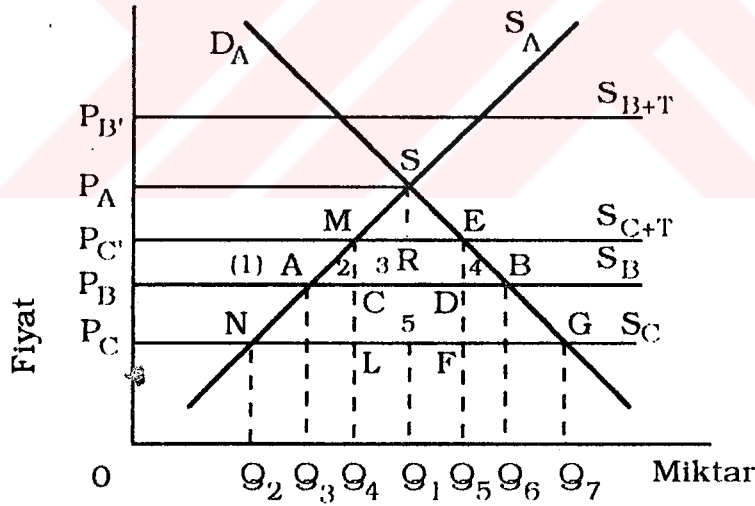

Şekil 7: Artan Maliyet, Değişken Talep ve Caydırıcı Tarifinin Olduğu Koşullarda GB'nin Etkileri

Şekil 5'de; A ülkesinde esnek talep ve artan maliyet koşullarında üretim sözkonusudur. Ayrıca ithalatı caydırıcı tarife

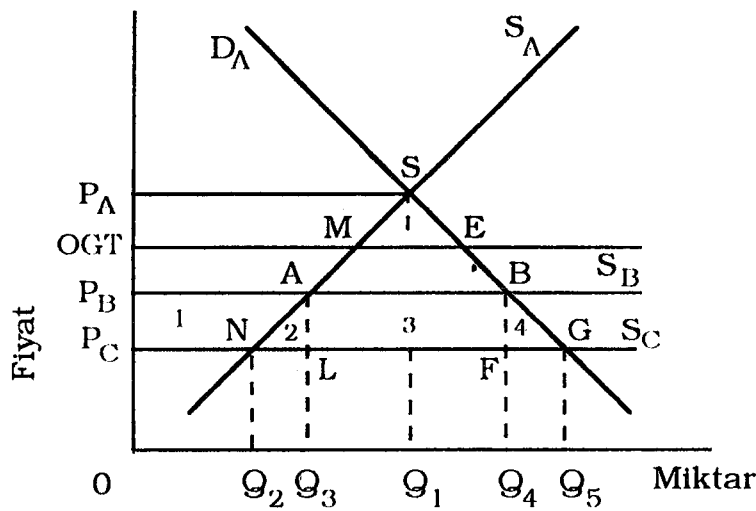
uygulaması varsayımları altında 'A ülkesi 'x' malı talebini iç üretimini ile etkin olmayan bir şekilde karşılamaktadır. GB'nin oluşturulması ile 'x' malını P_B fiyatından sağlamak mümkün olacaktır. Bu durumda iç üretim Q_1Q_3 kadar azalırken, tüketim de Q_1Q_4 kadar artacaktır. MSR ve SER üçgenleri $-(2+3)$ nolı alanlar- ise sırasıyla olumlu üretim ve tüketim (ticaret genişlemesi) etkilerini göstermektedir. GB'nin oluşturulması ile daha önce olmayan ticaret $-Q_3Q_4$ kadar başlamıştır. Bu durumda GB'nin etkisi ticaret yaratılması şeklindedir. Yani yukardaki şekle ilişkin oluşturulan varsayımlar altında tam koruma durumunda GB'nin oluşturulmasının mutlaka ticaret yaratılması yönünde etkisi olmaktadır.

- A Ülkesi İçin Esnek Talep, Artan Maliyet ve GB Öncesi Kısmi⁵ Korumanın Olması Koşulları Altında GB'nin Etkileri:

A ülkesi için esnek talep söz konusudur. GB öncesi kısmi koruma varsayımı altında A ülkesinin C ülkesinden ithalatı Q_4Q_5 kadar olmaktadır. İç üretim ise OQ_4 kadardır. A ve B gümrük birliği oluşturduklarında, ortak tarifinin önceki koruma düzeyinde (P_C) kaldığını varsayalım. Bu durumda birleşme ile B ülkesinin 'x' malı fiyatı C'nin vergili fiyatından daha düşük bir düzeyde kalacaktır. GB ile A'nın iç üretimini OQ_3 'e gerileyecek, tüketimi ise OQ_6 'ya çıkacaktır. Yani OQ_3 kadar iç üretim ve Q_3Q_6 kadar B'den ithalat söz konusu olacaktır. Saptırılan ticaret Q_4Q_5 kadar olup, ticaret saptırılmasının etkisi de (CDLF) - (5) nolu alan - alanı kadardır. Devletin gümrük vergisi kaybı MLFE alanı - (3+5) nolu alanlar - kadar olacaktır. Üretim etkisini MAC - (2) nolu alan - ve DEB - (4) nolu alan - ise olumlu tüketim etkisini göstermektedir. Bu koşullarda GB'nin net etkisi ise; ticaret sapmasının olumsuz ve 2 ve 4 nolu alanlar kadar ticaret yaratılmasının olumlu etkilerine bağlı olarak ortaya çıkan kazanç ve kayıpların hangisinin fazla olacağına bağlıdır.

- A Ülkesi Açısından Artan Maliyet, Esnek Talep ve GB Öncesi Serbest Ticaretin Olması Koşulları Altında GB'nin Etkileri:

Şekil 9: Artan Maliyet, Esnek Talep ve Serbest Ticaretin Olduğu Koşullarda GB'nin Etkileri

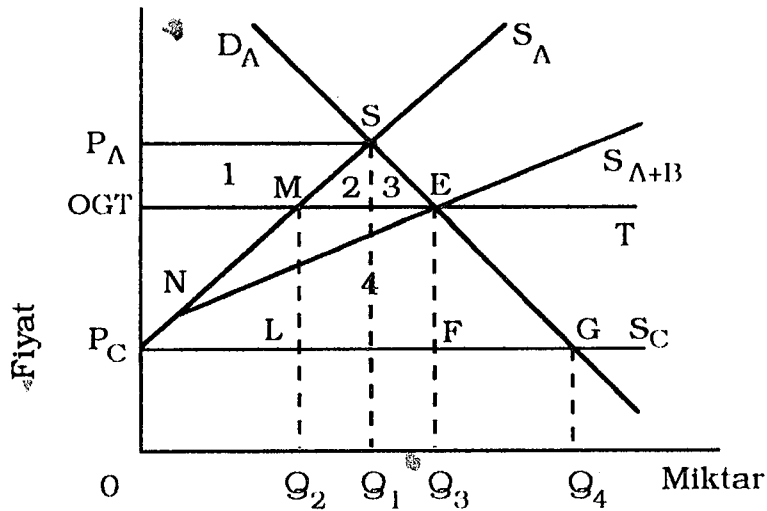
Tam rekabet ve sıfır ulaştırma masrafı koşullarında, her hangi bir malın dünya fiyatı, en düşük maliyetle üretim yapan bir ülkenin ürün fiyatına eşit olacaktır. Bu durumda yüksek maliyetle üretim yapan ülkeler, ya ticareti caydırıcı gümrük tarifesi uygulayıp dünya fiyatları üzerinde bir maliyetle üretimlerine devam edecekler, ya da kısmi koruma ile 'x' malı talebini bir miktar iç üretim ve bir miktar da ithalatla karşılayacaklardır. Bir başka biçimde de; korumanın olmadığı serbest ticaret koşullarında dünya fiyatı düzeyinde bir miktar iç üretim ve en etkin üreticiden ithalatla 'x' malı talebi karşılanabilir (ya da arz koşulları iç' üretime imkan vermiyorsa talep tümüyle en etkin üreticiden karşılanabilir).

Yukardaki şekilde (şekil: 9) serbest ticaret koşullarında A ülkesi için esnek talep ve artan maliyetlerle üretim söz konusudur. Bu durumda A ülkesi GB öncesi 'x' malı talebinin OQ_2 kısmını iç üretim, Q_2Q_5 kadarını da en etkin üretici C'den ithal ederek karşılamaktadır. A ve B'nin gümrük birliğine girmeleri ile birlikte en etkin üretici C'nin 'x' malına OGT doğrultusunda belli bir oranda ($P_C OGT / OP_C$) gümrük vergisi uygulaması başlatılmış ve C'nin 'x' malı B'ninkinden daha pahalı hale gelmiştir. Bu durumda ticaret daha az etkin üretici B'ye kayacaktır. P_B fiyatında A'nın üretimini -OGT koruması nedeniyle- etkin olmayan bir şekilde Q_2Q_3 kadar artacaktır. Tüketim ise Q_4Q_5 kadar azalacaktır. Tüketici artığındaki kayıp (1+2+3+4) nolu alanların toplamı olan yamuğun alanı kadar olacaktır. Üretimdeki artış nedeniyle üretici artığındaki artış ise (1) nolu yamuğun alanı kadardır. Ticaret sapmasının negatif etkisi (3) nolu alan olarak gösterilmektedir. Zira Q_3Q_4 kadar 'x' malı tüketimini için A ülkesi tüketicileri bu malı B'den ithal etmeye başlamasıyla (3) nolu

alan kadar fazla bir maliyete katlanmaktadırlar. Sonuçta serbest ticaret koşullarında oluşturulan GB'nin net etkisi yukardaki varsayımlar altında negatif olmaktadır. Çünkü GB'nin açığa çıkartacağı negatif etki (tüketici artığındaki azalış -1+2+3+4 nolu alanlar-), üretici artığına ilişkin pozitif etkiden (1 nolu alan) daha fazla olacaktır.

Yukarıda gümrük birliklerinin ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkileri olabildiğince basitleştirilmiş varsayımlar altında, tanım düzeyinde açıklanmıştır. Burada genel olarak özetlersek: A ülkesi için esnek talep ve artan maliyetler varsayımları altında; serbest rekabet koşullarında GB'nin oluşturulmasının etkisi refahı azaltıcı yönde olacaktır. Kısmi koruma altında ise negatif ve pozitif etkilerin boyutuna bağlı olarak etki refah artışı yönünde ya da refahı azaltıcı yönde olabilir. Ancak birleşme öncesi ticareti caydırıcı bir tam koruma söz konusu ise GB'nin etkisi mutlaka ticaret yaratıcı olduğundan refah artışı yönünde olumlu etki yaratmaktadır.

- Ortaklar Açısından Artan Maliyet ve A için Esnek Talep Koşullarında GB'nin Etkileri:

Şekil 10: Ortaklar Açısından Artan maliyet ve A'da Esnek Talep Koşullarında Ticaret Yaratıcı ve Saptırıcı Etkiler

Şekil 10'da (Cooper ve Massell 1965: s. 744), D_A : A ülkesinin esnek talep ve S_A ise artan maliyet koşullarındaki arz eğrisini simgelemektedir. S_{A+B} ise GB'den sonra ortakların artan maliyet koşullarındaki arz eğrisini simgelemektedir. S_C ise, C'nin dünya fiyatından sabit maliyetlerle arzını göstermektedir. Ticareti caydırıcı tarife durumunda A ülkesi 'x' malı talebini OQ_1 kadar iç üretimle karşılar. GB sonrası C'ye uygulanan OGT ve birleşme ile arz eğrisinin P_{CMT} şeklini alması (Cooper ve Massell 1965: s.743) nedeniyle tüketim Q_1Q_3 kadar artacak ve üretim OQ_2 'ye gerileyecektir. Bu durumda 'x' malı talebinin OQ_2 kadarı iç üretim, Q_2Q_3 kadarı B'den yapılan ithalat ile karşılanacaktır. Böylece (1+2+3) alanlar tüketici artığındaki artışı, 2 nolu alan olumlu üretim, 3 nolu alan olumlu tüketim etkisini simgeleyecektir. 1 nolu alan ise üretici artığındaki kaybı gösterir. Net etki ise tüketici artığındaki artışın baskın olması nedeniyle pozitif olacaktır.

Eğer GB öncesi hiç koruma olmasaydı A ülkesi 'x' malı talebinin tümünü C'den karşılayacaktı (OQ_4). A ve B arasında GB oluşturulması ile C ülkesine $P_{C}OGT$ kadar vergi uygulamasının başladığını varsayalım. GB öncesi A ülkesinin 'x' malı üretimi yokken, OQ_2 düzeyinde gerçekleşmeye başlamıştır. Q_2Q_3 kadarlık kısmı da birlik içinden karşılanacaktır. Bu durumda şekilde Q_2Q_3 miktarındaki tüketime ilişkin S_{A+B} eğrisinin altında kalan 4 nolu alan saptırılan ticareti simgelemektedir.

Ayrıca aşağıda kısaca sıralayacağımız faktörler gümrük birliklerinin yaratacağı etkilerin boyutunu ve yönünü etkileyen faktörlerdendir ve statik etkiler irdelenirken dikkate alınması ilimel edilmec-

melidir: Gümrük birliğine üye olduktan sonra ithalat ve ihracat üzerinde ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin ortaya çıkması ve bu etkilerin büyüklüğü bu faktörlere de önemli ölçüde bağlıdır (Balassa 1962: ss. 25-53):

– Gümrük birlikleri oluşturulduktan sonra, bir malın en etkin üreticisi gümrük birliği alanı içerisinde yer alıyor ise ticaret saptırıcı etki doğmaz.

– Gümrük birliğinin oluşturulmasından önce de her hangi bir mal, birliğe üye ülkelerin hiç birisi tarafından üretilmemekteyse, bu malla ilgili ticaret yaratıcı ve saptırıcı etki ortaya çıkmaz.

– Dünya refahındaki değişimler bakımından birlikten önce ve birlikten sonraki gümrük tarife düzeyleri de önem taşır. Birliğin kurulmasından önce tarifeler ne derece yüksek ise bunların kaldırılması o kadar büyük ticaret yaratıcı etki doğurur. Bunun gibi birlik kurulduktan sonra üçüncü ülkelere karşı düşük bir ortak tarife uygulanması da, ticareti saptırıcı etkiyi azaltarak, dünya refahını olumlu yönde etkiler.

- GB'nin etkilerini incelerken, GB'ne üye ülkeler ve üçüncü ülkelerden vergili ithalatta malların fiyatlarına ilişkin oransal ilişkiler de dikkate alınmalıdır. (Lipsey'in (1960 ve 1970) bu konudaki çalışmasına İkinci Bölümde yer verilmiştir.). Burada üyelerarası ticaretin hacminden çok, dışardan yapılan ithalat ile ülke içinde üretilen mallara yapılan harcamanın oranının önemi vurgulanmaktadır.

- Bir ülkenin birlik öncesi dış ticaret hacmi ne kadar küçük ise, GB'nin refah artırma olasılığı o kadar yüksektir. Ayrıca GB'ne üye ülkeler arasında ticaret ne kadar fazla, üçüncü ülkeler ile ne kadar az ise olumlu refah etkisinin ortaya çıkma olasılığı da o kadar fazla olacaktır. Bu iki durum da GB'nin olumlu etkisi, ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden daha büyük olma olasılığıyla ilişkilendirilmelidir.

- GB'nin etkileri açısından birlik üyesi ülkelerin ekonomilerinin birleşmeden önce tamamlayıcı (complementary), ya da rekabetçi (competitive) olup olmadıkları da net refah etkisini belirleyen faktörlerdendir. Viner'e göre üye ülkeleri GB öncesi, koruma altında ürettikleri mallarda ne derece rekabetçiye, birleşmeden sağlanacak yararlar da o kadar fazla olacaktır. Zira rekabetçi ekonomilerde bütünleşme öncesi koruma duvarları altında üretilen mal çeşitliliği daha fazladır ve GB öncesi birliğe girecek ülkelerde koruma duvarları altında üretilen mal çeşitliliği ne kadar çakışıyorsa GB'nin refahı artırma olasılığı o kadar yüksek olacaktır. Çünkü bu duvarlar kaldırıldığında ticaret yaratıcı etki daha fazla olması beklenir. Bu durumda GB ile, daha önce koruma altında etkin olmayan bir şekilde üretilen mallara ilişkin piyasa görelisi olarak daha etkin üreten ortağa geçecek ve GB ile üretim etkinliği artmış olacaktır. (Yukardaki durumda malların koruma altında üretildiği varsayıldığından, GB öncesi en etkin üreticiden ithalat ve dolayısıyla GB sonrası da ticaret sapması söz konusu değildir.). Bütünleşmeden sonra hızlanan rekabet süreci uzmanlaşmayı, uzmanlaşma da kaynakların etkin kullanımını -bir başka deyimle ilgili malların üretimini görelisi olarak daha etkin ortağa geçeceğinden- beraberinde

getireceğinden gümrük birliğinin refah etkisinin daha büyük olması beklenecektir.

Meade ise, bütünleşme sonucu açığa çıkan etkileri irdelerken ülkelerarası maliyet farklılığına dikkati çekmektedir. Ülkelerarası maliyet farklılıklarını irdeledikleri 1953 tarihli makalelerinde Macower ve Morton ise; ticaret yaratıcı etkinin ortaya çıkacağı durumlarda, -ülkelerarası maliyet farkı da incelenirse- tamamlayıcı ekonomiler arasındaki birliklerin rekabetçi ekonomilere oranla daha büyük kazanç yaratacağı sonucuna varmışlardır (Macower-Morton 1953: s.41). Eğer GB'nin ticaret yaratması söz konusu ise ve birlik oluşturan ülkelerin her bir maldaki üretim maliyetleri birbirinden ne kadar farklı ise, GB'den sağlanacak fayda o kadar büyük olacaktır. Yani rakip ekonomilerin benzer maliyet oranlarına, tamamlayıcı ekonomilerin ise farklı maliyet oranlarına sahip olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak; GB üyeliğine giren ülkeler mevcut durumda birbirlerine ne kadar rakip, gelecekte (potansiyel olarak) birbirlerini ne kadar tamamlayıcıysalar, GB'nin refah arttırma olasılığı da o derece yüksek olacaktır. Ülkelerin bütünleşme öncesi her malı büyük maliyet farklılıklarına rağmen gümrük duvarları yardımı ile ürettiklerini düşünmek, zaten zımni olarak onların rekabetçi ekonomiler olduğunu kabul etmek anlamına gelecektir. Bu nedenledir ki, bütünleşme sonucu açığa çıkacak etkinin boyutu ülkelerin yalnızca rekabetçi ya da tamamlayıcı ekonomiler olup olmadığına bağlı olarak değil, buna ek olarak onların maliyet farklarının ne olduğuna da bağlıdır ki; bu da Viner'in görüşüne ters değil aslında tamamlayıcı niteliktedir.

- Ekonomideki çarpıklıklar devam ederken, yalnızca gümrük vergilerinin kaldırılması, ideal duruma yaklaşmak için yeterli olmayabilir, hatta pareto optimumundan uzaklaştırabilir. Bu durumda tarifelerin tamamen kaldırılmasındansa azaltılmasının refah artırma olasılığı daha yüksektir. Bu "ikinci-en-iyi" teorisinin bir sonucudur.

1.2.2.2. Gümrük Birliklerinin Faktör Hareketleri Üzerindeki Etkileri

Heckscher-Ohlin teoreminde ülkeler hangi üretim faktöründe zengin iseler, o faktörün yoğun olarak kullanıldığı mallarda uzmanlaşmaya yönelirler. Zira o malları görece olarak daha düşük maliyetle ürettikleri kabul edilmektedir. Ülkelerin faktör donanımlarının birbirinden farklı olduğu, ülkelerarası üretim faktörlerinin mobilitesinin olmadığı, ülkelerin aynı mallar için aynı üretim fonksiyonlarına sahip olduğu, sıfır taşıma giderleri ve her ülkede eksik uzmanlaşmanın olduğu, ölçeğe göre sabit verim ve talep etkisinin olmadığı varsayımları altında serbest ticarete yönelik, ülkeler arasında mal ve faktör fiyatlarının eşitlenmesine⁶ yol açacaktır. Yukardaki varsayımların kısıtlayıcılığı,⁷ bu teoremin geçerliliğini hemen hemen imkansız kılmaktadır. Örneğin, ülkelerin birinde ya da her ikisinde tam uzmanlaşmanın gerçekleşmesi, üretim teknolojisi ve faktör kalitesindeki farklılıklar, ülkeler arasında farklı üretim tekniklerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ayrıca dış ticaret

⁶ Faktör fiyatlarının eşitlenmesine ilişkin açıklama EK VI' de verilmiştir.

⁷ Heckscher - Ohlin'in bu konudaki analizi daha sonra P.A. Samuelson tarafından geliştirilmiş ve çok kısıtlayıcı varsayımlar altında faktör fiyatlarının eşitleneceğini göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; P. A. Samuelson "International Trade and Equalization of Factor Prices", Economic Journal, Haziran, 1951, ss. 163-184.

üzerindeki görünür, görünmez engeller de faktör fiyatları üzerindeki bu sürecin gerçekleşmesini engeller(Balassa 1962: ss. 80-84).

Eğer gümrük birliğine giden ülkeler, gümrük birliğinin de üstünde bir iktisadi bütünleşme yolu seçerek (örneğin ortak pazar) faktör hareketlerindeki kısıtları da kaldırırlarsa, bu durum faktör fiyatlarındaki eşitlenmeyi hızlandıracaktır (Machlup 1979: s.57). Bütünleşme ile birlikte faktör arzı şu şekillerde etkilenir: Eğer ekonomik bütünleşmeye katılan ülke açısından sermayenin görelî fiyatı daha yüksek ise o ülkeye sermaye girişlerinin hızlanması beklenir. Durumu işgücü açısından düşünürsek; bütünleşmeye giden ülkelerdeki ücret farklılıkları işgücü mobilitesini artıracaktır. Bu ise faktörlerin görelî fiyatlarını ve bu gelişmeler de K/L (Sermaye/Emek) oranındaki değişmeyi yaratacak, bu ise yeni yatırım kararlarını etkileyecektir. Örneğin AT'na sonradan üye olan ve işgücü ihraç, sermaye ithal eden ülkeler olan Yunanistan, İspanya ve Portekiz için yapılan çalışmada; bu ülkeler açısından K/L rasyosunda bir artış ve sermayenin görelî fiyatında bir düşüş gözlenmiştir. İşgücü ithal eden diğer AB üyesi ülkeler için ise durum tersidir ve işgücünün görelî fiyatlarında düşüş gözlenmiştir (Aktaş 1985: s.158).

Eğer malların serbest dolaşımının önündeki engeller faktör fiyatlarının eşitlenmesini engelliyorsa, bu durumda faktörlerin serbest dolaşımı bu yöndeki eğilimi hızlandıracaktır. Öte yandan faktör dolaşımındaki serbestlik, istenmeyen bir şekilde birlik içerisinde bölgelerarası farklılığı da artırabilir.

"... talep kayması nedeniyle ödemeler bilançosu açık veren ve bu nedenle ekonomik faaliyetin yavaşladığı (işsizliğin arttığı) B ülkesinde yatırım arzusu, tasarruflardan daha fazla düşerse, buna karşılık A ülkesinde yatırım

arzusu tasarruflardan daha fazla artarsa, dengeleyici sermaye hareketlerinin mevcudiyetine rağmen sermaye hareketleri dengesizliğin daha da artmasına yol açar....İç ve dış dengeyi sağlayacak bir emek mobilitesi mevcut olsa bile emek göçünün maliyeti gözden uzak tutulamaz. Daha da önemlisi bir bölgede ortaya çıkan işsizlik geçici bir nedene bağlı olmayıp yapısal bir özellik gösteriyorsa bu durumda emek göçü, bu yapısal dengesizliği gizlediği ölçüde faydadan çok zarar verebilir..”(Aktan 1983:s.38).

Çalışmamızda faktör hareketlerinin özellikle vurgulanmasının nedeni, Türkiye'nin AB gümrük birliğine alınışındaki özel durumundan kaynaklanmaktadır. Zira Türkiye'nin gümrük birliğine girmesi ile birlikte AB ile dış ticareti üzerindeki kısıtlar kalkacak ve mal mobilitesinin sağlanması beklenecektir. Öte yandan faktör mobilitesi tam üyelik kapsamında değerlendirilecek bir konu olduğundan gümrük birliği anlaşmasında yer almamış, ancak konu önümüzdeki dönem için müzakerelere açık tutulmuştur. En azından kısa dönemde Türkiye açısından işgücünün mobilitesi mümkün görülmemektedir. Serbest mal ticaretinin faktör mobilitesi üzerindeki etkisinin ne olacağı, kanımızca özgün bir durum arz edecektir. Eğer Türkiye açısından tam üyelik ile faktör dolaşımı da serbest bırakılsaydı, faktör fiyatlarının eşitlenmesi sürecinin hız kazanması beklenirdi. Ancak işgücü mobilitesinin önü kapalıyken, gümrük birliğinin Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerini hızlandırması beklenmektedir. Türkiye'nin AB ülkelerine göre sermaye faktörünün daha kıt ve dolayısıyla görece olarak daha pahalı bir faktör olduğunu düşünürsek, bu durum GB'den sonra Türkiye'de normal koşullarda K/L rasyosunda bir artış yaratacaktır. Bu gelişmenin, teknolojinin elverdiği ölçüde üretim tekniğini etkilemesi de beklenir. Örneğin, işgücünün görece olarak diğer AB üyesi ülkelere göre ucuz olduğu Türkiye açısından önümüzdeki dönemde işgücünün fiyatının

Topluluğa yakınlaşma eğilimine girmesi yurt içinde mal ve hizmetlerin görelî fiyatlarını da nihai olarak etkileyecektir.

I.2.2.3. Gümrük Birliklerinin Dış Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri

Viner ticaret hadlerine ilişkin irdelemesinde özellikle; tarife uygulayan ülkelerin alanının büyüklüğü, tarife uygulamasında ortak hareket ve uyumlu tarife uygulamasının önemini vurgulamaktadır. Viner'e göre tarife uygulayan ülkelerin ekonomik alanı ne kadar büyük olursa, tarife uygulanan ülkelerin aleyhine ticaret hadleri gelişebilir. Birliğin alanı genişledikçe üçüncü ülkelerin ihracat mallarına ilişkin talebin fiyat esnekliği, birliğin arz esnekliği artacaktır. Bu ise ticaret hadlerinin üçüncü ülke aleyhine dönmesine neden olacaktır. Ancak birlik hacminin küçüklüğü ve eğer üçüncü ülkelerin sonsuz esnek arz ve talep eğrileri ile karşılaşılması söz konusu ise ticaret hadleri birlik aleyhine dönebilir. Öte yandan Viner, GB alanının üçüncü ülkelere karşı olan ticaret haddinin yalnızca ortak tarife uygulanmasından değil, üçüncü ülkelerin tarife düzeylerinden de etkilenebileceğini vurgulamaktadır. Üçüncü ülkeler birliğin ihracat mallarına ortak hareketle yüksek tarife -elverişli olmayan-, ya da farklı tarife uyguluyorlarsa ticaret hadleri bu durumdan etkilenecektir. Ya da bu elverişsiz tarif düzeyi belli bir pazarlık süreciyle uygun tarife düzeyinin oluşturulması üzerinde etkili olabilir. Viner burada da ortak hareketin önemini vurgulamaktadır. Örneğin 1930'larda Nazi Almanyası karşısında Balkanlar birlikte hareket etselerdi, kendi açılarından daha elverişli bir ticaret haddine ulaşmada etkili olabılırlardı demektedir. Bu tarifi

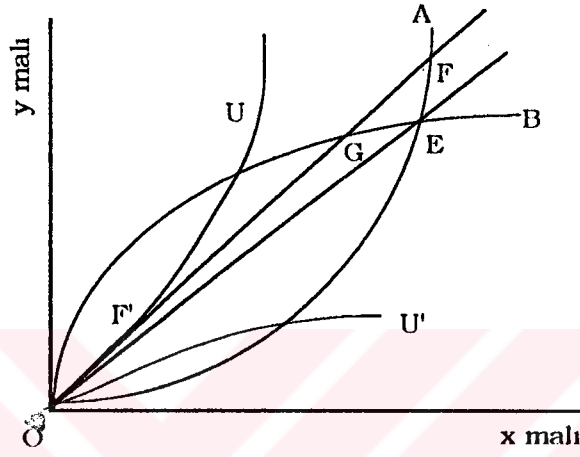
deney gösteriyorki gerek GB ile gerekse de diğer şekillerde -ortak hareketle- tarife uyumuna gıtmenin pazarlık gücü oluşumunda etkisi olmaktadır (Viner 1950: ss.55-56)

GB'nin oluşturulması ile, birlik üyesi ülkelerin mallarının dünya üretimi içindeki paylarının artması, dünya fiyatının oluşumunda o ülkelerin pazarlık gücünü arttıracaktır. Yani bu ülkelerin bütünleşme ile birlikte uluslararası piyasalarda fiyat yapıcı bir rol kazanmaları gündeme gelebilir. Böyle bir gelişme ise ticaret hadlerinin birlik leyhine üçüncü ülkeler aleyhine dönmesi sonucunu yaratacaktır.

GB'nin oluşturulmasına bağlı olarak ticaret hadlerinde açığa çıkacak bir başka gelişme ise ticaretin birlik içine sapmasıyla ilişkilidir. Ticaretin birlik içine sapmasına bağlı olarak, birliğin üçüncü ülke mallarına olan talebi azalacak, bu azalma birliğin ithal ettiği malların fiyatının düşmesi yönünde baskı yaratacaktır. Bu durumda ticaret sapması ne kadar fazla olursa ticaret hadlerinin o kadar üçüncü ülke aleyhine dönmesi durumu ortaya çıkacaktır .

Gümrük birliğinin dış ticaret hadleri üzerindeki etkilerini açıklamada genellikle Vanek'in, Marshall'ın teklif eğrileri üzerinde geliştirdiği genel denge analizi kullanılmaktadır. Vanek'in (Vanek 1962: s. 346-359) dış tasarrufun mevcut olmadığı, tam istihdam ve tam rekabet varsayımları altında geliştirdiği model aşağıda kısaca özetlenmiştir: J. Vanek'in modeli üç ülke - iki mal (3×2) temelinde kurulmuştur. Analizde A, B ve C olmak üzere üç ülke, 'x' ve 'y' olmak üzere iki mal olduğunu kabul edelim. A ve B ülkelerinin gümrük birliğine girdiği, C ülkesinin ise yine üçüncü ülkeleri temsil ettiğini

varsayalım. 'x' malı A ve 'y' malı B ülkesinin ürettiği mallar olsun. Bütünleşme öncesi A ve B ülkelerinin kendi aralarında ticaret yaptığını varsayarsak, aşağıdaki şekilde yer alan OA ve OB eğrileri sırasıyla bütünleşme öncesi A ve B'nin teklif eğrilerini göstermektedir.

Şekil 11: Net Teklif Eğrileri

Şekil 11'de önem arzeden konu 'Net Teklif Eğrileri' olan U ve U' 'nün çıkartılmasıdır. Süregelen uluslararası ticaret haddi OE doğrusunun eğimine eşit ise, bütünleşme öncesi A ve B ülkeleri arasında ticaret dengede olacak ve 'x' ve 'y' mallarında arz ve talep fazlası olmayacaktır. Eğer fiyat doğrusunun eğimi OF'ye eşit ise, A ülkesinin 'y' malına olan talebi, B ülkesinin aynı mala ilişkin teklifini aşacaktır. Başka bir deyimle A ülkesinin 'x' malı cinsinden teklif miktarı, B ülkesinin aynı mala olan talebini aşacaktır. Şekildeki GF vektörü 'y' malı için 'x' malı fazlasını aksettirmektedir. A ülkesinin 'y' malına olan talep fazlası C ülkesinden (dış dünya) karşılanacaktır. Dolayısıyla OF' ve GF birbirine eşittir. Aynı şekilde OF fiyat doğrusunun solunda oluşabilecek fiyat doğrularının geometrik yeri olan "OU" net teklif eğrisi de böylece çıkartılmış

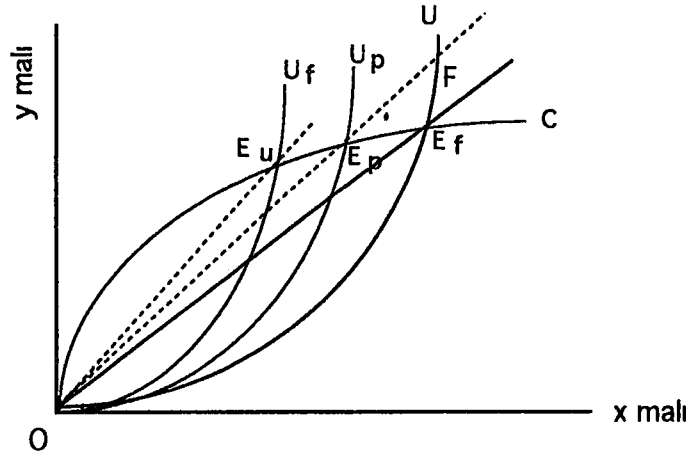
olacaktır. Yani bu eğri; A ve B ülkesinin C ülkesi ile olan ticaretlerinde birlikte hareketleri durumundaki net teklifini gösterir. Şekil 11'deki F' noktası A ve B'nin net teklif eğrisi üzerindeki bir noktayı temsil etmektedir. Yani OE doğrusundan daha yüksek eğimli diğer fiyat doğruları gözönüne alınarak, A ve B ülkelerinin 'y' malı için 'x' malı teklif fazlalarının geometrik yeri olan OU eğrisinin diğer noktaları da çıkartılabilir.

Burada şuna dikkat çekmekte yarar vardır; A ve B ülkeleri arasındaki gümrük birliğinin sonucunda hangi maldan arz fazlası vererek C ülkesine teklif edecekleri konusu, uluslararası ticaret haddi tarafından belirlenir. Öyleyse OE'den daha düşük bir değerdeki eğime sahip ticaret hadleri hüküm sürmekte ise, birliğin net teklif eğrisi 'x' eksenine konkav olacak ve üçüncü ülkelere 'x' karşılığında 'y' malı teklif edecektir.

Şekil 11' deki OU teklif eğrisi ile C'nin teklif eğrisini aynı grafikte birleştirirsek böylece bütünleşme sonrası yeni uluslararası ticaret haddi ve üç ülkenin 'x' ve 'y' malları için yeni piyasa dengesine ulaşmış oluruz. Aşağıdaki şekilde (şekil 12) ise A ve B ülkeleri ile ilgili üç adet net teklif eğrisi vardır. OC, üçüncü ülke C'nin teklif eğrisi iken, OU; A ve B ülkelerindeki birlik içi vergisiz serbest ticaretin net teklif eğrisini temsil etmektedir. OU_p ise A ve B'nin bütünleşme öncesi vergili net teklif eğrisidir.⁸ OU_f ise A ve B

⁸ Birlik üyeleri arası ticaret haddini temsil eden OE_f doğrusunun eğimi, OE_p doğrusunun eğiminden birleşme öncesi 'y' malına uygulanan vergi kadar farklı olmaktadır. Bütünleşmeden sonra üye ülkeler arasındaki ticaret haddindeki kayma, 'y' malı ihracatçısı olan B ülkesinin yararınadır. Ticaret hadleri, gümrük birliği içindeki arz fazlası verdiği 'x' malının ihracatçısı olan ülke aleyhine (A ülkesi), birliğin talep fazlası verdiği malın 'y' ihracatçısı olan ülke (B ülkesi) lehine gelişmektedir. B ülkesinin olumlu ticaret haddi gelişmesi ile karşılaşması olayını,

lkelerinin gümrük birliğinden sonra üçüncü ülke ürününe uyguladıkları OGT sonucunda oluşan net teklif eğrisini simgelemektedir.

şekil 12: Bütünleşme Sonrası nc lkeler İle Oluşan Ticaret Hadleri

Birleşme öncesindeki tarife kadar OGT'nin aynı oranda devam ettiğini varsayarsak; üçüncü ülkeler birlik içine sapan ticaret nedeniyle pazar kaybetmeme kaygısına kapılacak ve fiyat kırma eğilimine girecektirler (Gökdere 1991:s.61). Bu koşullarda; C lkesi pazar kaybetmemek için, hem birleşme öncesi uygulanan tarifenin kalkması ile ticaretin birlik içine sapmasını telafi edecek kadar, hem de ticaretin kendisine yeniden dönmesini sağlamak amacıyla birlik öncesi uygulanan tarife düzeyine eşit düzeyde sürdürüldüğü varsayılan OGT'yi telafi edecek kadar fiyat kırmak durumundadır.

Birleşmeden sonra üçüncü ülkelere OGT uygulanması sonucu açığa ıkn net teklif eğrisi OU_f 'nin, OU_p 'nin daha solunda yer alması beklenir. Bir başka deyimle OE_u ; şekildeki diğer iki teklif

bütünleşme içi ticaret hadlerinin OE_p 'den OE_f doğrusunun eğilimine geçmesinde görmekteyiz.

eğrilerinden daha dik olacaktır. OU ve OU_I arasındaki farkın kaynağı GB'ne geçiş ve birliğin dış dünyaya uyguladığı ortak dış gümrük tarifesidir. Bu durumda, E_u noktası birlik sonrası denge noktası olacaktır. OE_u doğrusu ise birlik sonrasındaki OGT'li dış ticaret haddini temsil etmektedir. Şekilden gözleneceği üzere, OE_p doğrusunun eğiminden OE_u doğrusunun eğimine geçen dış dünya (örnekte C ülkesi) A ve B'nin ortak hareketi sonucu dış ticaret haddi kaybına uğramaktadır.

1.2.2.4. Gümrük Birliklerinin Dinamik Etkileri

Klasik dış ticaret teorisine göre, ülkelerin faktör arzları ve teknolojik düzeyleri sabit iken, dış ticarete karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları mallarda uzmanlaşmaları ülkelerin ve dünyanın refahını artırır. Ülkelerin uzmanlaşma ile mevcut kaynaklarının hepsini kullanmaları halinde, statik etkinlik kuramına göre üretimlerinin denge noktası, dönüşüm (üretim olanakları) eğrisinin üzerinde yer alır. Üretim olanakları eğrisi, ülkenin mal ve hizmet üretim potansiyelini belirler. Bu eğrinin kuzey-doğu yönüne kayması yalnızca, ekonomide üretim faktörlerinin arzı, verimliliği ve teknoloji seviyesindeki gelişimi ile mümkün olabilir.

Bu noktada şuna dikkat çekilmelidir: Gümrük birliklerinin statik etkileri analizi, üretim faktörleri arzı ve teknoloji düzeyinin sabitliği varsayımları üzerine kurulmuştur. Gümrük birliklerinin toplam (net) etkilerinin ortaya konması, ancak faktör arzı ve verimliliği ile teknoloji düzeyindeki değişmelerin etkilerinin de dikkate alınmasını gerektirir. İşte dinamik etkinlik kuramı da bu etkileri dikkate alan bir kuram olup, üretim olanakları eğrisinin

kuzey-doğu yönüne kaymasıyla ilintilidir. Ayrıca gümrük birliğiyle genişleyen pazar olanakları, ülkelerin ölçek ekonomilerinden yararlanması imkanını yaratacaktır. Özellikle sanayi üretiminin ulusal pazarın büyüklüğüyle ilişkili olduğu düşünülürse, bütünleşme sonrası genişleyen pazarın yığinsal üretime yönelmesiyle, içsel ve dışsal ekonomilere yol açacağı dikkate alınmalıdır.

Bütünleşme sonucu açığa çıkan bazı etkileri ölçmek olasıyken, ancak öyle bazı dinamik etkiler vardır ki onları rakamlara dökmek oldukça güçtür. Örneğin bütünleşme sonucu rekabet ortamının boyutu teknolojik buluşlara ilişkin trendi belirleyecektir. Ölçek ekonomileri ve know-how'un maliyetlerde düşüş, toplam mal ve hizmetlerde artış yaratmasının dinamik etkisiyle hızlı büyümeyi ve yüksek teknolojlili endüstrileri etkileyecektir (Cecchini 1992: s.8). Ölçülmesi zor olan bu etkilere ilişkin açıklamalar aşağıda detaylandırılmıştır.

1.2.2.4.1. Pazar Genişlemesi, Teknolojik Gelişme ve Büyüme

Gümrük birliğine girdilmesi, pazarın genişlemesi, teknolojik gelişme, ölçek büyümesi, içsel ve dışal tasarrufların doğması, kaynakların yeniden dağılımı, rekabet artışı, piyasaya ilişkin risklerin azalması gibi bir dizi etkiyi zincirleme gündeme getirecektir.

Klasik ve neo-klasik (A. Smith, J.S. Mill, K. Wicksell, A. Marshall, A. Young) iktisatçılardan günümüze pazar büyüklüğü ile iktisadi kalkınma ve teknolojik gelişme arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir. Pazar büyüklüğü ile sektördeki etkinlik arasında yakın

bir ilişki vardır. Nurkse, Scitovsky, Lewis ve Rodan (Karluk 1976: ss.54-65) gibi iktisatçılar pazar büyüklüğü ile kalkınma arasındaki ilişkiyi şu nedenlere bağlamışlardır:

- Pazarın büyümesinin yığinsal üretime yol açması ve yığinsal üretimin maliyet koşulları ,
- Dışsal tasarruflar,
- Piyasa yapılarının tam rekabet koşullarına yakınlaşması,
- Girişimciler yönünden risk ve belirsizliğin azalması.

Bütünleşme ile birlikte artık her üye ülke için iç pazar, birliğe üye ülkelerin entegre pazarıdır. İç pazardaki bu ani büyümenin, üretim faktörlerinin arzı değişmeksizin, tam istihdamda faktör verimliliğini artırıcı etki yaratması beklenir. Eğer ülkelerin atıl kaynakları var ise, bunlar da üretim sürecine girecektir. Bu gelişmeler bir yandan teknolojik gelişmeyi uyarırken, bir yandan da teknolojik gelişmenin bir sonucu olmak durumundadır.

1.2.2.4.2. Ölçek Büyümesi ve Ölçek Ekonomileri

Ölçeğin büyümesi, dolayısıyla yığinsal üretim, birim üretim maliyetini azaltıcı bir faktördür. Marshall'da kısa dönem, Schumpeter'de ise uzun dönemde geçerli olan U şeklindeki bir maliyet eğrisi, birim maliyetin ölçek büyüdükçe belli bir üretim düzeyine kadar düştüğünü simgeler. Dolayısıyla firmalar için üretimin minimum maliyetle yapıldığı, optimum firma büyüklüğüne tekabül eden bir üretim hacminden söz etmek mümkündür.

Ölçek ekonomileri Kemp tarafından, "bir firma veya sanayi dalında yığınsal üretimle, üretim hacmi veya üretim fonksiyonu değiştirilerek, teknolojik yenilikler getirerek veya dış çevrede meydana gelen maliyet düşürücü faktörlerden yararlanarak verimliliği artırmak yoluyla, ya da maliyetleri düşürerek edinilen kazanç" olarak tanımlanmaktadır (Kemp 1964: ss.110-112).

Ölçeğin büyümesinin açığa çıkardığı tasarruflar, içsel ve dışsal tasarruflar olarak iki ayrı başlık altında açıklanacaktır.

1.2.2.4.2.1. İçsel Ekonomiler

İçsel ekonomiler bir işletme ya da sektör düzeyinde gözlenebilir. İşletme düzeyinde, üretim ölçeği (dolayısıyla üretim hacmi) artarken, bazı bölünmez sabit maliyetlerin, üretimin birim maliyeti içindeki payı azalır. Bu maliyet unsurları, araştırma-geliştirme, planlama, sekretarya, kira, amortisman ve pazarlama birimlerinin harcamaları vb olabilir.

Öte yandan sektör bazında; ürün çeşitlerinin azaltılarak yatay uzmanlaşmaya gidilmesi yoluyla, ya da bir birleşik ürünün çeşitli parçalarının ayrı firmalarda üretilmesi ile dikey uzmanlaşmaya gidilmesi yoluyla firmaların tasarruf sağlamaları mümkündür⁹. Yatay uzmanlaşma, üretim sürecinde vakit tasarrufu sağlayan bazı özel makinaların kullanılması, araştırma-geliştirme masraflarının

⁹ Tekstil sektörü yatay uzmanlaşmaya iyi bir örnektir. Bu sektörde firmalar tek bir üründe uzmanlaşarak önemli maliyet avantajı yakalayabılırlar. Dikey uzmanlaşmaya ise, genellikle otomobil sektörü örnek verilmektedir. Arabanın parçalarının ayrı ayrı firmalarda üretilmesi ile yine önemli ölçüde maliyet avantajı oluşacaktır.

azaltılması gibi olanaklar da sağlayacaktır. Dikey uzmanlaşma ise piyasa büyüklüğü ve üretim hacmine bağlı olarak yaygınlaşmaktadır.

1.2.2.4.2.2. Dışsal Ekonomiler

Dışsal ekonomilerden, piyasanın büyümesi ve yığmsal üretime geçilmesi ile birlikte endüstri bazında firma dışı faktörlerden kaynaklanan maliyet azalışları kastedilmektedir. Balassa'ya göre dışsal ekonomiler; piyasa dışı tasarruflar ve piyasa tasarrufları olarak iki ayrı başlık altında düşünülmelidir.

- Piyasa dışı tasarruflar; en son teknolojik ve idari bilgilerin yayılarak, idareci ve nitelikli işçi yaratılması ve çevresel avantajların yol açtığı maliyet düşüşleri ile ilgilidir.

- Piyasa tasarrufları; sektörler arası girdi-çıktı akımlarının doğurduğu direkt piyasa ilişkilerine bağlı olarak özel ve toplumsal verimlilikteki artışla ilgilidir. Herhangi bir sektördeki tasarrufun (maliyet düşüşünün) diğer sektörlerle yansımalarıyla açıklanmaktadır. Bu yansıma ise sektörler arasındaki ileri ve geri bağlantının yoğunluğuna bağlıdır.

1.2.2.4.3. Diğer Dinamik Etkiler

Gümrük birliklerinin diğer etkileri ele alınırken konuyu, bölgesel gelişmişlik düzeyi farklılıkları ve dengesiz kalkınma ile de ilişkilendirmekte yarar vardır. Zira mal ticaretinin Birlik içinde serbestleşmesi ile, sanayileşmiş bölgelerin cazibesi artarak bir takım üyeler veya bölgeler açısından genel olarak aşağıda vurgulayacağımız bir takım sonuçlar açığa çıkabilir.

Daha önceki bölümlerde değindiğimiz gibi ekonomik bütünleşmelerin önemli etkilerinden biri de asıl etkisini uzun dönemde gösterecek olan sermaye hareketlerine ilişkindir. Ekonomik bütünleşme, birlik içi ülkelere çok uluslu şirketler başta olmak üzere sermaye akımını yöneltmesi sonucunu doğurur. Sermaye akımının üçüncü ülkelerden birlik üyesi ülkelere yönelmesinde temel faktör ticaret saptırıcı etkidir. Bu durum, birlik dışı ülkelerin eski pazar paylarını koruyabilmek için, ihracat yoluyla girmekte zorlandığı pazarlarda doğrudan yatırımlara yönelmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ekonomik bütünleşmelerin yaratacağı ekonomik istikrar, fiyat istikrarı ve verimlilik artışları, istihdam seviyesinin yükselmesi, gelir artışları ve sermayenin marjinal etkenliğinin büyümesi, bu bölgeye yapılacak olan yabancı yatırımların çekiciliğini artırmaktadır. AET'nin 1957'de kurulmasını izleyen yıllarda AET topraklarında yoğunlaşan ABD özel dolaysız yatırımları buna örnektir (Üstünel 1960: s. 51).

Sermaye akımının birlik içine yönelmesindeki temel etkenlerden biri de genişleyen iç pazardır. Burada Myrdall'ın "backwash-effect" (Karluk 1976: s.57) adını verdiği, geriye itme etkisinden de bahsetmekte yarar vardır. Eğer birleşmeye giden ülkeler arasında büyük gelişme farkları var ise, bu durumda geri kalmış bölge veya ülkelerdeki faktör akımı da gelişmiş bölgelere kayabilir. Myrdall'ın teorisi, "Kutuplaşma Teorisi" adını almaktadır. Gümrük birliğinin kurulması birliğe giren göreceli olarak daha az gelişmiş ülke için özellikle bir dezavantaj teşkil edebilir. Bölgelerarası dengesizlik artabilir. Öte yandan A. Weber'e göre (Karluk 1976: s.57), dağıtıcı faktörler (deglomerative factors) bir süre sonra Myrdall'ın geriye itme

etkisini ortadan kaldırır. Weber'e göre ise, faktör akımının yöneldiği gelişmiş bölgelerdeki yaşam maliyeti, mülk edinme maliyeti ve kiralara yükselişi o bölgelere olan talebin çekiciliğini ortadan kaldırır.

Gerçekten de ekonomik bütünleşmeye giden ülkelerin gelişmişlik düzey farklılıkları birleşmenin sonuçları açısından oldukça önemlidir. Çünkü nisbeten az gelişmiş ülke veya yörede tarımsal nüfus fazladır. Kişi başına sermaye birikimi ve gelir düşüktür. İstihdam olanakları yetersizdir. Böyle bir durumda ekonomik bütünleşme, az gelişmiş ülke ekonomisi için yapısal problemler yaratabilir. Zira sanayi malları üretiminde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olan nisbeten az gelişmiş ülkenin sanayi ürününde rekabet şansı yakalaması ancak sanayisinin uzun vadeli uygun iktisat politikaları geliştirilmesi yoluyla olanaklı olacaktır.

F. Perroux'un yaklaşımına göre (Balassa 1961:s.163) bütünleşmenin bir diğer etkisi de, pazar yapısını, tekelleşme oranını artırarak değiştirmesidir. Bunun da rekabet ortamını aksatmasıyla beraber bir dizi sorunu beraberinde getirmesi beklenir. R. Rothschild ve Kindleberger'de (Balassa 1961: ss.163-65) benzeri bir yaklaşım içerisindeyler. Onlara göre bütünleşmeler tekellerin ve kartellerin gücünü artıracaklardır.

Öte yandan yoğunlaşmayla ilgili yapılan ölçümlerde birlik içi ülkeler ve gelişmiş ekonomilerin farklı sektörleri için farklı farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin V. A. Marsan (Balassa 1961: s.168) İtalya'nın pazar yapısını dikkate alarak, İngiltere'den daha etkin bir rekabet ortamı olması gerektiğini düşünürken, tam tersi bir sonuca

ulaşmıştır. Balassa'ya göre ampirik çalışmalar; ekonomik bütünleşmelerin pazar yapısını etkilediği ve -ölçek yapısına göre farklı ülkelerde farklı sonuçlarla karşılaşılsa da- yoğunlaşmayı artırdığı sinyalleri vermektedir.

Balassa'nın üzerinde durduğu bir başka konu da bütünleşmelerin teknolojik gelişmeyi hızlandırdığıdır. Çünkü ona göre teknolojik gelişme ve pazar büyüklüğü arasında yakın bir ilişki vardır.

Bütünleşmelerin uzun dönemli bir etkisi de yatırım aktivitesini geliştirmesidir. Özellikle ihracata ilişkin sektörlerde ve yabancı yatırımlarda bütünleşme ile birlikte bir hızlanma beklenir. Bunun da ekonomide istihdamı ve geriye bağlantı ilişkileri çerçevesinde diğer sektörlerdeki üretimi zincirleme artırması gerekir (Balassa 1962: ss.163-188).

II BÖLÜM

EKONOMİK YAZINDA GÖRELİ FİYATLAR KAVRAMI ve DOLAYLI VERGİLER VE DEVALÜASYONUN EKONOMİK ETKİLERİ

Çalışmamızdaki temel amacımız, Gümrük Birliği sonrası Türkiye'de gümrük vergilerinin kalkmasının ve bunu takip etmesini beklediğimiz döviz kuru ayarlamalarının fiyat etkilerini izlemektir. Böylece GB sonrası fiyatlar genel düzeyindeki etkenin yanısıra görel fiyatlar üzerindeki etkilerin de gözlenmesi mümkün olacaktır. Bu amacımız nedeniyle görel fiyatlara ilişkin teorik açıklamalar ve ayrıca dolaylı vergiler ve devalüasyonun ekonomik etkileri bu bölümde yer alacaktır. Bölümün ilk kısmında görel fiyatlara ilişkin genel tanımdan oluşan Birinci Alt Bölümden ve entegrasyon teorisi çerçevesinde, entegrasyon dışında kalan ülke de dikkate alınarak, oluşan görel fiyatları açıklamaya çalışan İkinci Alt Bölümden oluşacaktır. Bu bölümün ikinci kısmında ise dolaylı vergiler ve devalüasyonun ekonomik etkileri açıklanacaktır.

II.1. GÖRELİ FİYATLARIN TESBİTİ

Ekonomi yazınında, tek tek ekonominin bütün karar birimleri üzerinde yapılan kısmi denge analizleri, sonuçta genel denge analizlerini gündeme getirmektedir. Ayrıca bir ekonomide kısmi dengeler arasındaki bağı gerçekleştiren görel fiyatların ta kendisidir. "... Ancak fiyat sistemi yardımı ile birbiri içine geçmiş olan piyasalar arasında köprüler kurulabilir..." (Divitçioğlu 1982: s.164).

Görelî fiyatlar tesbit edilirken model, bir anlamda takas ekonomisi çerçevesinde düşünölmelidir. Örneğın Walras'ın genel denge modelinde mal ve faktörlerin mutlak fiyatları ne alıcıları, ne de satıcıları ilgilendirir. Zira para sadece bir hesap birimi olarak kullanılır. Böyle bir ekonomide onları ilgilendiren tek şey mal ve faktörler arasındaki değışim hadleri, yani onların görelî fiyatlarıdır¹⁰.

Görelî fiyatlar tesbit edilirken, ekonomi yazınında bir mal “numeraire” (sayak) olarak ele alınır. Bu sayak olarak ele alınan malın fiyatı $P_1 = 1$ olarak kabul edilir ve öteki malların fiyatı da o malın fiyatı cinsinden hesap edilir.

$$Q_{e(i)} = f\left(1, \frac{P_x}{P_1}, \frac{P_y}{P_1}, \dots, \frac{P_n}{P_1}\right)$$

Burada ‘n’ adet malın değışim oranları, yani görelî fiyat yapısı açığa kavuşmuş olmakla birlikte, ‘n’ adet malın mutlak fiyat düzeyleri hakkında bir fikir edinmek mümkün olmayacaktır. Yani yukardaki eşitlik bize görelî fiyatları verir (Bulmuş 1994: ss.450-452).

Görelî fiyatlara ilişkin bir ırdeleme yapma amacımız nedeniyle, görelî fiyatlar kavramı hakkında yapılan bu genel açıklamadan sonra, GB ile ithal ve yerli mallarının görelî fiyatlarının nasıl etkileyeceğı açıklanacaktır. Takip eden bölümde ise, üçüncü ülke de analize katılarak uluslararası piyasalarda görelî fiyatların oluşumunun entegrasyon teorisi çerçevesinde nasıl açıklandığına yer verilecektir.

¹⁰Görelî fiyatların açıklanmasına ilişkin ayrıntılı bilgi EK VII’de verilmiştir.

II.2. ENTEGRASYON TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE GÖRELİ FİYATLAR

Gümrük birliği teorisinin oluşumu aşamasındaki talebin fiyat esnekliğinin sıfır olması varsayımını analiz dışı bırakırsak, birleşmenin getireceği fiyat değişmelerinin talep yapısını ve dolayısıyla ihracata ve ithalata konu mal sepetini değiştireceğini gözlemek mümkün olacaktır. Zira talep esnekliğinin ($e_d = 0$) olması varsayımıyla yapılan bir analiz, malların birlikten önce ve sonra aynı oranda tüketildiğini varsaymak olduğundan, birliğin tüketim üzerindeki etkilerini de gözardı etmektedir.

İşte bu noktada talep yapısını değiştirecek fiyat oluşumlarına dikkat çekmek gerekmektedir. Ülkelerin gümrük birliğine girmeleri sonucu gümrük tarifelerinin kaldırılması, iç piyasada, diğer değişkenler sabit kalmak kaydıyla (döviz kuru, maliyetler vs.) görelî fiyat yapısını değiştirmektedir. Dünyada üretim artmasa dahi birleşmenin tüketim etkisi iç piyasada görelî fiyatlardaki değişmeden dolayı işleyecek, tüketim kalıpları değişecektir (Lipsey 1957:s.40). Öte yandan gümrük birliğine sonradan dahil olan bir ülkenin yerli üretimini korumak amacıyla devalüasyon yapmasının da ithal ara girdi ve hammadde kullanan ve yerli ara girdi ve hammadde kullanan sektörlerin görelî fiyat yapısında yeniden bir oluşuma neden olması beklenir. Ayrıca birleşme sonrası fiyatlar genel düzeyinin ne yönde hareket edeceği de; vergilerin kaldırılmasının yaratacağı fiyat düşüşü ve devalüasyon ile maliyetlerin yaratacağı fiyat artışının net etkisine bağlıdır.

Şimdi gümrük vergilerinin kaldırılmasının ülke içi fiyat yapısını nasıl etkileyeceğine dönecek olursak; birlik nedeniyle kaldırılan

gümrükler, birlik içindeki mal akışkanlığının öntündeki en önemli engeli kaldırdığından, ekonomideki tüketim modelini de değiştirecektir. Çünkü bu gelişme gerek ithal ve yerli, gerekse yerli ürünlerin kendi aralarındaki oransal fiyat yapısının değişmesine yol açmaktadır. Bunun sonucunda; tüketici alımlarında, belirli bir ihtiyacı daha yüksek bir maliyetle karşılayan yerli mallardan, o ihtiyacı daha az maliyetle karşılayan yabancı mallara doğru bir kayma beklenir. Öte yandan görelî fiyatları yükselen yerli mallar eğer ithal mallarına ikame mallarsa (ve talep esneklikleri sıfırdan büyükseler ($e_d > 0$), bu durumda daha ucuz yabancı mal tüketimine kayma olacaktır. Eğer tamamlayıcı mallarsa ve görelî olarak daha pahalı kalmış iseler bu durumda, tamamlayan yerli ve yabancı mallara talep azalacaktır. Talep yapısının da malların fiyatlarının oluşumu üzerinde etkili olduğunu dikkate alarak analizimizi bu doğrultuda geliştirmekte yarar vardır.

Lipsey birlik dışı kalan üçüncü ülkeyi de dikkate aldığı modeli çerçevesinde gümrük birliklerinin görelî fiyatlar üzerindeki etkilerini incelemiştir. Lipsey'in kurduğu model çerçevesinde dünyada üç ülke (A, B ve C) ve üç mal (x, y ve z) olduğunu varsayalım. Sırasıyla A ülkesi 'x', B ülkesi 'y' ve C ülkesi de 'z' malını üretsın. 'x' ve 'y' malları arasındaki marjinal ikame oranını MRS_{xy} ve MU ise marjinal faydayı sembolize etsin.

Buradan $MRS_{xy} = P_x/P_y = MU_x/MU_y$ olacaktır. Bu her mal için geçerli olacağından aşağıdaki eşitlikleri elde ederiz (Bulmuş 1994: s.44).

$$MRS_{xy} = MRS_{xz} = MRS_{yz} \text{ ise,}$$

$$P_x/P_y = P_x/P_z = P_y/P_z \text{ yazılabilir.}$$

Bu durumda tüm tüketicilerin her üç mala harcadıkları son liradan elde ettikleri fayda eşitlenmiş durumda olup, faydaları maksimumdadır.

Bu bilgiler ışığında R. G. Lipsey'in "The Theory of Customs unions: A General Equilibrium analysis" adlı kitabının 33 ve 34. sayfalarında yer alan ilişkileri tablolaştırsak,¹¹ gümrük birliğinin birlik içi ve üçüncü ülkeleri açısından oransal fiyat yapısının nasıl şekilleneceğine ilişkin olasılıkları görmek mümkün olacaktır.

Tablo 1: Lipsey'in Görelî Fiyatlar Tablosu

<u>Serbest Ticaret</u>	<u>İthalat</u> <u>Vergili(advalorem)</u> <u>Fiyat</u>	<u>Gümrük Birliği</u>
$P_{xi}/P_{yi}=P_{xd}/P_{yd}$	$P_{xi}/P_{yi}>P_{xd}/P_{yd}$	$P_{xi}/P_{yi}=P_{xd}/P_{yd}$
$P_{xi}/P_{zi}=P_{xd}/P_{zd}$	$P_{xi}/P_{zi}=P_{xd}/P_{zd}$	$P_{xi}/P_{zi}<P_{xd}/P_{zd}$
$P_{yi}/P_{zi}=P_{yd}/P_{zd}$	$P_{yi}/P_{zi}<P_{yd}/P_{zd}$	$P_{yi}/P_{zi}<P_{yd}/P_{zd}$

Tabloda P, malın fiyatını, 'i' iç ve 'd' ise dış (uluslararası) fiyatını göstermektedir. Tablodaki bütün oransal ilişkiler B ülkesi açısından oluşturulmuştur. Yani P_{xi} , B ülkesinde A ülkesinin ürettiği 'x' malının iç fiyatını vermektedir. Tablodan görüldüğü üzere B ülkesinde 'x' ve 'y' mallarının iç ve dış fiyat oranları serbest ticaret koşullarında eşit iken, 'x' malına vergi konulması 'x' malının görelî fiyatını yükseltmekte, gümrük birliği ile vergi uygulaması kalkınca tekrar

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Lipsey, R. G., "The Theory Of Customs Unions: A General Survey", *Economic Journal*, vol.: LXX, 1960, ss. 496-513 ve R. G. Lipsey *The Theory of Customs Unions: A General Equilibrium Analysis*, 1970, London, ss.32-45.

oransal eşitlik durumuna dönülmektedir (birinci sıra). İlk sütun ikinci sırada B ülkesinde serbest ticaret halinde A ve C ülkesi mallarının iç ve dış fiyatları oranı aynıdır. B ülkesi ithalatta A ve C ülkesi mallarına aynı oranda ad valorem gümrük vergisi uygularsa A ve C ülkelerinden ithal edilmekte olan 'x' ve 'z' mallarının B ülkesindeki iç piyasa fiyatları, uygulanan ad valorem gümrük vergisi kadar yükselmekte ve bu malların iç piyasa fiyatları da uluslararası fiyatları aşmaktadır. B ülkesi A ve C ülkelerinin mallarına aynı oranda vergi uyguladığı için iç ve dış fiyatlar arasındaki oransal eşitlik değişmemekte (ikinci sütun, ikinci sıra), ancak ithal mallarının görelî fiyatı yerli malların görelî fiyatını aşmaktadır. Bu durum karşısında B ülkesindeki tüketiciler, fiyatları yükselen A ve C ülkesi mallarını iç mallar 'y' ile ikame edeceklerdir. A ve B arasında gümrük birliği halinde, C ülkesi malına uygulanan vergi devam edeceğinden, 'z' malının 'x' ve 'y' malları cinsinden görelî Birlik içi fiyatı, dış fiyattan yüksek olacaktır. Bu durumda B ülkesinde 'x' ve 'z' malının görelî (oransal) fiyatı, dış piyasadaki görelî fiyatının altında kalacaktır (son sütun, ikinci sıra) (Lipsey 1970: ss. 32-40).

Yine son sıra birinci sütunda B ülkesinde 'x' ve 'y' mallarının iç ve dış görelî fiyatları serbest piyasa koşullarında eşittir. B ülkesi, C ülkesinin malı olan 'z' ye uyguladığı vergi nedeniyle, 'z' malının görelî olarak fiyatı 'y' malından yüksek olacaktır (son sıra, ikinci sütun). Son sıra üçüncü sütunda gözlendiği gibi; A ve B arasında gümrük birliği oluşturulması halinde de üçüncü ülke (C) malı olan 'z' ye vergi devam ettiğinden sonuç değişmeyecektir.

Özet olarak; ülkelerarası serbest ticarete herhangi bir kısıtlama getirilmediği zaman 'x', 'y' ve 'z' mallarının iç fiyat oranları ile

uluslararası fiyat oranları birbiriyle eşit olmaktadır. B ülkesinin gümrük vergilerine başvurması sonucunda, bu eşitliklerden ikisi bozulmakta (ikinci sütun-birinci ve üçüncü sıra), A ve B ülkesi gümrük birliğine girdiğinde, gümrük vergilerine oranla ortaya yine iki eşitsizlik çıkmaktadır. Bu da 'z' malına ilişkin son sütun iki ve üçüncü sırada gözlenmektedir. Ancak serbest ticaretin her üç ülke için de geçerli olduğu durumda x, y ve z malları arasındaki iç fiyat oranları eşitlenmekte ve optimum koşullar gerçekleşmektedir. Bu da ilk sütunda gözlenmektedir. Yani gerek vergilerle korumacı uygulamalar, gerekse ekonomik bütünleşmeler dünya ölçeğinde optimal koşulları tüketici açısından da bozmaktadır. Dünya ölçeğinde en yüksek refah seviyesini sağlayacak serbest ticaret oluşmazsa, hiç olmazsa, A ve B arasında optimumu yakalama "İkinci en iyi hal" olarak değerlendirilmektedir.

Buraya kadar olan kısımda değişik ülkelerde üretilen değişik ülke malları arasındaki oransal fiyat ilişkilerinden bahsettik. Yani iç fiyatlar arasındaki oransal ilişki de yerli üretim ve ithal mallar arasında kuruldu. Ancak bu analizdeki varsayım yerli üretim sürecinde hiç ithal aramalı ve hammadde kullanılmadığıdır. Bu durumu da dikkate alırsak, nihai malların fiyatları ve aralarındaki oransal ilişkinin bir dizi karmaşık etkiyle yüz yüze geleceği açıktır. Bu noktada tekrar başa dönersek, gümrük birliğiyle oluşacak fiyat değişmelerini şu şekillerde gözlemlemek mümkündür:

- Birincisi; birlik içi ülkeler, ve üçüncü ülkelerin malları ile yerli mallarının fiyatlarındaki oransal değişimdir. Kısacası, yerli üretim ve ithal malları arasındaki göreceli fiyat yapısındaki değişimi, iki başlıkta ele almak gerekir; yerli üretim ile birlik üyesi ülkelere

ithal edilen mallar ve üçüncü ülkelerine uygulanan ortak gümrük tarifesi ile o ülke malları ile yerli üretim arasındaki fiyat ilişkileri,

- Yerli ara girdi, hammadde ve kaynaklarla üretilen ürünlere ilişkin sektörden, büyük oranda yabancı kaynak, ara girdi ve hammadde kullanan sektör arasındaki büyük yelpaze içerisinde yer alan sektörlerde yaşanacak göreceli fiyat değişimi; gümrük birliğine girilmesi sonucu , gümrük vergisi ve fonların kalkması ile ithal mallarındaki ucuzlamanın iç fiyatlara yansımaları sonucudur. Döviz kurunun sabit olduğu varsayımı altında, nihai tüketim mallarını da analiz dışında bırakırsak, her hangi bir sektörde ithal ara girdi ve hammadde kullanımını ne kadar fazla ise o kadar maliyet avantajı elde edilecektir.

- Son olarak, döviz kurlarının, gümrük vergilerinin azaltılması veya tamamen kaldırılmasından kaynaklanan varsa maliyet avantajını ortadan kaldıracak düzeyde artarsa, dışa bağımlılığı yüksek olan sektörlerde yaşanacak maliyet yükselişinin fiyatlara yansımaları irdelenebilir. Bu durumda da yukarıdaki tam tersi bir sonuç doğacak, her hangi bir sektörde kullanılan ithal aramalı ve hammadde oranına bağlı olarak fiyatlar yükselecek ve diğer sektörlerle arasında göreceli fiyat ilişkisi değişecektir.

II.3. DOLAYLI VERGİLER VE DEVALÜASYONUN EKONOMİK ETKİLERİ

II.3.1 Dolaylı Vergilerin Etkileri

Ekonomi yazınında dolaylı vergilerin ekonomik etkilerine ilişkin farklı görüşler vardır. Bir ekonomi politikası aracı olarak dolaylı vergilerin zaman zaman artırılması, azaltılması ya da vergi

gelirlerinin hedeflenen düzeyde toplanılmasını sağlayacak bir oranda tutulması savunulmuştur. Öte yandan ithalat üzerinden alınan gümrük vergileri de bir dolaylı vergi türüdür. Aynı savunular onun için de söz konusudur. Bu çalışmanın ilk bölümünde gümrük birliğinin etkileri irdelenirken gümrük vergisinin etkileri varsayımlar aşama aşama değiştirilerek, birlik üyesi ve birlik dışında kalan ülke açısından irdelenmişti. Konu bu bölümde, sadece vergi uygulayan ülke açısından mikroiktisat çerçevesinde ele alınıp kısmi denge analizi araçları aracılığıyla irdelenecektir.

II.3.1.1 Dolaylı Vergilerin Ekonomik Etkileri

Dolaylı vergiler ürünlerin satışı sırasında alınırlar. Bunlar parça başına alınan ve mallara göre farklılaşan, spesifik vergiler olabileceği gibi, malın değeri üzerinden belli bir oranda alınan ad valorem vergiler şeklinde de olabilir. Fiyat oluşumu ise bu vergiler söz konusu olduğunda üreticiler ve tüketiciler açısından farklılaşmaktadır. İthal edilen mallar üzerinden alınan gümrük vergisi ve fonlar da bir dolaylı vergidir. Durum böyle olunca, ithal malının yerli tüketicisi ve o malın üreticisi -dünya fiyatından- açısından uygulanan vergi kadar fiyat farklılaşmaktadır.

Gümrük vergisi ve fonlar korumacı dış ticaret uygulamasının bir aracıdır. İthal edilen mallar üzerinde devletin tesbit ettiği şekilde (spesifik, ad valorem) ve oranda uygulanırlar. Korumacı bir politika aracı olarak kullanılan devalüasyon uygulamasından farklı olarak önemli bir avantajı vardır. Devalüasyon genel bir önlem olma özelliği gösterirken, gümrük vergisi ve fonlar ithal edilmek istenen ya da istenmeyen mallar açısından spesifikleştirilme şansını vermektedir.

Gümrük vergilerinin (ve fonların) kaldırılmasının fiyat yapısı ve ekonomi üzerindeki etkilerini irdeleme hedefimiz nedeniyle, öncelikle gümrük vergisi ve fonların ekonomi üzerindeki etkilerini teoride ele alındığı şekliyle açıklamayı gerekli görmekteyiz.

Gümrük vergisi ve fon uygulamak suretiyle devletin elde edeceği toplam vergi gelirleri (TT); spesifik vergi tutarı (T) veya ad valorem vergi tutarı ($t \cdot P_w$) ile ithalat miktarı (Q_m) çarpımına eşittir. Buna göre aşağıdaki eşitlikler yazılabilir.

$$\text{Spesifik vergi uygulaması; } TT = T \cdot Q_m$$

$$\text{Ad valorem vergi uygulaması; } TT = t \cdot P_w \cdot Q_m$$

Devam eden bölümde gümrük vergisi ve fon uygulamasının ihracat ve ithalat açısından etkilerine yer verilecektir.

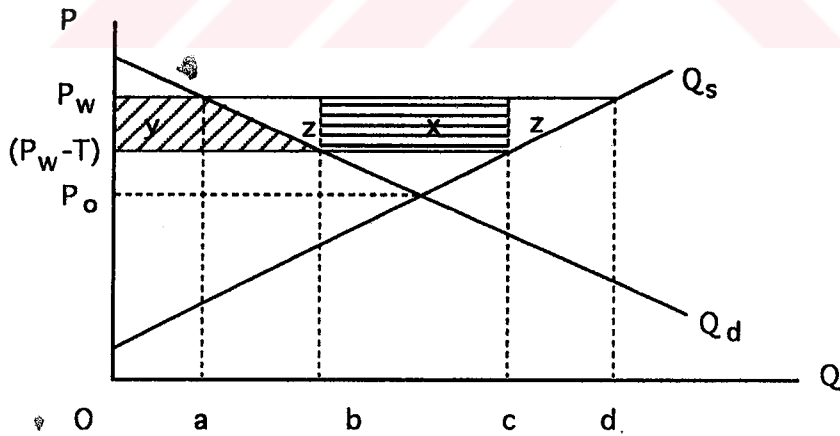
II.3.1.1.1 İhracat Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri

Ülkeler nadiren de olsa (ihracını istemedikleri mallarda fiyatları belli bir düzeyde tutma), bazı özel nitelikteki mallarda fon kesintisi adı altında vasıtalı vergi uygulama yoluna gidebilir. Bu uygulama genelde ihracının kritik darboğazlar ve fiyat artışları yaratması olası temel gıda maddeleri ve ara girdi ve hammaddelere ilişkin olmaktadır. Örneğin Türkiye tekstil sektörü açısından ihracını kritik gördüğü pamuk ihracatına fon uygulamıştır. Ayrıca dünyada büyük pazar payına sahip mallarda ülke gelirini azamileştirmek amacı ile uygulanırlar. Buna örnek olarak fındık verilebilir. Türkiye dünya pazarlarında, fındıkta tekel olması nedeniyle, fındık

ihracatından elde edeceği geliri azamileştirmek amacıyla, fındığa da fon uygulaması yapmaktadır.

Entegrasyon teorisi çerçevesinde; gümrük birliği ithal mallarına ilişkin kısıt ve vergi uygulamalarını nasıl yürürlükten kaldırmayı gerektiriyor ise, aynı şekilde ihraç mallarına ilişkin müdahaleci uygulamaların da yürürlükten kaldırılmasını gerektirmektedir. Bu ilke esas alınarak, gümrük birliğinin bir başka cephesine açıklık getirmek için, ihracat üzerinden alınacak vergilerin ekonomik etkilerinin ne olacağına yer verilecektir.

İhracata konulan vergilerin ekonomik etkilerini şekil yardımıyla şöyle açıklamak mümkündür. Öncelikle, bu durumda, ülkede belli bir fiyat düzeyinde bir üründe arz fazlası sözkonusudur (ithalatın tersine). İhracata vergi uygulanması yapıldığı varsayımı altında açığa çıkacak ekonomik etkileri şekil yardımıyla şöyle göstermek mümkündür:

Şekil 13: İhracat Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri

Dünya fiyatı P_w iken ülke ihracat sektörü Q_a kadar talep, Q_d kadar arz ile yüzyüzedir. Yani (Oa) yurt içinde tüketilirken, (ad)

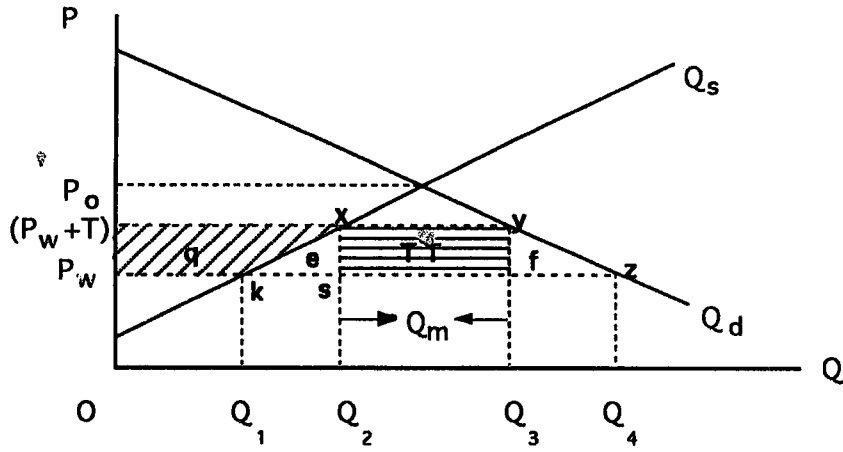
kadarlık bir bölüm de ihraç edilmek durumundadır. Devlet, o malın ihracını frenlemek, yerli tüketime imkan sağlamak amacıyla bir miktar vergi koyarak ($P_w - T$) fiyatını sunmuş olsun; bu durumda devletin vergi geliri 'x' dikdörtgeni kadardır. y alanı üreticilerin artığındaki kaybın tüketicilere gittiğini gösteren alan, 'z' ile gösterilen iki üçgenin alanları ise toplumsal refah kaybının göstergesidir (Bulmuş 1994: s.331).

II.3.1.1.2. İthalat Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri

İthalat üzerinden alınan vergilerin ekonomik etkilerini açıklarken iki ayrı yöntem kullanılmıştır. Her ikisi de kısmi denge analizi çerçevesinde olan bu analizlerden ilki şekil yardımıyla gümrük vergisi konmasının etkilerini açıklamak şeklinde olacaktır. İkinci yöntem ise gümrük vergilerinin kaldırılmasının etkilerini notasyonlar yardımıyla açıklamaktadır.

II.3.1.1.2.1. Gümrük Tarifelerinin Ekonomik Etkileri: Grafikselsel Anlatım

Belli bir fiyat düzeyinde eğer iç talep iç arzı aşıyor ise; dışa açık bir ekonomide, fazla olan bu talebi ithalat ile karşılamak sözkonusudur. İthalat üzerine konan T kadar bir verginin etkileri aşağıdaki şekil yardımıyla şu şekilde açıklanmaktadır:

Şekil 14: İthalat Üzerinden Alınan Vergilerin Ekonomik Etkileri

Gümrük vergisi, yurt içinde piyasaya arz edilen mal miktarını (Q_1)'den (Q_2)'ye çıkartmak suretiyle üretici artığını, pozitif eğimli çizgilerle taranmış yamuğun alanı kadar artırmıştır. Bu etki üretici artığındaki artış (ve tüketici artığındaki azalış) nedeniyle bölüşüm etkisi olarak anılmaktadır. Çünkü tüketiciden üreticiye bir artık aktarımı ('q' alanı) sözkonusudur. Piyasada fiyat artışına bağlı olarak talep düşmüş, yurt içi üretim ithalatın pahalılaşması nedeniyle artmış, bu da ithalat miktarını azaltmıştır. İç üretim $Q_1 - Q_2$ kadar artmıştır. Bu aralığa denk düşen 'e' üçgeni de üretim etkisi olarak adlandırılmaktadır. Devletin vergiden dolayı, vergili fiyattaki artış nedeniyle, yatay çizgiyle gösterilen alan kadar gümrük vergisi geliri oluşacağı için, gelir etkisi ortaya çıkmıştır. Bu da yatay çizgilerle taralı olan 'TT' alanı ile gösterilmektedir. Ancak üretici artığındaki ve devletin gelirindeki artış, tüketicilerin toplam artığındaki kayıptan e ve f üçgenleri kadar küçük olduğundan, gümrük vergilerinin ülkede yarattığı net etki refah kaybı yönünde olacaktır.

II.3.1.1.2.2. Gümrük Tarifelerinin Ekonomik Etkileri: Matematiksel Anlatım

Bir önceki bölümde kullandığımız Şekil 14'ü esas alarak gümrük vergisinin ekonomik etkilerini ve yönünün ne olacağını matematiksel olarak göstermek de olasıdır. Bu yolla gümrük vergisinin konuluşunun net etkisinin neden negatif, kaldırılmasının da neden pozitif olacağını ıspatlamak mümkündür. Ayrıca gümrük vergilerinin kaldırılmasının devlet için vergi kaybına, üreticiden tüketiciye bir artık aktarımına yolaçan bölüşüm etkisine neden olacağını da gözlemlemek mümkündür. Aşağıda Gümrük vergisi uygulamasının kaldırılmasının Şekil 14'de yer alan e ve f üçgenlerinin alanları kadar pozitif etkisi olacağı da vurgulanmıştır.

A ülkesi "T" kadar vergi uygularken, (Q_{mT}) gümrük vergisi varken ithalat miktarını simgelemektedir. Bilindiği üzere ithalat iç talep ve arzın farkıyla izah edilmektedir;

İthalat; $Q_{mT} = Q_d - Q_s$ olacaktır.

Burada; $Q_d = a - bP$

$Q_s = -c + dP$

Q_d iç talebi, Q_s ise iç arz fonksiyonlarını simgelemektedir. Bir ülkede vergi uygulaması spesifik ise, $TT = T \cdot Q_m$, ad valorem ise, $TT = t \cdot P_w \cdot Q_m$ olduğu bilinmektedir. Ülkede spesifik vergi uygulamasının olduğunu varsayarsak vergili ithalat aşağıdaki gibi simgelenebilir:

Vergi varken $Q_{mT} = f(P_w + T)$ 'dir.

$Q_{mT} = a - b(P_w + T) - (-c + d(P_w + T))$

$Q_{mT} = a - b(P_w + T) + c - d(P_w + T)$

$$Q_{mT} = a + c - (P_w + T)(b + d) \text{ şeklinde olacaktır.}$$

Gümrük vergisi varken ithalat miktarı (Q_{mT}); yukarıdaki ifadeden de açıkça anlaşıldığı üzere, arz ve talep fonksiyonlarının eğimine, dünya fiyatına ve vergi miktarına bağlıdır. Öte yandan, devletin vergi geliri de ithalat ve uygulanan vergi oranının bir fonksiyonudur.

Devletin vergi geliri (TT);

$$TT = Q_{mT} \cdot (T) \text{ dir.}$$

Daha önce A ülkesinde uygulanan "T" kadar gümrük vergisi kaldırılırsa;

$$Q_m = Q_d - Q_s$$

$$Q_m = a + c - (b + d)(P_w) \text{ olacaktır.}$$

Bu durumda tüketici artışıındaki artış;

$$\int_{P_w}^{P_w+T} Q_d(dP) = aP - \frac{bP^2}{2} = \left[a(P_w + T) - \frac{b}{2}(P_w + T)^2 \right] - \left[a \cdot P_w - \frac{b}{2} P_w^2 \right]$$

Üretici artışıındaki azalış ise;

$$\int_{P_w}^{P_w+T} Q_s(dP) = -cP - \frac{dP^2}{2} = \left[-c(P_w + T) + \frac{d}{2}(P_w + T)^2 \right] - \left[-c \cdot P_w + \frac{d}{2} P_w^2 \right]$$

olacaktır. Öte yandan devlet gelirlerindeki azalış ise $[xy]$ ve T'nin çarpımı kadar, yani TT dikdörtgeni kadar olacaktır (Şekil 9). Bir ülkede gümrük vergilerinin kalkması halinde net refah artışı (ΔR) ise şöyle yazılabilir:

$$\Delta R = \text{Tüketici artışı} - \text{Üretici artışı} - \text{Devletin vergi kaybı.}$$

Formülde tanımlamış olduğumuz ΔR yukarıda da söylediğimiz gibi gümrük vergilerinin kaldırılması ile ortaya çıkacak net refah artışını göstermektedir. Formüllerimizi sadeleştirip yerine koyacak olursak ΔR şu şekli alacaktır:

$$\text{Tüketici artışı} = aT - bP_w T - \frac{b}{2} T^2$$

$$\text{Üretici artışı} = -cT + dP_w T + \frac{d}{2} T^2$$

$$\text{Devletin vergi kaybı} = aT + cT - TbP_w - TdP_w - bT^2 - dT^2$$

$$\begin{aligned} \Delta R = & \left[aT - bP_w T - \frac{b}{2} T^2 \right] - \left[-cT + dP_w T + \frac{d}{2} T^2 \right] \\ & - \left[aT + cT - TbP_w - TdP_w - bT^2 - dT^2 \right] \end{aligned}$$

Yukarıdaki formülde gerekli sadeleştirmeleri yaparsak;

$$\begin{aligned} \Delta R &= -\frac{b}{2} T^2 - \frac{d}{2} T^2 + bT^2 + dT^2 \\ &= T^2 \left(\frac{b}{2} + \frac{d}{2} \right) \\ &= T^2 \left(\frac{b+d}{2} \right) \end{aligned}$$

$\Delta R > 0$ olduğu içindir ki refahtaki net artış pozitif olacaktır. Zira son ulaştığımız formüldeki parametrelerin değerleri pozitifdir.

Gümrük vergisinin kaldırılmasıyla ortaya çıkacak net refah etkisinin, yukarıda sayılan artış ve azalışlar sonucunda pozitif olduğunu gözledik. Yani şekil 14'den de gözleneceği gibi tüketici

artığında meydana gelen $((P_w+T)P_{wzy})$ yamuğu kadarki artıştan TT kadar devletin vergi geliri kaybı ve $((P_w+T) \times kP_w)$ yamuğu kadar üretici artışıdaki azalışın düşülmesi bize net refah etkisini verecektir ki, bu da (e) ve (f) üçgenlerinin alanı kadar olacaktır.

Eğer gümrük birliğinin tanımından hareketle devletin üçüncü ülkelere uyguladıkları vergi düşünülürse, gümrük birliği sürecinin net refah etkisinin aslında beklenenden farklı olması gerektiği hatırlanmalıdır. Zira birleşme sonrası üçüncü ülkelerden vergili ithalat sözkonusudur. Ayrıca ortak gümrük havuzundan vergi geliri elde edilecektir. Ancak bütün bu değişkenler dikkate alınarak net refah etkisine ulaşılabacaktır.

II.3.1.2. Dolaylı Vergilerin Görelî Fiyat Yapısı Üzerindeki Etkileri

Bu bölümün başında gümrük vergilerini dolaylı vergilerden biri olarak düşünmek gerektiğini söylemiştik. Dolaylı vergilerin en önemli etkileri ise görelî fiyatlar üzerinde olmaktadır. Görelî fiyatlardaki etkiler ise ekonominin diğer bütün kesimlerine yansımaktadır. Talep ve arz, üretim, kamu gelirleri, dış ticaret ve gelir dağılımı görelî fiyatlardan önemli ölçüde etkilenmektedir.

Dolaylı vergilerin ilk etkisi verginin uygulandığı malın fiyatının artması şeklinde olmaktadır. Eğer bu mal ara girdi niteliğindeyse fiyatlardaki artış zincirleme bütün malların fiyatlarına yansımaktadır. İthal ara girdi ise de aynı şekilde vergi yoluyla aynı zincirleme fiyat etkilerini gözlemlemek mümkündür. İthal aramalarına vergi uygulamasının fiyat artışı, vergilerin kaldırılmasının ise fiyat

düşüşü yaratması beklenir, (diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayımıyla). Eğer vergi uygulanan ithal malı tüketim malı ise, bunun etkisi de hem ithal ve yerli mal arasında görelî fiyat değişimleri, hem de ikame etkisiyle yerli üretimin özendirilmesi şeklinde olacaktır. Tüketim malları üzerindeki vergi uygulamalarının kaldırılması da aynı şekilde görelî fiyatlar üzerinde bu kez yukarıdakının tersi yönde ve ithal mal tüketimini özendirme şeklinde bir etki yaratacaktır.

Dolayısıyla dolaylı vergiler gerek yerli, gerekse ithal ürünlere uygulandıkları vakit bir taraftan fiyat yapısı değişirken diğer taraftan genel fiyat düzeyinde artış yaşanması beklenir. Öyleyse Gümrük Birliğine girmeye kaldırılacak vergilerin ülkemizde ara ve yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı dikkate alınır, beklenti genel fiyat düzeyinin düşüşü şeklinde olacaktır. Öte yandan vergi kaybından dolayı devletin gelirlerindeki azalışın da bütçe açıklarını büyütmesi nedeniyle enflasyonist etkisi olacaktır. Bu etkilerin ölçümü bu özel durum da dikkate alınarak SAM (Sosyal Muhasebe Matrisi) ya da girdi/çıktı analizleri yoluyla yapılabilir. Girdi/çıktı analizinin kullanımının bir avantajı da her hangi bir sektördeki fiyat değişiminin (artış ya da azalış) fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkileri vermesinin yanı sıra, diğer bütün sektörlerde yaşanacak görelî fiyat değişimlerini de bize sunmasıdır. Bu nedenle çalışmamızın amacı doğrultusunda temel analiz malzememiz girdi/çıktı tabloları olacaktır.

II.3.1.2.1. Dolaylı Vergiler, Fiyat ve Üretim: Kısmi Analiz

Devletin satılan bir mal üzerine vergi uygulamasının ilk etkisinin malın fiyatındaki artış olacağını daha önce söylemiştik.

Daha önce uygulanan bu vasıtalı vergilerin türü, spesifik veya ad valorem olabilir demiştik. Her iki uygulama da o malın fiyatı ve üretiminde değişimler yaratacaktır. Şimdi kısaca bu sürecin nasıl yaşanacağını görmekte yarar vardır.

"... Spesifik vasıtalı vergilerin işletmeler üzerinde yarattığı belli başlı etki; her işletmenin üretimini şu ya da bu ölçüde azaltmasıdır. Bu olgu, kendisini, işletmenin marjinal maliyet eğrisinin, vergi uygulamasından sonra Kuzey-Batıya kaymasıyla ifade eder. Vergi uygulamasından sonra işletmenin marjinal maliyet eğrisinin Kuzey-Batıya kayması, bir bakıma, işletmenin bireysel arz eğrisinin değişmesi demektir. Çünkü, hatırlanacağı üzere, işletmenin bireysel arz eğrisi; marjinal maliyet eğrisinin belirli bir parçasından oluşur..." (Bulmuş 1994: s. 293).

Piyasa arz fonksiyonu, işletmelerin tek tek arz fonksiyonlarının yatay toplamından oluştuğuna göre toplumsal arz eğrisi de sol üst köşeye (Kuzeybatıya) kayacaktır. Eski denge fiyatı ise "T" kadar vergiden sonra şöyle değişecektir: Yeni denge fiyatı "T" oranında vergi artışı kadardır. Arz eğrisinin sol üst köşeye kayması ile daha düşük bir üretim düzeyi ve daha yüksek bir fiyat düzeyi şeklinde bir sonuç doğacaktır. Üreticiler yeni fiyat ve üretim düzeyinde satış üzerine konan verginin bir kısmını kendileri bir kısmını da tüketiciler karşılamasını¹² sağlayacak şekilde üretimlerini belirlerler.

Spesifik vergi, malın miktarı üzerinden alınan, ad valorem vergi ise değeri üzerinden alınan vergilerdir demiştik. Ad valorem vergi

¹²Üreticilerin ürettikleri malların satışları üzerin konan vasıtalı vergilerin, hiç değilse bir kısmını alıcılaraödetmelerine; verginin ileriye yansımaları, ... bir bölümünü kendilerinin ödemeleri ise verginin geriye yansımalarıdır. Vasıtalı vergilerin ne ölçüde ileriye ne ölçüde geriye yansiyacağı piyasa arz talep fonksiyonlarının esnekliğine bağlı olacaktır. Ayrıntılı bilgi için bakınız "Tam Rekabet Piyasasında Devletin Müdahalesi" Bölüm 5. (Bulmuş 1994: ss.294-303).

uygulaması da fiyat ve üretim miktarı açısından ekonomik sonuçları yönüyle spesifik vergi uygulamasına benzer özelliktedir.

Vergi oranı yanında arz ve talep fonksiyonlarının eğimine bağlı olarak da dolaylı vergilerin etkileri değişmektedir. Yani kısmi analizde dahi arz ve talep eğrilerinin tahmin edilmesi, dolaylı vergilerin fiyatlar üzerinde etkilerinin incelenmesi için gerekli olmaktadır.

II.3.1.2.2. Dolaylı Vergiler, Fiyat ve Üretim: Genel Denge Analizi (Girdi/Çıktı Tablosu)

Çalışmanın önceki bölümlerinde de dile getirdiğimiz gibi kısmi denge analizinin önemli bir eksikliği, ekonominin herhangi bir noktasındaki değişmelerin zincirleme etkisinin, ekonominin tümü için gözlenmesini mümkün kılmamasıdır. Özellikle ara malı üreten (ya da ithal eden) sektörler için dolaysız vergilerin etkilerinin ekonominin bütünü açısından nasıl etki yaratacağını gözlemlememek önemli bir eksikliktir. Yine ithal girdi fiyatlarının yükselmesinin- döviz kurundaki artış- etkilerinin irdelenmesi de, gümrük birliği sonrası döviz kurunun bir politika aracı olarak ne kadar kullanılabilineceği hakkında fikir verecektir. Genellikle bu tür zincirleme genel etkileri gözlemlemekte bize en iyi rehber, bilindiği gibi girdi/çıktı tabloları olmaktadır.

Ekonomideki bütün sektörler birbirlerinden mal ve hizmet alımını (ve satımını) gerçekleştirirler. Girdi/çıktı tablolarında herhangi bir sektörün diğer sektörlerden yaptığı alımlar dikey, diğer sektörlerle verdiği mal ve hizmetler (ara malı ve girdi olarak) yatay

bağlantılarını vermektedir¹³. Öte yandan bazen ara malı olarak kullanılan bu mallar bazen de nihai tüketime sunulabilirler. Örneğin çatal lokantaya satıldığında hizmet sektörüne sunulan bir ara mal, evlere pazarlandığında nihai tüketim malıdır. İşte girdi / çıktı tabloları ekonomideki bütün sektörler arasındaki bütün bu ilişkileri verme özelliğine sahiptir.

Türkiye’de girdi/çıktı tabloları 64 sektör esas alınarak hesaplanmaktadır. 64×64 sektörden oluşan matris tabloda; her sektör bir sütun bir de satır olarak yer alır. Her sektörün, satır elemanları o sektörün diğer sektörlerle verdiği girdiyi, sütun elemanları da aldığı girdileri vermektedir. Bu satır ve sütunların ekonomik bir başka anlamı daha vardır: Her bir satırda o sektörün ara mal ve nihai mal olarak kullanımı yani o mala olan talep yer almaktadır. Sütunda ise, o sektörün üretiminde kullandığı ara girdi ve temel girdilere yaptığı ödemeler, yani o sektörün maliyet unsurları yer almaktadır. Ayrıca girdi/çıktı işlemler tablosunun altında yer alan satırlarda ise çeşitli maliyet unsurları bulunmaktadır. Böylece bu maliyet unsurlarının ekonominin tüm sektörlerindeki paylarını ayrı ayrı rahatça gözlemlemek mümkündür.

Maliyet ve fiyatların oluşumunda hem ara girdiler, hem de temel girdiler rol oynamaktadır. Ara girdiler; bütün sektörlerin üretim sürecinde kullandıkları mallardan ibarettir. Temel girdiler ise herhangi bir sektörde üretilmeyen, sistem dışından sağlanan girdilerdir ki bunlar; emek, sermaye, doğal kaynaklar, girişimcilik gibi girdilerdir. Bu tür girdilere yapılan ödemeler ise genel olarak katma

¹³ Girdi/çıktı tablosunun özelliklerine ilişkin ayrıntılı açıklama EK VIII’ de verilmiştir.

değeri oluştururlar. Girdi/çıktı tablosunun altında yer alan satırlarda bu maliyet unsurları; ücret ve maaşlar, dahili dolaylı vergiler, ithalat vergileri şeklinde yer almaktadır. Bu maliyet unsurlarının tek tek sektörler içindeki paylarını hesaplamak, sektör çıktıları içindeki paylarına ulaşmak yoluyla olmaktadır. Bu maliyet unsurlarından her hangi birindeki düşüş ve yükselişin fiyatlara yansımaları da aşağıdaki yöntemle olmaktadır:

$$P = A'P + V$$

P : n boyutlu fiyat vektörü,

V : n boyutlu birim üretimdeki katma değer vektörü,

A' : $n \times n$ boyutlu devrik teknik katsayılar matrisi,

$$P - A'P = V \quad \text{ve}$$

$$P = (I - A')^{-1} V$$

Sektörel fiyat düzeyi birim üretimdeki gayrisafi katma değer ile ilişkilendirilmiştir. Gayrisafi katma değer elemanlarının her birinin etkisi ayrı ayrı incelenebilir. Gayrisafi katma değer elemanları olarak dolaylı vergiler, sübvansiyonlar, ithalat vergileri, aşınma ve eskime, maaş ve ücretler ve diğer gelirler görünmektedir. Herhangi bir sektördeki dolaylı vergi oranlarındaki artışın bütün sektörlerdeki fiyat artışlarına olan etkisi girdi/çıktı tablosunun tersinin devriğinin yardımıyla incelenebilir. Vergi düşüşlerinin etkisini de aynı şekilde gözlemlemek mümkündür. Kullanılan matris Leontief ters matrisinin devrik halidir. Leontief ters matrisindeki sütun toplamı fiyat etkileşiminde satır, satır toplamı ise sütun toplamı olarak ele alınmaktadır. Genelde baz yılda bütün sektörlerdeki fiyatlar bir kabul edilir ve katma değeri oluşturan elemanlar değiştirilerek diğer yıllardaki fiyatlar hesaplanır. Bu durumda önemli olan göreceli fiyatlardır.

$$dP = (1 - A')^{-1} dV$$

Yalnız burada herhangi bir ürünün fiyatındaki artış, genel fiyat düzeyini toptan eşya fiyat endeksindeki payı ölçüsünde artıracaktır.

O. Aydoğuş, 3. İzmir İktisat Kongresi'nde sunduğu tebliğinde; petrol fiyatlarındaki artışın diğer sektörlerle yansımaları üzerinde durmuştur. Analizinde girdi / çıktı tablosundaki maliyet unsurları ara girdiler (diğer sektörlerden alınan mallar) ve temel girdiler (ücret ve maaşlar, diğer faktör giderleri) olarak düşünülmelidir. İthalat hariç bu temel girdi maliyetleri ve bunlara ilişkin teknolojik katsayılar matrisi, girdi / çıktı tablosundan, ithalatları ise dış akım tablosundan hesap edilmiştir.

Yukarıdaki yöntem fiyat artışının her hangi bir sektöre yansımalarına ilişkindir. Aynı şekilde diğer bütün değişkenler (teknoloji, üretim maliyetleri, döviz kuru ve denge fiyatlar) sabit varsayılmak koşuluyla, gümrük vergilerindeki düşüşün de, tek tek sektörler itibarıyla fiyatlara yansımaları hesap etmek mümkündür.

II.3.2. Devalüasyonun Fiyat, Yapısı ve Ödemeler Bilançosu Üzerindeki Etkileri

Devalüasyon diğer ülke paraları karşısında ulusal paranın değerinin düşürülmesi olduğuna göre; böyle bir politika tercihiinde ülke ekonomisi açısından çeşitli hedefler söz konusudur. Devalüasyonun yapılması, ilgili ülkede ihracatçı açısından ihracatı yerli para cinsinden daha çok kazançlı hale getirirken, ithal mallarının da tüketici açısından pahalılaşması söz konusudur.

Devalüasyon durumunda iç fiyatların sabit olduğu, arz ve talebin fiyat esnekliğinin de katı olmadığı varsayımları altında, ithal malları ihraç mallarına göre ulusal para cinsinden görece olarak daha pahalılaşacaktır. Buradaki hedef ödemeler bilançosunu ve dış ticaret dengesini olumlu etkilemektir. Öte yandan ithal ara malı ve hammadde kullanan sektörlerde de, ya yerli ara malı ve hammadde kullanımına ya da, maliyetlerdeki artış dolayısıyla fiyat arttırımına doğru bir yöneliş olacaktır. Görüldüğü üzere devalüasyon ülkede yalnızca genel fiyat düzeyinde bir artış baskısı yaratmakla kalmamakta, görece fiyat yapısında da değişimler yaratıp belli sektörleri uyarırken, belli sektörleri de olumsuz etkileyebilmektedir.

Daha önce de vurguladığımız gibi Türkiye Gümrük Birliğine bir uyum süreci öngörülmeksizin girmiş bulunmaktadır. Bu durum da, döviz kuru artışı doğrultusunda bir beklentiyi içermektedir. Çünkü yerli -yeni gelişen ve uluslararası pazarlarda rekabet şansı yakalayabilecek- bazı sektörlerin korunması ve ödemeler dengesi problemi söz konusudur. Bu öngörü, tez çalışmasında döviz kuru tesbitine ilişkin farklı yaklaşımlara da yer verilmesi sonucunu doğurmuştur.

Bu bölümde devalüasyona¹⁴ ilişkin irdellememiz, ekonomik yazında “görece fiyatlar” ve “toplam harcamalar” yaklaşımları olarak adlandırılan yaklaşımlar, Machlup ve Alexander’ın tartışmaları doğrultusunda detaylandırılacaktır. Ayrıca bölümün sonunda alternatif bir yaklaşım olarak Parasalcıların görüşlerine de yer verilmiştir.

¹⁴Metin içerisinde teorik açıklamanın olduğu bölümlerde ‘devalüasyon’, esnek kur uygulaması dikkate alınarak, diğer bölümlerde günümüzdeki deyimle ‘kur ayarlaması’ terimi kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Ekonomik yazında ilk iki yaklaşımdan farklılık gösteren Parasalcı Yaklaşım, devalüasyonun ödemeler dengesi üzerindeki uzun dönem etkilerine inanmamaktadır. Onlara göre devalüasyonun uzun dönem etkisi fiyat artışıdır. Esneklik (görelî fiyat) yaklaşımı ödemeler dengesi problemlerinde devalüasyon işlemine -arz ve talep esnekliklerine bağılı olarak- özel bir önem verirken, Massetme Yaklaşımı da gelir değişmelerine dikkati çekmektedir.

Bu bölümde bu üç yaklaşım sunulurken Meade'in hem devlet bütçesi açıklarını, hem de ödemeler dengesi açıklarını dengeleyecek faiz ve döviz kuru tesbitine ilişkin bir modeline de yer verilecektir. Kanaatimizce Görelî Fiyat ve Massetme Yaklaşımlarının ödemeler dengesinde sermaye hareketleri kısmına ilişkin ihmalleri ve Parasalcıların döviz kuru ayarlamalarını etkisiz bulmalarına ilişkin açığı da böylece gidermiş olacağız. Öte yandan esnek döviz kurunun uygulandığı günümüzde, bu konuya ilişkin modellerin uygulanırlığının güçlüğüne rağmen ekonomik yazında konunun nasıl ele alındığını güncelliği yakalamak açısından vermekte yarar vardır.

Gerçekci bir döviz kuru tesbiti olmaksızın gümrük birliği sonrası açığa çıkacak ekonomik etkilerin incelenmesi eksik kalacaktır. Bu nedenle öncelikle döviz kurunun belirleniş ve ödemeler dengesi üzerindeki etkisi irdelenecektir.

«... Devalüasyonun ticaret açığını azaltıp azaltmayacağı veya yüzde kaç bir devalüasyonun verilen bir ticaret açığını ortadan kaldıracağına ya da yüzdesi veri olan bir devalüasyonun ne miktarda bir açığı ortadan kaldıracağına en iyi şekilde araştırılmasının iki yolu vardır... Bunlar Görelî Fiyatlar Yaklaşımı ve Toplam Harcama Yaklaşımıdır. Alexander bunlara "Esneklikler Yaklaşımı" ve "Gelir-Massetme Yaklaşımı" demektedir...

Bunlara "arz-talep yaklaşımı" ve "gelir ve harcama yaklaşımı" veya "Marshallgil" ve "Keynesgil" yaklaşım da denebilir...» (Machlup 1955: s. 256).

Öte yandan döviz kurunun tesbiti ile ilgili bir başka yaklaşım da bilindiği gibi "Parasalcı Yaklaşım"dır. 1970'lerden sonra, döviz kurunun belirlenişi ve etkilerine ilişkin tartışmalar, hem Esneklik Yaklaşımının, hem de Massetme Yaklaşımının yetersizliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna neden olarak da parasal faktörün dışlanması gösterilmiştir. Yani Parasalcı görüşü savunanlara göre hem Esneklik, hem de Massetme Yaklaşımı; ödemeler bilançosunun yalnızca mal ticareti kısmını açıklamaya yöneliktir.

II.3.2.1. Görelî Fiyat (Esneklikler) Yaklaşımı

Döviz kurundaki oynamaların, dış açık/fazla üzerindeki etkilerini irdelemeye çalışan en eski yaklaşımdır. Neo - klasik iktisattaki fiyat - miktar ilişkisine dayanır. İthalat ve ihracatın döviz cinsinden fiyatlarının ayarlanması, onların talep esnekliklerine bağlı olarak dış açık / fazla'nın nasıl etkileneceğiyle ilgilenir. Neo-Klasik iktisatçıların dikkati çektiği Görelî Fiyatlar Yaklaşımı, Marshall ve Lerner Koşulu olarak adlandırılan analizle bilinen şeklini almıştır. Uzun yıllar kabul gören bu yaklaşım daha sonra Massetme Yaklaşımı ve Parasalcı Yaklaşım doğrultusunda, eksik görülen yanları ile yoğun eleştiriler almıştır.

Kendisine yöneltilen bu eleştirileri de dikkate alarak Esneklikler Yaklaşımını açmakta yarar görüyoruz.

"Görelî Fiyat Yaklaşımını açıklamada en yaygın kullanılan analiz döviz arz ve talep eğrileri ile açıklanır... Bu eğrilerin konum ve biçimleri ve buna göre, çeşitli noktalardaki esneklikleri ithal malların arz ve talebinden elde edilir;

ve bunların hepsi de, bütün dış ve iç piyasalardaki arz şartlarından ve talep şartlarından elde edilir. Zira dış ticarete ilişkin her talep, iç arzı aşan bir talep fazlasıdır..." (Machlup 1955: s. 256).

Görelî Fiyat Yaklaşımında ön plana çıkan, teorinin talep yanlı bir analiz olduğudur. Özellikle S. Alexander bu yaklaşımı arz esneklikleri ve maliyet koşullarını dikkate almadığı noktasından eleştirmiştir. Eleştirdiği bir başka nokta da fiyat-miktar (talep) ilişkisi incelenirken yaklaşımın, talebi de etkileyen bir faktör olan gelir yönünü dikkate almamış olmasıdır.

Ayrıca Parasalcıların, yaklaşıma yönelttiği haklı bir eleştiri de, döviz arz ve talebini belirleyen faktörün yalnızca ihrac ve ithal mallarına yönelik bir talep olamayacağı noktasındadır. Zira uluslararası para ve sermaye piyasalarındaki mali akımlar döviz kurunun arz ve talep koşullarında oluşumunu etkileyen önemli bir faktördür.

Esneklikler Yaklaşımının temel mantığı şuna dayanmaktadır: Herhangi bir ülkede döviz kurlarının yükselmesi ithal mallarının iç fiyatını ulusal para cinsinden artıracığından ithal mallarına olan talep azalacak, ihrac mallarının fiyatı ithalatçı ülke açısından düşecektir. İç fiyatların artmadığı, karşı ülkelerce mısilleme yapılmadığı ve arz ve talep elastikiyetinin olduğu koşullarda; devalüasyon, dış ticaret dengesini eğer bir açık söz konusu ise düzeltici bir etki yaratacaktır. Fakat bu klasiklerin savunduğu gibi otomatik bir denge sağlamayabilir. Zira burada devalüasyonun etkisinin pozitif mi, negatif mi olduğu, ayrıca boyutunun ne olacağı tamamen ihrac ve ithal malları - döviz kuru (fiyatları) esnekliklerine bağlıdır. Tahmin

edileceği gibi bu teoride zımmi ve açık varsayımlar vardır. Teoride beklenen etkilerin açığa çıkması da bunlara bağlıdır.

Neo-klasik iktisat her malın talep miktarı ile fiyatı arasındaki yakın ilişkiye sürekli dikkati çekmektedir. Bu ilişkinin yönü ve boyutu konusunda Neo-klasik öğretinin elindeki en iyi araç da esneklik hesaplarıdır. Bu araçların dış ticarete uyarlanması esneklikler (bir başka deyişleyle göreli fiyatlar) yaklaşımının çok sağlam bir mantığı vardır.

Esneklikler Yaklaşımının temel öğeleri S. Alexander'ın "Devalüasyonun Etkileri: Esneklikler ve Massetme Yaklaşımlarının Basitleştirilmiş Bir Sentezi" adlı makalesinde şöyle özetlenmektedir:

"...Savaş sonrası, döviz kurundaki değişimin ticaret bilançosu üzerindeki etkileri dört esnekliğe dayandırılmaktadır. Bunlar devalüasyon yapan ülke (bir nolu ülke) ve dış alem (iki nolu ülke) ihraç malları arz esneklikleri ve ithal malları talep esneklikleridir..." (Alexander 1959: s.123).

Şimdi de S. Alexander'ın devalüasyonun etkilerine ilişkin yukarıdaki paragrafta tanımladığı esnekliklerle ilgili formülasyonları görelim:

$$E_f = k \left[X_f \frac{e_{hxs}(e_{fxd} - 1)}{e_{hxs} + e_{fxd}(1 - k)} + M_f \frac{e_{hmd}(e_{fms} + 1)}{e_{hmd} + e_{fms}(1 - k)} \right]$$

$$E_h = k \left[X_h \frac{e_{fxd}(e_{hxs} - 1)}{e_{hxs} + e_{fxd}(1 - k)} + M_h \frac{e_{fmx}(e_{hmd} + 1)}{e_{hmd} + e_{fms}(1 - k)} \right]$$

E_f : 1 ülkede 'k' oranında devalüasyonun 1 ve 2 nolu ülke ticaret bilançosunda yarattığı değişimin döviz cinsinden ifadesidir.

E_h : 1. ülkede 'k' oranında devalüasyonun 1 ve 2 nolu ülke ticaret bilançosunda yarattığı değişimin (1. ülke) yerli para cinsinden ifadesidir.

X_h : 1 nolu ülkenin ihracatının devalüasyondan önceki değerinin milli parayla ifadesidir.

X_f : 1 nolu ülkenin ihracatının devalüasyondan önceki değerinin yabancı parayla ifade etmektedir.

M_h : 1 nolu ülkenin ithalatının devalüasyondan önceki değerini milli parayla ifade etmektedir.

M_f : 1 nolu ülkenin ithalatının devalüasyondan önceki değerini yabancı para ile ifade etmektedir.

k : 1 nolu ülkenin devalüasyon oranıdır.

Y : 1 nolu ülkenin parasının 2 nolu ülke parası cinsinden birim değeri (döviz kuru).

$Y(1-k)$: Devalüasyondan sonra 2 nolu ülke parasının değeri.

e : Dört esneklik değeridir (Normalde pozitif düşünülür).

h : Devalüasyon yapan ülke (1 nolu ülke).

f : Dış alem (1 nolu ülke açısından).

x : İhracat (1 nolu ülke açısından).

m : İthalat (1 nolu ülke açısından).

s : Arz.

d : Talebi göstermektedir.

$X_f = M_f$, e_{hxs} ve e_{fmd} (e_{hxs} : İhracatın arz, e_{fmd} : İthalatın talep esneklikleridir.) sonsuz büyükse ve k çok küçükse;

$E_f = YE_h = kM_f (e_{fxd} + e_{hmd} - 1)$ olacaktır. Bu dört talep esnekliğine bağlı olarak ihraç ve ithal malları talep esneklikleri toplamı birimden büyük ise, devalüasyondan beklenen etki sağlanacaktır (Alexander 1959: s.126).

II.3.2.1.1. Marshall-Lerner Koşulu

Esneklikler Yaklaşımı ile açıklanması gereken Marshall - Lerner koşulunun¹⁵ tanım düzeyinde açıklaması şöyle yapılabilir: İki ülkeli ve iki mallı bir modelde mutlak olarak ithalat ve ihracat talep esneklikleri toplamı birim esneklikten büyük olunca, devalüasyon döviz cinsinden ifade edilen ticaret dengesini düzeltir (Kindleberger 1970: s.375).

Marshall-Lerner koşulunun önemi şuradan gelmektedir; bir ülkenin ithalat ve ihracat talep esneklikleri katı ise, yani bunların toplamı 1'den küçük ise, dış açık yaşayan bir ülkede devalüasyon ticaret dengesini sağlamada kullanılacak yanlış ya da yetersiz bir politika aracı olma özelliği gösterecektir.

II.3.2.1.2. Esneklikler Yaklaşımına Yöneltilen Eleştiriler

Esneklikler Yaklaşımına Machlup'un yönelttiği eleştiriler iki ekseninde yoğunlaşmaktadır. Birincisi; O'na göre esneklikler, döviz arz ve talebi ile işler. Bu eğrilerin çeşitli noktalarındaki esneklikler ithal ve ihraç mallarının arz ve taleplerinin göstergesidir. Görelî Fiyat Yaklaşımında esneklikler veri kabul edilmiştir. Oysa ihraç mallarının arzı aynı zamanda maliyet şartlarına da bağlıdır.

İkincisi, görelî fiyat (esneklikler) yaklaşımında gelirler veri olarak alınmıştır. Oysa bunun olması olası değildir. Machlup'a göre devalüasyonun kendisi bile gelir etkisine sahiptir. Paranın değerinin düşmesi dış ticaret hadleri nedeniyle toplam geliri azaltabilir ya da artırabilir. Buna bağlı olarak da ithal malları talebi değişecektir.

¹⁵ Marshall-Lerner koşulunun matematiksel isbatı EK IX'de verilmiştir.

Ayrıca çarpan etkisi de devreye girince, uzun dönemde devalüasyonun fiyat etkisi zayıflayıp, gelir etkisi ön plana çıkacaktır (Machlup 1955: ss.255-278).

S. Alexander'ın Esneklikler Yaklaşımına yönelttiği eleştiriler şöyle özetlenebilir: Bir önceki bölümde ele alınan formüller ekseninde, "formülün gerçekçi olabilmesi için, esnekliklerin gösterdiği fonksiyonel ilişkiler ve aynı zamanda sabit tutulmamış olan miktarlar arasındaki fonksiyonel ilişkiler de belirlenmeliydi" biçiminde ifade edilmektedir. Alexander'ın ikinci eleştirisi de, bu formüllerin devalüasyon durumundaki etkisinin ne olacağının esneklikler konusunda daha önce bir çalışma olup olmadığına bağlı olduğu noktasındadır. Ancak iki ülkenin devalüasyon karşısındaki duyarlılıklarına ilişkin daha önce yapılmış bir analize sahip değilsek, esnekliklerin muhtemel değerini bilmemize imkan yoktur. Daha önceki analizler referans alınmazsa formüller bu konuda bize bir şey söylemeyecektir.

Öte yandan bir başka eleştiri de Machlup'da olduğu gibi gelir üzerinde yoğunlaşmaktadır. Alexander'e göre; formüller devalüasyonun nihai ve toplam etkisini göstermezler. Sadece kısmi ve ilk etkisini verirler. Bu da ülkede gelirlerin fiilen sabit tutulduğu zaman ortaya çıkacak etkidir. Gerçekte ise devalüasyonun sonucunda iki ülkenin de geliri değişecektir ve bu gelir değişimleri fiyat ve miktar değişimlerini uyaracaktır. Bu değişimleri bir esneklikler zinciri ile ifade etmek mümkünse de, bu içinden çıkılması güç işlemler zinciri gerektirir. Ancak gelir etkilerini işe katmadan analizin formülasyonu mümkündür. Bu da gelir etkilerini elimine edecek bir para politikası uygulandığını varsaymak anlamına gelmektedir. Örneğin daraltıcı bir

para politikası devalüasyonla birlikte uygulanabilir. Böylece iç piyasadaki talep artışı, karşıt bir deflasyonist moneter kısıtlama ile tamamen ortadan kaldırılacaktır. Böylece üretilen malların ve hizmetlerin iç tüketim ve yatırımları ve ihracatları için yapılacak toplam harcama sabit kalacaktır. Ancak bu durumda devalüasyonun ilk ve toplam etkileri denk olacak ve bir önceki bölümdeki formüller konuyu tümüyle açıklayabilecektir (Alexander 1959: ss.126-128).

Alexander'ın bir eleştirisi de iç fiyat hadleri ve ikame mallarına ilişkindir. Eğer devalüasyonla birlikte nakdi gelirler sabit tutuluyorsa, bu durumda iç fiyat düzeyi ve toplam yerli üretim hacmi büyük ölçüde sabit tutuluyor demektir. Buna rağmen bu, bütün malların fiyat veya üretimlerinin sabit tutulduğu anlamına gelmez. Zira devalüasyona giden ülkede ithal mallarının fiyatlarının yükseleceğini biliyoruz. İthal mallarıyla yakın ikame ilişkisi bulunan yerli mal ve hizmetlerin de, sırf ikame ilişkisi nedeniyle fiyat ve üretimlerinin artması da beklenmelidir (Alexander 1959: s.129).

Son olarak Balogh ve Streeten'in önemli gördüğümüz bir eleştirisine de yer vermekte yarar görüyoruz. Esneklikler Yaklaşımına yöneltilen bu eleştiriler, bazı durumlarda kısmi denge analizlerinin isabetsiz olduğuna ilişkindir. Onlara göre herşeyin eşit kaldığı zımni varsayımına dayanan, arz ve talep eğrileri tekniğinin uygulandığı, döviz arz ve talep şedüllerinin toplamı, basit kıyaslamalı statik modellerde söz konusu olsa dahi, büyük ihtiyatla uygulanmalıdır. Uygulamada kıyaslamalı statik yaklaşım isabetsizdir. Değişkenlerin birindeki bir değişime diğer değişkenlerin büyüklüklerinin sıralarını da aynı şekilde değiştirmekle kalmaz, ayrıca dinamik etkilerin harekete geçmesiyle değişimin ilk nedenini ortadan kaldırabilir. Örneğin bir

ülkenin milli geliri içinde dış ticaretin payı ihmal edilemeyecek kadar büyük ise, kısmi denge analizi artık uygulanır olmaktan çıkacaktır. Zira diğer bütün fiyatların sabit kaldığı varsayımı altında ithal malları için talep eğrisini çizmek doğru olmayacaktır. İthal mallarının talebi yerli malların fiyat değişmelerinden bağımsız değildir. Herşeyin aynı kaldığı varsayımı altında oluşturulan geleneksel talep eğrisi kaymalara maruz kalacaktır. Bu kaymalar esnekliklere ilişkin bazı modellerin iddia ettiği gibi basit olmayıp, pek çok ve girift ilişkilere bağlı olmaktadır (Balogh ve Streeten 1951: s.68).

Kanaatimizce Esneklikler Yaklaşımına son yıllarda yöneltlen en önemli eleştiriler de Parasalcılardan gelmektedir. Onların eleştirileri ise iki noktada toplanmaktadır. Birinci eleştiri; Esneklikler Yaklaşımının, devalüasyonun ödemeler bilançosu üzerindeki etkilerini açıklamada aynen gelir-Massetme Yaklaşımı gibi yalnızca ödemeler bilançosunun dış ticaret dengesi bölümünü açıklamayla sınırlı kalması noktasındadır. Oysa devalüasyonun ödemeler bilançosu içerisinde etkilediği daha hacimli ve çok sayıda kalemler sözkonusudur. İkinci eleştiri ise; yine Esneklikler Yaklaşımında döviz arz ve talebi döviz fiyatını belirlerken, bunu etkileyen tek değişkenin, ithal ve ihraç malların taleplerinin fiyat esneklikleri olmadığı noktasındadır. Oysa yalnızca döviz arz ve talebi, ithal-ihraç malları arz ve talebine bağlı olarak değil uluslararası piyasalarda sermaye hareketlerine bağlı olarak da oluşmakta, bu da döviz fiyatının (yani kurun) belirlenmesinde önemli bir faktör olma özelliği göstermektedir (Frenkel, Gylferson, Hellwell 1980: s.78).

II.3.2.2. Gelir-Tüketim Yaklaşımı

Bu yaklaşım, Keynes'in geleneksel gelir-tüketim eşitliği içindeki kalemlerin ilişkisine dayandırılmıştır. $Y = C + I + G + X - M$ eşitliğindeki dış ticaret kısmının $(X - M)$ pozitif mi, negatif mi sonuç vereceği tamamen diğer kalemlere yani; tüketim (C), yatırım(I), devlet harcamalarına (G) bağlıdır. Bu ilişkiden hareketle Alexander'ın geliştirmiş olduğu Massetme Yaklaşımı ve aynı ilişkiden hareketle geliştirilen alternatif bir model olarak Meade'in açık ekonomi modeli devam eden iki bölümde ele alınacaktır.

II.3.2.2.1. Massetme Yaklaşımı

Görelî fiyat (esneklik) yaklaşımının yoğun eleştiri aldığı bir noktanın da devalüasyonun etkilerini irdelerken gelir faktörünü dışlamış olmasıdır demiştik. Devalüasyon başlı başına gelirler, gelirler de ithalat ve ihracat yoluyla, döviz arz ve talebi üzerinde etkili olacaktır. Dış denge ise mal ve hizmet üretimindeki artıştan olumlu, ülke içinde tüketilen (massedilen) mal ve hizmet miktarındaki artıştan ise olumsuz etkilenir.

Burada geleneksel gelir-tüketim formülünü tekrar yazmaya gerek görmüyoruz, ancak Alexander'ın ortaya attığı bu yaklaşımı Machlup'un ayrıntılı irdemesiyle ortaya koymakta yarar vardır.

Machlup'a göre Alexander devalüasyonun gelir ve harcama üzerindeki etkilerini üç ayrı soru ekseninde ele almaktadır.

- 1) Devalüasyon geliri nasıl etkiler?
- 2) Gelirdeki değişme massetmeyi nasıl etkiler?

3) Devalüasyon massetmeyi gelir dışındaki nedenlerle nasıl etkiler?

Machlup, ortaya attığı bu soruları açığa kavuşturmak için gelir - devalüasyon etkilerini şöyle sınıflandırmıştır: 1) Gelir üzerindeki direkt etkiler; a) Atıl kaynaklar etkisi, b) Dış ticaret hadleri etkisidir. 2) Massetme üzerindeki dolaysız etkiler; a) Nakit depoları etkisi, b) Yeniden gelir dağılım etkisi, c) Para yanılması etkisi ve d) Diğer üç etki şeklinde, iki ana ve altı alt başlık altında toplanmaktadır.

1) Gelir Üzerindeki Direkt Etkiler:

a) Atıl Kaynaklar Etkisi: Devalüasyon yapan ülke atıl kaynaklara sahip ise, bu ilave ihracat yaratması yoluyla tüketim, yatırım ve kamu harcamalarını (yani massetmeyi) artırır. Alexander'da (analizinde) böylece açığa çıkacak gelir artışını, ihracat sektöründeki istihdamın artışıyla başlayan gelir artış sürecine ek olarak düşünmek gerekir.

b) Dış Ticaret Hadleri Etkisi: 'Alexander'a göre devalüasyon dış ticaret hadlerini ülke aleyhine çevirir. Çünkü, genelde ihracat sektörleri ithalat sektörlerine göre daha ihtisaslaşmış sektörlerdir. Devalüasyondan sonra, dış ticaret hadlerindeki değişime de gelir ve massetmeyi etkiler. Etkilerini ise iki türlü gözlemlemek mümkündür. Bunlar fiyat değişimleri yoluyla ve gelirin massetmeyi uyarınası yoluyla çıkan etkilerdir. Devalüasyonun ilk etkisi yerli ve ithal mallarının göreceli fiyatlarının üzerinde gözlenir. Yani dış ticaret hadleri ülke aleyhine döner. Bu da dış ticaret bilançosunda bozulma

yaratır. Bunu reel gelirdeki düşme takip edecektir. Reel gelirdeki düşme marjinal gelir ve massetme eğilimine bağlı olarak ikinci etkiyi doğurur. Yani marjinal gelir - massetme eğilimine bağlı olarak, dış ticaret hadlerindeki bozulma kuvvetlenebilir ya da zayıflayabilir.

Alexander ödemeler bilançosu ve reel gelir üzerindeki etkileri 't' ile gösterir ve eğer marjinal gelir-massetme meyli 'a', $a > 1$ ise; $(1-a)t$ olduğundan, 't' ancak negatifse devalüasyonun ödemeler bilançosu üzerindeki etkisinin düzeltici yönde olacağını söyler.

2) Massetme Üzerindeki Dolaysız Etkiler:

Alexander'a göre gelir dışında; massetme, ithalat ve ihracatta herhangi bir nedenle değişme de ödemeler bilançosu üzerinde düzenleyici veya bozucu etki yaratabilir. İç talep kısılabılır, herhangi bir nedenle ihracat artırılabilir veya ithalat kısılabılır. Bu nedenle Alexander'ın massetme üzerindeki dolaysız etkileri incelemesinde temel hedefi, devalüasyonun iç harcamayı kısıp, kısmayacağı ve bunun nasıl olacağının irdelenmesidir. Bu doğrultuda sınıflandırılan etkiler ise şunlardır:

a) Nakit Depoları Etkisi: Devalüasyon ithal ve ihracat mallarının iç fiyatlarını yükseltir. İthalatı ikame eden potansiyel ihracat malları ve ara mallarının da fiyatları yükselir. Bu durumda para otoriteleri daraltıcı politika uygulamazlarsa, fiyatlar kaçınılmaz olarak artacaktır. Para otoriteleri ödemeler bilançosunun gerektirdiği döviz alımı kadar paradan fazla para yaratmazlarsa, tüketici ve yatırımcılar ellerindeki nakit depolarını (senet, portföy vs.) kullanırlar. Bu neden-

le devalüasyon nakit depolarının reel değerini düşürür. Bu durumda nakit depolarının fiyatları düşerken, faizler de yükselecektir.

b) Yeniden Gelir Bölüşümü Etkisi: Devalüasyon, fiyatlar genel düzeyini yükseltirken, veri gelirlerle yapılan toplam harcamaları, marjinal tüketim eğilimi yüksek olan guruplardan alıp, marjinal tüketim eğilimi düşük olan guruplara vermek suretiyle azaltır. Alexander burada üç gelir kaymasından bahseder. Bunlar; sabit gelirlerden diğerlerine, ücretlilerden kâr edinenlere ve vergi ödeyicilerden devlete kayma şeklindedir.

c) Para Yanılması Etkisi: Devalüasyonla birlikte fiyat artışı, gelirler aynı oranda artmış olsa dahi, para yanılması etkisiyle tüketimi azaltırsa, ödemeler bilançosu üzerinde olumlu etki yaratır.

d) Diğer Dolaysız Massetme Etkileri: Alexander bu etkileri; fiyat tahminleri etkisi, yatırım maliyetleri etkisi ve ikame yerli mallarının olmadığı varsayımı altında ithal malı tüketmekten vazgeçme etkisi olarak adlandırmaktadır.

Massetme Yaklaşımına yöneltilen eleştirileri ise Machlup'un dilinden şöyle özetlemek mümkündür (Machlup 1955: ss. 255-278): Machlup'a göre Alexander'ın analizinde en büyük eksiklik, görelî fiyatlardaki değişimin yaratacağı ekonomik etkileri ihmal etmesidir. Öte yandan "gelir etkileri" ve "dolaysız massetme etkileri" diye sistematize ederek yaptığı açıklamalarında da eksiklik vardır. Machlup'a göre reel milli gelirden artış sağlamanın üç yolu vardır: Üretim faktörlerinin tam kullanımı sağlanarak (yani tam istihdam), bu faktörlerin verimliliklerini artırarak ya da dış ticaret hadlerinin daha lehe

dönmesini sağlayarak reel milli gelir artırılabilir. Oysa Alexander analizinde, bunlardan sadece ikisine yer vermiştir; bunlar istihdam hacmindeki artış ve dış ticaret hadlerindeki gelişmelerdir. Yani verimlilik artışı analizinde yoktur.

Bir başka eleştiri de ikame etkilerine ilişkindir. Alexander'ın analizinde, kaynakların yeniden dağılımı konusu dolaysız massetme etkileri başlığı içerisinde yer alır. Bu asıl devalüasyonun gelir etkisi ile ilişkilendirilmelidir. Zira devalüasyonun yaratacağı görelî fiyat değişimleri ikame etkileri nedeniyle tüketicilerin tüketim sepetlerini değiştirecektir. Öte yandan devalüasyonu takip eden fiyat değişimleri Alexander'ın analizinde yer alırken, görelî fiyat değişimlerinin etkileri üzerinde çok az durulur. Oysa bu durum massetme ve kaynakların yeniden dağılımı ile yakından ilgilidir.

Özet olarak ikame etkilerinin ihmal edilmiş olması, Alexander'ın devalüasyonun dış ticaret hadleri üzerindeki etkilerinin ne olacağı konusundaki analizini zayıflatmaktadır.

Genel olarak Machlup'un eleştirileri Alexander'ın Massetme Yaklaşımında görelî fiyat etkileri ve esnekliklerin ihmalî üzerinde yoğunlaşmaktadır. Zira Machlup'a göre Alexander'ın analizinde zımni olarak esneklikler önemli rol oynamıştır. Örneğin devalüasyonun bir atıl kaynak etkisinin olup olmayacağı, ihracat mallarının üretim ve satışlarının genişletilip genişletilmeyeceğine, dolayısıyla iç arz ve talep esnekliklerine bağlıdır (Machlup 1955: ss. 270-278).

II.3.2.2.2. Meade'in Denge Modeli

Keynes'in geleneksel gelir tüketim eşitliğini $Y = C+I+G+X-M$ olarak biliyoruz. Bu eşitliğin dış ticarete ilişkin kısmı $(X-M)$ 'dir. Eşitlikteki diğer kelimelerin $(C+I+G)$ konumu dış açık veya fazlayı belirler. Yani yurt içinde üretilenlerin ne kadarının tüketildiğine bağlı olarak dış açık veya fazla oluşacaktır. $C+I+G$ 'yi 'A' ile sembolize edersek; $Y-A=X-M$ olacaktır. Burada 'A' massetme olarak anılmaktadır. Bu temel ilişkiyi esas alan Massetme Yaklaşımının temel mantığından hareketle, son yıllarda özellikle New-Cambridge Okulunun dikkat çektiği bir başka konu daha vardır. Dikkat çekilen bu konuda, "bir ülkede eğer özel tasarruflar (S) Yatırımlara (I) eşit ise ve hala dış açık yaşanıyor ise, o zaman dış açıkların temel nedeni devlet bütçesi açıklarıdır" şeklinde ifade edilebilir (Levacic 1982: ss.111). Son yıllarda ülkelerde bütçe açıkları ve ödemeler dengesi açıklarının birlikte gözlenmesinin etkisiyle de olsa gerektir ki, geliştirilen açık ekonomi denge modellerinde, hem bütçe, hem de dış açık problemleri birlikte ele alınmaya başlanmıştır. 1984 yılında "Oxford Economic Papers" 'da yayınlanan makalesinde ele aldığı açık ekonomi denge modelinde¹⁶ Meade de hem ödemeler dengesi, hem de bütçe açıklarını dengeye getirecek döviz kuru ve faiz oranlarını ve aralarındaki ilişkileri aynı anda tesbite çalıştığı makalesi buna örnek gösterilebilir.

Çalışmasının sonucunda Meade devlet bütçesi açıkları ve ödemeler dengesi açıkları için optimal, gerçekçi bir döviz kuru ve uygun bir faiz haddi önermektedir (Meade 1984: ss.52-66).

¹⁶Meade'in denge modeline ilişkin açıklama EK X'da verilmiştir.

II.3.2.3. Parasalcı Yaklaşım

Geleneksel "Görelî Fiyat (Esneklikler) Yaklaşımı" ve "Masset-me Yaklaşımı", ödemeler bilançosunun yalnızca mal ticareti kısmını ele aldığı ve iç ve dış dengenin sağlanmasında parasal faktörleri ihmal ettiği için, 1970'lerin başında Parasalcılar devalüasyonun etkilerine daha farklı yaklaşmak gereğini gündeme getirmişlerdir.

Onlara göre, ödemeler bilançosundaki bir dengesizlik ulusal ekonomideki para talebi ve para arzı arasındaki uyumsuzlukların bir sonucudur. Dış denge ancak parasal denge sürdürüldükçe geçerli olabilir. Parasal denge bozulduğunda dış denge de ortadan kalkacaktır. Bir başka deyimle, döviz kuru yabancı para biriminin ulusal para cinsinden fiyatı olarak düşünülürse, diğer görelî fiyatlar gibi döviz kuru da ulusal para stoklarının görelî arz ve talebi tarafından belirlenir.

Parasalcı yaklaşımda, devalüasyonun ödemeler bilançosu denklîğini sağlamada etkili bir yol olduğu yolundaki görüşe kuşguyla bakılmaktadır. Onlara göre kısa dönemde devalüasyon etkili bir politika aracı olabilir, ancak uzun dönemde devalüasyonun etkisi fiyatlar genel düzeyini artırma yönünde olacaktır. Dolayısıyla başlangıçtaki etki de ortadan kalkmış olur. Devalüasyonun akabinde ithal mallarının fiyatı artarken, ihrac mallarının iç fiyatlarında yükselme süreci başlar. Bu nedenle talep, onları ikame eden ticarete konu olmayan yerli mallara yönelir. Bu ikame yerli malların da fiyatını artırır. Dolayısıyla böylece genel fiyat düzeyinde genel bir yükseliş trendi başlar. Fiyatlar genel düzeyi arttığı için, kişilerin aynı refah düzeyini koruma eğilimiyle paraya olan talepleri (M_d) artar.

Eğer para arzı (M_s) bu artış kadar artırılmazsa, dış kaynaklardan döviz girişi yaşanır. Bu döviz girişi, eldeki mevcut tahvil, hisse senedi gibi değerlerin satışı yoluyla sermaye girişi şeklinde olacaktır. Dolayısıyla para arz ve talep denkleğinin sağlanması halinde dış denge de sağlanacaktır. Eğer karar birimleri iç ve dış kaynaklardan M_s yeterli kadar artıramazlarsa ekonominin reel kesimi de bundan etkilenecektir.

Parasalcı Yaklaşımında ödemeler dengesindeki dış açık ve fazlanın, yerli ekonomideki para arz ve talebi ile ilişkilendirilmesi, klasik denkleşme mekanizmasını çağrıştırmaktadır. Öte yandan Parasalcı görüşde ödemeler bilançosu yaklaşımları özellikle Massetme Yaklaşımından önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Geleneksel neo-klasik Görelî Fiyat Yaklaşımıyla ise, kanaatimizce, fiyat-talep, arz ilişkisi açısından çakışmaktadır. Esnekliklerden söz edilmesine rağmen, Parasalcıların yaklaşımında da, sermaye hareketleri ile başlayan aktarma mekanizmalarının işleyişi esnekliklerle ilişkilidir. Ayrıca Parasalcı Yaklaşım, Görelî Fiyat Yaklaşımını mal ticareti dışındaki paranın arz ve talebini belirleyen diğer akımları dikkate almasıyla bütünlemektedir.

Parasalcı Yaklaşım, Massetme Yaklaşımından, aktarma mekanizmasının işleyişi açısından şu yönleriyle ayrılmaktadır: Parasalcı görüşe göre milli gelirdeki bir artış ekonomide para talebini artırır. İhracatta artış sözkonusu ise para talebinin bir kısmının döviz girişi yoluyla karşılanması sonucunu doğurur. Diğer taraftan M_s ve M_d eşitliği emisyonla karşılanmazsa ithalat azalır. Zaten iç tüketim de artmıştır. M_s ve M_d arasındaki dengesizliğin kalan kısmı da eldeki

mevcut değerlerin çıkışı ile giderilecektir. Böylece ülkeye sermaye girişi başlayacak ve ülkede $M_s = M_d$ eşitliğine ulaşılabacaktır. Oysa Keynesyen görüşte, milli gelir arttıkça tüketim eğilimi nedeniyle ithalat da artacak, bu da dış dengenin bozulması sonucunu doğurabilecektir.

Parasalcı Yaklaşımda bir başka farklı savunu da faiz ile ödemeler dengesi ilişkisine dayalıdır. Parasalcı görüşde faiz oranındaki bir artış parayı elde tutmanın maliyetini artıracığından para talebini azaltır. Ortaya yine para arzı (M_s) ve para talebi (M_d) dengesizliği ortaya çıkmıştır. Bu durumda para arzı fazlalığının bir kısmı ithalata, bir kısmı da sermaye akışı olarak dışarı yönelir. Bu da ödemeler dengesini olumsuz yönde etkiler. Oysa Massetme Yaklaşımında faiz oranındaki artış toplam harcamaları (massetmeyi) kısacağından ödemeler dengesinde olumlu yönde bir gelişmeye yol açar.

Parasalcı Yaklaşımda, gelir, sabit iken herhangi bir dışsal nedenle ülkede fiyat artışlarının yaşanmasının yine M_s ve M_d dengesini bozacağı vurgulanmaktadır. Çünkü fiyatlardaki artış para talebini artıracaktır. Bu da iç kaynaklardan karşılanmazsa dışardan para girişi ile sonuçlanır ki, bunun sonucunda da geleneksel teorinin öngördüğünün aksine ödemeler bilançosunda fazla oluşacaktır.

Bilindiği üzere 1980 öncesi Türkiye'de döviz kuru sabit kur sistemine göre Maliye Bakanlığınca belirlenmekteydi. Bretton Woods sisteminin çöküşünü takip eden 1974 - 1981 arasında da döviz kuru ayarlamaları ortalama her üç ayda bir sıklıkla (Nisan 1978, Haziran 1979 ve 24 Ocak 1980 devalüasyonları dışında) yapılmıştır. 1 Mayıs 1981'de ise döviz kuru ayarlamaları'nın T.C. Merkez Bankası tara-

findan günlük olarak yapılmasına geçilmiştir. "Kontrollü Dalgalı Döviz Kuru" denilen bu uygulamada döviz kuru ayarlanırken; uluslararası piyasada Dolar ve Mark paritesinden sapma göstermeden, döviz pozisyonu ve ödemeler dengesi kriterine dikkat edilmekteydi. 1987'de ise bankalar haricinde özel finans kuruluşlarına da döviz alım - satım olanağı sağlanmıştır. Ağustos 1988'de ise T.C. Merkez Bankası bünyesinde bankalararası döviz piyasası kurulmuştur. Nihayet 1989'da konvertibiliteye geçiş döviz kuru ayarlamalarında liberalleşmenin son aşaması olmuştur.

Esnek döviz kuru sisteminde döviz kurunun belirlenişi önem taşımaktadır. Zira döviz kurunun belirlenişi ödemeler bilançosunun bütün kalemlerini direkt ya da endirek yollardan etkilemektedir. Esnek döviz kuru sisteminde Parasalcı Yaklaşımın, döviz kurunun belirlenişine ilişkin modelleri aşağıda kısaca özetlenmiştir. Böylece döviz kurundaki değişimler ve sermaye hareketleri arasındaki bağıntıya ilişkin görüşlere de yer vermiş olacağız.

Döviz kurlarına "Parasalcı Yaklaşım", "Sermaye Piyasaları Yaklaşımının" (asset market approach) bir uzantısıdır. Sermaye piyasalarındaki görelî arz ve talebin döviz kurunu belirlediği düşünülen bu yaklaşımda sermaye akışkanlığının tam olduğu varsayımı vardır. Eğer yerli ve yabancı tahviller birbirinin tam ikamesi iseler, ülkelerde portföyler dengede olacak, yurtdışındaki faiz oranı; uluslararası faiz oranı ve ulusal para biriminin değer kaybetme oranı toplamına eşit olacaktır.

Bundan sonra özetleyeceğimiz Parasalcı modellerin hemen hepsi de, uluslararası sermaye hareketlerini ve bunun döviz kuru üzerindeki etkiyi aynı ilişki çerçevesinde değerlendirmektedir.

Parasalcı Yaklaşımına ilişkin modelleri mal piyasalarındaki farklı varsayımları nedeniyle üç ayrı kategoride değerlendirmek gerekir. Bunlar satın alma gücü paritesi varsayımı ile "Esnek - Fiyat Parasalcı Yaklaşım" (Frenkel - Bilson), yavaş fiyat ayarlamaları ile "Durağan Fiyat Parasalcı Yaklaşım" (Dornbusch - Frankel), ve parasal değişkenler ile birlikte birikimli ticaret dengesinin döviz kurları üzerindeki etkisini içeren Parasalcı Yaklaşım (Hooper - Mordon) modelleridir.

"...Aşağıda yer verilen Parasalcı modelde para piyasası dengesi şöyledir:

$$m - p = ky + hl$$

Burada; 'm' nominal para arzı, 'p' fiyat düzeyi ve 'y' reel gelir değişkenidir. Logoritmiktirler. 'l' ise nominal faiz haddini simgelemektedir. Benzer bir para piyasası denklemi ise yabancı ekonomiler için şöyle yazılmaktadır:

$$m^* - p^* = ky^* + hl^*$$

Yukarıdaki iki para piyasası denge denkleminin farklarının alınması göreceli para talebi fonksiyonunu verir.

$$(m - m^*) - (p - p^*) = k(y - y^*) + h(l - l^*)$$

Yukarıdaki denklemde para talebi fonksiyonuna ilişkin parametrelerin her iki ülke için de aynı olduğu varsayılır. Modelde başka varsayımlar da vardır: Her iki ülke için yarı durağan doğrusal para talebi denklemi sözkonusudur. Burada para talebi dışsal değişken olan reel gelirin ve nominal faiz oranının bir fonksiyonudur. Para arzı ise dışsaldır (Taşkın 1995: s. 70)".

Yukarıdaki değişik Parasalcı modellerinin görünüşlerini bir araya getiren denklem ise, son denge denklemine enflasyon beklentisi ve birikimli dış ticaret dengesini katarak oluşturulmaktadır.

Parasalcı modelin 1988(8) - 1993(4) arası dönem mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış aylık veriler üzerinde, TL - DM ve TL - \$ için yapılan sınamalarda Türkiye'de döviz kurunun belirlenmesinde anlamlı sonuçlara ulaşamadığı gözlenmiştir.

"Türk Ekonomisindeki kısa süreli esnek kur denkleminde, döviz kuru belirlenmesinde Parasalcı Yaklaşım denklem olarak tahmin edildiğinde kurlardaki değişimlere yeterli açıklama getirmediği görülür. Fakat, döviz kurlarının belirlenmesinde döviz akımının önemli olduğu geleneksel Ödemeler Dengesi Yaklaşımının daha uygun bir açıklama olduğu yönünde belirtileri vardır... araştırmanın kapsadığı kısa dönem içinde, TL kurunun ödemeler dengesinden kaynaklanan döviz akışı tarafından belirlendiği ve sermaye ve para piyasalarının döviz kuru belirlenmesindeki etkisinin daha az olduğuna işaret eder." (Taşkın 1995. s. 76).

Parasalcı modellerin uygulanabilirlik kabiliyeti ve varılan uygulama sonuçlarındaki olumsuzluk, bizi döviz kuru belirlenmesinde "Esneklik Yaklaşımının" temel analiz araçlarına itti. Türkiye'de döviz kuru değişimlerinde geleneksel yaklaşım çerçevesinde ödemeler bilançosu kalemlerinin etkili olduğu gözlemimiz, Gümrük Birliği sonrası için gerçekçi bir döviz kuru tesbitinde bu kalemlerle-döviz kuru değişimlerinin ilişkilendirilmesi gereğini açığa çıkartmıştır. Tez çalışmasında sermaye hareketleri de dahil, devam eden bölümde ödemeler bilançosu kalemleri ile döviz kuru ilişkisi tek tek irdelenmiştir.

Devam eden bölümde döviz kuru-sermaye hareketleri ilişkisi irdelenirken, aşağıdaki modellerden yararlanılmıştır. Sermaye hareketlerinin açıklayanlarını (Batiz ve Batiz 1989: 69-71) şöyle tanımlamaktadır: Bunlar, yurtdışı ve yurtiçi faiz oranları farkı ve ulusal paranın değer kaybetme oranı, ya da yatırım yapılacak olan

ülkenin parasının ulusal para karşısında değer kazanma oranıdır. Zaten iç ve dış faiz oranı farkına göre oluşacak sermaye akımı döviz kurunun direkt belirleyicisi olduğundan döviz kuru riskinden oluşacak kayıplar faiz farkıyla telafi olacaktır. Parasalcılara göre ise uzun vadede oluşan sermaye akımında yatırımcı için asıl önemli olan yatırımın getirisiidir.

Korunan Faiz Paritesi Teoremine göre; uzun ve kısa vadede döviz kuru riski de dikkate alınarak sermaye hareketlerinin açıklayıcıları şöyle yazılabilir.

$$U = r - r^* + f$$

Burada U; sermaye hareketlerinin açıklayıcı değişkenlerin temsil oranını , $(r - r^*)$; iç ve dış nominal faiz oranı farkını ve f ise; vadeli işlem primini yani kur riskinden korunmayı temsil etmektedir.

Yukarıdakine benzer bir yaklaşım da R. Dornbusch (1989: 107 - 124) tarafından yapılmaktadır. Dornbusch'a göre ödemeler dengesinin belirleyicileri, dış ticaret dengesi ve sermaye hareketleridir. sermaye hareketlerini belirleyen katsayının belirleyicileri ise iç ve dış faiz hadlerindeki fark ve döviz kuru değişimleri indexidir. Yani bu katsayıyı, iç ve dış faiz oranı farkı ve döviz kurundan elde edilen kazanç ve kayıpların toplamı ile belirleyebilmekteyiz. Zira yatırımcı, yatırım yaptığı ülkede elde edeceği net faiz getirisi ve döviz kuru değişimlerinden elde edeceği kazanç ve kayıpların net getirisi ile ilgilenmektedir. İkisinin toplamı da yatırımcı için net maksimum kazancı verecektir.

III. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE'DE YARATACAĞI FİYAT HAREKETLERİ VE SONUÇLARI

Ekonomide, fiyatlardaki artış ya da azalış veya görece fiyatlardaki değişme ekonominin tüm karar birimleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu durumda; talep yapısı, maliyetler, üretim kararları, kaynakların etkin kullanımı gibi pek çok iktisadi kararlar yeniden belirlenecektir.

Türkiye'nin Gümrük Birliğine katılmasının fiyat yapısına etkileri, özellikle Türkiye'nin ödemeler dengesi problemi ön plana çıkartılarak, bu bölümde irdelenecektir.

Modelimiz oluşturulurken işlemler üç aşamada ele alınacaktır. İlk aşamada Gümrük Birliğine Türkiye'nin katılması ile birlikte AB ile ticarette vergilerin kaldırılmasının ve OGT'ye uyum doğrultusunda gümrük vergisi indiriminin iç fiyat düzeyini ne yönde ve ne boyutta etkileyeceğine, ayrıca her sektörün etkilenme düzeyinin ne olacağına bakılacaktır. İkinci aşamada Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği ile dış açığın büyümesi olasılığı da dikkate alınarak, dış açık probleminin hafifletilmesi amacıyla gerçekçi bir döviz kuru düzeyinin ne olması gerektiği üzerinde durulacaktır. Son aşamada da bu gerçekçi döviz kurundan iç fiyatların nasıl etkileneceğine bakılacaktır. Bu konuya ilişkin açıklamalar ilgili bölümde detaylandırılacaktır.

Modelimize geçmeden önce AB ile ticaretimizin genel durumu ve AB-Türkiye ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir.

III.1. AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Bu bölümde yalnızca çalışmamız açısından ihtiyaç hissedilen bilgiler genel olarak üç alt başlıkta yer almıştır. İlk bölüm, Ankara Anlaşması'ndan günümüze kadar AB-Türkiye ilişkilerine ilişkindir. İkinci bölümde Türkiye'nin, AB ülkeleri ile olan ticari ilişkilerine ve bugünkü görünümüne yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye'de 1980 sonrasında dış ticaretin serbestleşmesine ilişkin uygulamaların özeti yer almıştır.

III.1.1 AB-Türkiye İlişkilerinin Tarihi Gelişimi

AB ile ilişkilerimizin gelişimi kısaca şöyle özetlenebilir: Türkiye'nin 31 Temmuz 1959'da AET'na yaptığı üyelik başvurusu sonucunda 12 Eylül 1963'de Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Ankara Anlaşması'na göre Türkiye'nin üyeliği üç aşamada gerçekleşecektir. Bu aşamalar hazırlık, geçiş ve son dönem olarak belirlenmiştir. İlk beş yıl Türkiye için Hazırlık Aşaması olacak, Türkiye gerekli iktisadi atılımları gerçekleştirecek, bu amaçla AET'undan da mali destek alacaktır. Bu aşamada Türkiye'nin bazı geleneksel ihrac ürünlerine giriş kolaylığı sağlanmıştır. İkinci aşama geçiş süresi olarak öngörülmüş, gümrük birliğine uyum ve mevzuatta yakınlaşma süresi olarak düşünülmüştür. Bu aşamada Türkiye gümrük mevzuatını AET ile uyumlaştıracak, gümrük birliğinin gerektirdiği ön hazırlıkları tamamlayacaktır. Nihai amaç ise, son aşamada, Türkiye ekonomi politikalarında AET ile tam eşgüdüm sağladığı takdirde 28. Maddede öngörüldüğü şekliyle Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliği konu edilmektedir. Ankara Anlaşması'nda öngörülen Hazırlık Döneminin bitmesine yaklaşık iki yıl kala, Mayıs 1967'de, Türkiye Geçiş Döne-

mi'nin başlatılması için Topluluğa başvuruda bulunmuş, Topluluk ile arasındaki ilişkileri düzenleyen 23 Kasım 1970 tarihli Katma Protokol hazırlanıp onaylanmıştır. Geçiş Döneminin kural ve şartlarını düzenleyen bu protokol Ocak 1973'de yürürlüğe girmiştir. Bu tarihe kadar ise 21 Temmuz 1971'de imzalanmış olan geçici bir protokol yürürlükte kalmıştır. Katma Protokol, bir uygulama anlaşmasıdır. Bu anlaşmayla birlikte ECSC (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu) ile bir çerçeve anlaşma da imzalanmıştır. Katma Protokolde malların ve faktörlerin serbest dolaşımı ile hizmet ticaretine ilişkin yükümlülükler yer almıştır. Protokol'ün malların serbest dolaşımına ilişkin hükümlerinde yer alan yükümlülükler özetle aşağıdaki gibidir:

- Sanayi Mallarında: Topluluğun Türkiye'den ithal edilen sanayi mamüllerine uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarının Protokolün yürürlüğe girdiği tarihte sıfıra indirilmesi öngörülmektedir. Bunlara istisna bazı petrol ürünleri, perakende satışa arz edilmeyen pamuk ipliği, diğer işlenmiş pamuklu dokumalar, yün ya da ince hayvan kılından yapılmış makına halılarıdır. Türkiye ise, Topluluk çıkışlı sanayi mallarına (ECSC ve EURATOM hariç) karşı uyguladığı gümrükleri, 1973 yılında başlamak üzere Geçiş Döneminde dış rekabet gücü kazanacağı düşünülen üretim dallarında 12 yıl, daha uzun bir süre sonunda dış rekabete açılacak sektörlerde ise 22 yıl sonunda sıfırlamak ve üçüncü ülkelere karşı Topluluğun uyguladığı OGT ile aynı düzeye indirmekle yükümlü tutulmuştur.

Öte yandan Topluluğun Türkiye'nin sanayi ürünlerine uyguladığı miktar kısıtlamalarını ve eş etkili tedbirleri kaldırması gerekmektedir.

Türkiye ise Topluluk çıkışlı malları kademeli olarak libere edecek, yeni kısıtlar getirmeyecektir.

- Tarım ürünlerinde: Protokolde Türkiye'nin Ortak Tarım Politikası'na (OTP) uyum sürecinde Türkiye'nin çıkarları gözetilecek, OTP'daki değişme ve gelişmeler Türkiye'ye duyurulacaktır. Türkiye 22 yıllık süre içerisinde OTP'na uyum sağlayacak, taraflar kendi aralarında tarımsal ürün ticaretinde tercihlili bir rejim uygulayacaklardır.

Protokolde faktör dolaşımına ilişkin yükümlülükler ise kısaca aşağıdaki gibidir:

- Türkiye'nin AET ile entegrasyonu üyeliğe yöneliktir. Protokolde bu nedenle faktör dolaşımı da yer almıştır. Ancak ilgili hükümler bağlayıcı olmaktan çok geleceğe yönelik dilekler şeklindedir. Protokolün 36. maddesi Topluluk bünyesindeki işçilerin serbest dolaşımına ilişkindir. Ankara Anlaşması'nın 12. maddesi, 12 ve 22 yıllık süreler arasında işgücü dolaşımının serbestleşmesinin tekrar ele alınmasını hükme bağlamaktadır.

- Katma Protokolün 50/2'ci maddesi uyarınca, mal ve hizmet alışverişlerinde sermaye akımlarının serbestleşmesi, bu konudaki uygulamaların serbesti prensibi ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir. 50/3'de ise tarafların transferlerde uyguladıkları rejimi daha kısıtlayıcı hale getirmeyecekleri hükmü yer almaktadır. Ayrıca Türkiye, Topluluk çıkışlı yabancı sermayeye uyguladığı rejimi kolaylaştırmak ile yükümlüdür (T.C. Başbakanlık DTM 1996: ss. 214-235).

Bu protokol ile Türkiye'nin önüne ortak politikalar (ortak tarım politikası, ortak ticaret politikası, ortak enerji politikası, ortak

sanayi ve kalkınma stratejisi, ortak rekabet politikası ve siyasi ve politik birliği amaçlayan diğer ortak politikalar) ve Gümrük Birliğine uyum dışında; sosyal güvenlik, işgücü dolaşımı sosyal politikalar gibi alanlarda da hedefler konulmuştur. Üyeliği hedefleyen bu süreç, çeşitli kereler kesintiye uğramıştır. Türkiye 1 Ocak 1973 ve 1976'daki gümrük vergilerinde indirim uygulamaya koymuş, Ocak 1978'de yapması gereken indirim ertelemiştir. Ayrıca, OGT'ne uyum doğrultusundaki yükümlülüklerini de yerine getirmemiştir. Topluluk ise tekstilde kota uygulamasını başlatmış ve işgücü dolaşımına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmemiştir.

Nihayet Türkiye Nisan 1987'de AT'na tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Tam üyelik başvurusu üzerine Komisyon görüş raporunu 18 Aralık 1989'da AB Bakanlar Konseyine sunmuştur. Bu raporda; Topluluğun kendi iç pazarını tamamlamasının, ekonomik ve parasal birlik hedefi doğrultusunda çalışılmasının, yeni üyeliklerin gündeme alınmasından daha öncelikli olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, aynı raporda Türkiye ve AB arasındaki ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyi farklılıklarının, Türkiye'deki demokrasi ve insan hakları konusundaki zaafıların ve Kıbrıs konusunun ivedilikle aşılması gereken sorunlar olduğuna da dikkat çekilmektedir. Sonuçta Türkiye'nin AB'ne tam üyelik başvurusu reddedilmiş ancak, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusunda "Matutes Paketi" olarak bilinen hedefler tespit edilmiştir. Bu pakete göre;

- 1995'e kadar Gümrük Birliğinin sağlanması,
- Gümrük Birliği ile bağlantılı sanai ve teknolojik işbirliği alanlarının artırılması,

- Mali işbirliğinin yeniden oluşturulması ve
- Siyasi işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Kasım 1993'de Brüksel'de yapılan toplantıda ise "siyasi diyalogun artırılması ve Gümrük Birliği yönünde hazırlıkların yoğunlaştırılması" kararına varılmıştır. 1993 başından Haziran 1994'e kadar Ankara ve Brüksel'de sekiz ayrı toplantı yapılmıştır. Tartışma ve kararlar aşağıdaki noktalar üzerinde yoğunlaşmıştır:

- AB'nin dış ticaret politikasına uyum,
- Rekabet ve devlet yardımları,
- Fikri mülkiyet hakları,
- Standartların ve sınıai düzenlemelerin uyumlulaştırılması,
- Gümrük usulleri,
- Hizmet ve kamu alımlarının serbestleşmesi,
- Karar süreci,
- Kömür, demir-çelik, birincil ve işlenmiş tarım ürünlerinin ticaretinde uygulanacak hükümler.

Sonuçta, AB ile Türkiye arasında Gümrük Birliği sürecinin 1996'nın başında başlaması doğrultusunda Nisan-1995'de "AT-Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı (1/95)" oluşturulmuş, 13 Aralık 1995'de Parlamento'da 343 kabul (149 ret, 36 çekimser) oyuyla onaylanmıştır. Bu protokol uyum sürecinin organizasyonunun yanında, mal ticaretine ve OGT'ne ilişkin bazı istisnaları da içermektedir. Ek II'de özetini verdiğimiz "AB-Türkiye Ortaklık Konsey

Kararı:Karar 1/95" a ilişkin önemli bulduğumuz bir kaç konu ise aşağıdaki gibidir:

- Öncelikle AB, OGT'ne uyum için Türkiye'ye beş yıllık bir süre tanımıştır:

"Madde 15: Madde 13 hükümlerinden sapma teşkil edecek biçimde ve Katma Protokolün 19. Maddesi uyarınca, Türkiye Ortaklık Konseyi'nce kararlaştırılacak ürünler için üçüncü ülkelere uyguladığı ve Ortak Gümrük Tarifesi hadlerinden daha yüksek olan gümrük tarifelerini 1 Ocak 2001 tarihine kadar muhafaza edebilir..."(Türkiye Ekonomi Bankası 1995: s. 15).

- İkinci olarak, özellikle tekstil ürünleri hedeflenerek, Madde 12 ve 3. Bölümde yer alan hükümlerle AB'ne ihraç edilen malın menşeinin belgelenmesi ve vergilendirilmesi konuları kurallara bağlanmıştır.

- Üçüncü olarak, işlenmiş tarım ürünleri, sanayi katkı payları ölçüsünde gümrük birliği kapsamına alınmıştır. Ortaklık Konseyi Kararların'da buna ilişkin ayrıntılı bir listeye yer verilmiştir.

- Son olarak taraflar üyelik sonrası beklemedikleri bir güçlkle karşılaşılırsa, tarafların Konseyin onayını alarak, önlem alma ve uygulama youna başvurma hakları saklı tutulmuştur(IV. Kısım, II. Bölüm'de rekabete ilişkin düzenlemeler içinde geçer.).

Devam eden hükümlerde ise "üyelğin başladığı 1 Ocak 1996 yılından itibaren beş yıl içinde ticaret politikaları ve gümrük vergileri Topluluğunki ile uyumlulaştırılacaktır" (Madde 5-11) denmektedir.

Ortaklık Konsey Kararlarından; Karar 2/95 ise, uyum süreci tanınan OGT istisnalarına ilişkindir¹⁷. Bu istisnalar 1996 başından itibaren üçüncü ülkelere uygulanacak gümrük tarifeleri ile ilgilidir. Şu anda Türkiye'nin üçüncü ülkelere uyguladığı gümrük vergileri, Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesinden yüksek olanlar olsa dahi, aradaki farklar uyum sürecinde giderilecektir. Türkiye ise 8 Nisan 1996 tarih ve 96/7924 sayılı kararı ile, AB ile büyük ölçüde uyumlulaştırmış olduğu üçüncü ülkelere uygulanacak gümrük tarife oranları listesini yine 97 mal seti esasına göre yayınlamıştır.

Daha önce dile getirdiğimiz gibi Türkiye'nin AB'nce yalnız Gümrük Birliği üyeliğine alınması, Türkiye ekonomisi açısından sorunları artırıcı niteliktedir. Yukarıda verilen AB-Türkiye ilişkileri ve gelişim seyri siyasal gelişmelere ilişkindir, ancak AB-Türkiye ilişkilerinin ihmal edilemez bir boyutu da ekonomik niteliklidir. Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi konumu gereği ekonomik ilişkileri yoğunlukla AB ülkeleri ile gelişmiştir. AB ile işgücü alış veriş, turizm akımlarının büyüklüğünden başka, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin yarısı da AB ülkeleriyledir. Devam eden bölüm Türkiye-AB dış ticareti konusunda gerekli açıklamaları içermektedir.¹⁸

¹⁷ Karar 2/95'de yer alan OGT istisnalarına ilişkin liste ve Konsey Kararlarının özet ve yorumu EK II de sunulmuştur.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız; TEB, AB ile Gümrük Birliği: Konsey Kararı, 1995. Ayrıca bakınız; Vakıfbank, Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri, 1995 ve bakınız; TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği ve Türkiye, 1996.

III.1.2. AB İle Ticaretimizin Genel Görünümü

1995 yılı sonunda toplam ithalatımızın yaklaşık %47'si AB ülkelerinden yapılmaktadır. Aynı dönemde ihracatımızda AB'nin payı ise yaklaşık %51'dir. Gümrük Birliğine girmemiz ile birlikte, AB ile ticarete vergiler kaldırılırken, diğer ülkelere yapılan ithalata da (ithalatımızın kalan %53'lük bölümünü oluşturur) AB'nin uyguladığı ortak gümrük tarifesi uygulamak durumunda olduğumuz göz ardı edilmemelidir. Bu gelişmeler ithalatımızın ve ihracatımızın hem hacmi, hem de yönünün değişmesi anlamına gelecektir. Bir başka deyişle bir yandan ticaret yaratıcı bir yandan da ticaret saptırıcı etkiler açığa çıkacaktır.

Türkiye, 1 Ocak 1973'de ve 1976 yıllarında Katma Protokol'ün hükümleri doğrultusunda 12 yıllık listede %10 ve 22 yıllık listede ortalama %5 oranında gümrük vergisi indirimi uygulamaya koymuştur. Ocak 1978 yılında yapılması gereken indirimler ise, Katma protokolün 60. maddesi hükmünden yararlanılarak ertelenmiştir (T.C. Başbakanlık DTM 1996: s. 234). İthalat üzerindeki miktar kısıtlamalarını ise 1981-1984 döneminde önemli ölçüde kaldırmış, gümrük vergilerini de 1984'den başlayarak kademeli olarak indirmiştir. 1984-1988 arasında ithalatta %14.8, 1988-90 arasında ise %26.7 oranında gümrük vergisi indirimine gidilmiştir (Vakıfbank 1995: s.52). Türkiye'de gümrük birliği sürecinin başlamasına yakın, 'etken koruma oranları' (EKO) ve 'nominal koruma oranları' (NKO)'na ilişkin yapılan çalışmalarda bu oranların şöyle olduğu gözlenmiştir: 1993 yılı için hesap edilmiş NKO %11.7 ve EKO %9.2'dir. NKO, Portekiz ve İspanya'nın tam üyelik başvurusu sırasında bu ülkelerde, sırasıyla %13.4 ve %16.2'dir. Türkiye'de bu oran 1988'de %55.4 ve 1990'da %28.7'dir (Vakıfbank 1995: s. 52).¹⁹

Aşağıdaki tablo toplam dış ticaretimizin ve AB ile ticaretimizin 15 yıllık rakamlarını içermektedir. AB ile ticaretimiz, toplam dış ticaretimiz içerisinde önemli bir yere sahiptir.

¹⁹ Nominal koruma oranı; CIF fiyatı üzerindeki her türlü gümrük ve benzeri ödemenin ilgili sektördeki ithalat fiyatına oranı şeklinde tanımlanmaktadır. Etken koruma oranı ise, bir sektörün ürünü üzerindeki nominal koruma oranı ile girdiler üzerinden ödediği nominal koruma oranları arasındaki farkın ilgili sektörde yaratılan katma değere oranıdır.

Tablo 2: Toplam ve AB ile Olan İthalat ve İhracatımız

Yıllar	Toplam ithalat	Toplam ihracat	AB'den ithalat	AB'ye ihracat	AB'nin Payı		AB'ye ihracatın ithalatı karşılama oranı
	(milyon \$)				ithalat (%)	ihracat (%)	(%)
1980	7.909	2.910	2.360	1.300	30	45	55
1981	8.933	4.703	2.632	1.564	30	33	59
1982	8.843	5.746	2.566	1.802	29	31	68
1983	9.235	5.728	2.775	2.066	30	36	70
1984	10.757	7.134	3.314	2.780	31	39	84
1985	11.343	7.958	3.895	3.204	34	40	82.
1986	11.105	7.457	4.565	3.263	41	44	72
1987	14.758	10.190	5.666	4.868	40	48	86.
1988	14.335	11.662	5.895	5.098	41	44	87
1989	15.792	11.625	6.055	5.408	38	47	89
1990	22.302	12.959	9.354	6.096	42	47	65.
1991	21.047	13.593	9.221	7.042	44.	52	76
1992	22.872	14.715	10.049	7.602	44	52	76
1993	29.429	15.349	12.950	7.289	44	47	56
1994	23.270	18.106	10.279	8.269	44	46	81
1995	35.708	21.636	16.861	11.078	47	51	66

Kaynaklar: 1. Merkez Bankası, 1994 Yıllık Raporu, s 187

2. DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1990, s 294

3. DİE, Dış Ticaret İstatistikleri 1994, 1996, s. 11.

4. DİE, Dış Ticaret İstatistikleri, Ocak 1997, ss. 46-49.

Son 15 yılda AB ile olan ihracatımızın toplam ihracatımız içindeki %45'ler düzeyindeki payı 1995 yılına kadar değişmezken,

ithalatımız %30'lardan %45'lere doğru bir artış göstermiştir. AB'den yaptığımız ithalatın gelişme hızı yılda ortalama %5.48 iken, AB'ne olan ihracatımızın gelişme hızının yıllık ortalaması da %6.28'dir. Kısaca ihracatımız ile ithalatımız arasında, ihracat lehine %0.8'lik bir artış oranı farkı vardır (Vakıfbank 1995: s.67). Yukarıdaki tablodan da bunları gözlemek mümkündür.

Tablo 3'de ise 1994 sonu itibarıyla AB ülkeleri ile olan dış ticaretimizin hangi mal gruplarında yoğunlaştığı yer almaktadır. Böylece AB üyesi ülkeler ile ticaretimizin mal grupları açısından bileşiminin ne şekilde oluştuğunu gözleme olanağını yakalamış olacağız.

Tablo 3: AB İle Dış Ticaretimizin Ülkelere ve İlk Üç Mal Setine ²⁰Göre Yoğunluğu (1994 Sonu, 1000 US\$)

	Mal seti	İthalat	Mal seti	İhracat
FRANSA	84	264.866	61	183.487
	85	191.060	8	71.419
	88	145.092	62	67.100
ALMANYA	84	1022.669	61	1208.941
	85	477.630	62	738.520
	72	320.761	8	326.577
HOLLANDA	72	222.163	61	132.162
	84	90.314	62	93.500
	29	68.309	8	73.231
BELÇİKA	72	114.440	8	44.504
	84	73.281	52	44.103
	39	73.272	61	28.388

²⁰ 97 adet mal setine alt liste EK 1'de sunulmuştur.

	Mal seti	İthalat	Mal seti	İhracat
İTALYA	84	673.390	52	126.511
	85	139.583	27	122.788
	72	106.072	8	106.515
İNGİLTERE	84	291.127	61	163.478
	72	117.819	62	89.185
	85	116.799	8	88.148
İRLANDA	88	30.595	8	4.921
	29	21.609	73	4.148
	84	14.223	61	2.960
DANİMARKA	84	36.756	61	22.667
	85	9.045	62	14.139
	90	7.085	5	9.657
YUNANİSTAN	52	23.508	7	14.197
	89	11.337	27	13.961
	27	9.823	28	10.979
İSPANYA	84	61.949	25	29.022
	29	50.233	29	17.366
	72	26.683	8	16.855
PORTEKİZ	29	8.366	52	8.995
	84	7.991	84	6.401
	55	4.135	85	5.007

Kaynaklar: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri 1994, 1996, ss. 188-333

Yukarıdaki tablo bize AB ile olan ihracatımızın bazı geleneksel tarım ürünleri ve tekstil ürünlerinde yoğunlaştığını göstermektedir. İthalatımızda ise elektrikli ve motorlu araçlar önemli bir

yer tutmaktadır. Öte yandan dış ticaretimizin en yoğun olduğu ülke Almanya'dır. Bunu İtalya Fransa ve İngiltere takip etmektedir. İlk sıraları Almanya, Fransa ve İngiltere'nin işgal etmesinde, onlarla olan işgücü bağlantımızın yoğunluğunun da payı olduğu da düşünülmektedir.

AB'den ithalatta tarımın ve sanayinin payı 1985-90 arasında ciddi bir değişme göstermemiştir. İhracatta ise aynı dönemde tarım ürünlerinde %3'lük bir azalış gözlenirken, sanayi ürünlerinde %4'lük bir artış görülmüştür (TC Hazine Müsteşarlığı, 1993: s.232). Buna rağmen AB'ne olan ihracatta ilk üç sırada bugün de bazı geleneksel tarım ürünleri ve tekstil ürünleri yer amaktadır. Aşağıdaki tablo bize AB ülkeleri ile ticaretimizin 1994 sonu itibariyle ülkelere göre dağılımı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir:

Tablo 4: 1995 Yılı Dış Ticaretimizin AB Ülkelerine Dağılımı (Milyon US\$)

	BELÇİKA	DANİMARKA	FRANSA	FINLANDIYA	AVUSTURYA	ALMANYA	İTALYA
İTHALAT	912	189	1.996	241	294	5.548	3.193
İHRACAT	452	133	1.033	42	275	5.036	1.457
	HOLLANDA	İNGİLTERE	İSPANYA	PORTEKİZ	İRLANDA	İSVEÇ	YUNANİSTAN
İTHALAT	1.084	1.830	591	72	193	518	201
İHRACAT	737	1.136	354	60	48	106	210

Kaynaklar: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri, Ocak-1997, ss. 46-49.

1995 yılı itibariyle toplam ihracatımızın ithalatımızı karşılama oranı %61'dir. Bu oran 1994 yılında %77.8, 1993'de %52 ve 1992'de %64.3 olarak gerçekleşmiştir. AB ile ihracatımızın, AB'den ithalatımızı, 1995 itibariyle karşılama oranı ise %66'dır. Bu oran 1994 yılında %81 ve 1993 yılında %56 olarak gerçekleşmiştir.

III.1.3. Türkiye'de Dış Ticarete 1980 Sonrası

Liberalleşme Uygulamaları

Türkiye, 1970'li yıllarda yaşanan iki petrol şokunun etkisiyle daha da ağırlaşan ekonomisindeki tikanıklığın giderilmesi amacıyla dış ticarete liberalleşmeye yönelmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarıyla 1US\$=47.10 TL'den 1US\$=71 TL'ye yükseltilerek Türk Lirası'ndaki aşırı değerlenme giderilmeye çalışılmıştır. Mayıs 1981'e kadar belirli aralıklarla yeniden ayarlanan döviz kuru, bu tarihten itibaren günlük döviz kuru belirlemeleri anlayışıyla yürütülen "Kontrollü Dalgalı Kur" şeklinde ayarlanmaya başlanmıştır. 1984 yılında ise "Esas Kur" uygulamasıyla Merkez Bankası bütün konvertibil döviz kurlarının günlük açıklanması yerine yalnızca TL- $\text{\$}$ paritesini belirlemeye başlamış, ticari bankalara da bu kur üzerinden bütün dövizlerin serbestçe alım satım yetkisi tanınmıştır. Türkiye'nin günlük kontrollü dalgalı kur uygulaması 1987 yılına kadar; özellikle Dolar ve Markın uluslararası piyasalardaki değerlerinden sapma gösterilmeden, ülkemizin döviz rezervleri, döviz giriş ve çıkışları, ithalat ve ihracatımızın durumu ve yurt içi ve yurt dışı fiyat artışları dikkate alan bir formül aracılığıyla Merkez Bankası'nca yürütülmüştür.

1987 yılında döviz kuru belirlenmesi yöntemi değiştirilmiş, bankalara kurlarını günlük belirleme serbestisi getirilmiştir. Banka-

lar dışındaki kurumlara ise döviz alış satışını Merkez Bankasının alış satış kurunun en fazla %2'si üzerinde belirleme olanağı sağlanmıştır. 1988 yılında Merkez Bankası bünyesinde döviz ve efektif piyasaları oluşturulup kurların piyasa koşullarında oluşması zemini yaratılmıştır. 1989 yılında Merkez Bankası'nca yayımlanan bir genelgeye göre döviz kurunun, her iş günü sonunda bankalar, yetkili kurumlar ve özel finans kurumları ile birlikte kur belirleme seanslarında belirlenmesine başlanmıştır.

5 Nisan 1994 tarihinden itibaren 1 US\$'ı resmi döviz satış kuru; 1US\$'ı karşılığında Türk Lirası alış-satış kotasyonu veren bankalar arasında seçilen 10 bankanın saat 15:00 deki döviz alış-satış kotasyonlarının gün içindeki ortalamalarının ortalaması esas alınarak belirlenmeye başlanmıştır. İlke olarak, en büyük ilk 10 banka seçilmektedir. Bankalara ve döviz ve efektif piyasalarında işlem yapmaya yetkili müesseselere günlük olarak kur ve yapılan işlemlerin toplam miktarlarını Merkez Bankası'na bildirme zorunluluğu getirmiştir. 9 Ağustos 1994 tarihinden itibaren kotasyonlara esas alınan banka sayısı 15'e çıkartılmıştır. O tarihten günümüze kadar kur belirleme işlemleri bu şekilde yürütülmektedir (TC Merkez Bankası 1995: ss. 91-97).

1980 sonrasına damgasını vuran diğer iki önemli gelişme de; dış ticaret üzerindeki müdahalelerin kaldırılması ve konvertibiliteye geçilmesidir. Bu gelişmeler sırasıyla şöyledir:

- 1958 İstikrar Kararları ile yürürlüğe giren İthalat Rejimi 1981 yılında kotaların kaldırılması ve 1984 yılında da ithalat rejiminin değişmesi ile yüz yüze gelmiştir. 1984 yılı başından itibaren,

kademeli olarak ithalatı kısıtlayıcı listenin kaldırılması ve tüm malların ithaline izin verilmesi süreci başlatılmıştır. Böylece 4 Ağustos 1958 İstikrar Programından beri uygulanan ithalat kotalarına ait tahsisli ithal malların listesinde büyük oranda bir indirim yapılmıştır.

- 1987 yılından itibaren konvertibiliteye geçiş çalışmaları ve uygulamaları kademeli olarak başlatılmıştır.

- 1989 yılında, 1984'de ithalatı kısıtlayıcı listedeki indirimden sonra ithalat üzerindeki vergi ve fonların büyük ölçüde azaltılmasına yönelik ikinci büyük serbestleşme uygulaması yapılmıştır. Ayrıca bu yılda konvertibiliteye geçiş süreci başlatılmıştır.

- 1990 yılından itibaren de ithalat teminatı uygulamasına son verilmiştir (TC Merkez Bankası Yıllık Raporları: 1980-95).

- 31 Aralık 1994 tarihinde yayınlanan Resmi Gazete Mükerrer Sayı: 22158 ile AB'den ithalata vergi uygulamasında büyük ölçüde istisnalar getirilmiş ve bazı vergiler de indirilmiştir.

- 8 Nisan 1996 tarihli Resmi Gazete Mükerrer Sayı: 22605 de OGT'ye uyum doğrultusunda üçüncü ülkelerden ithalata uygulanan gümrük vergi oranları önemli ölçüde AB ile uyumlulaştırılmak amacıyla yeniden düzenlenmiştir.

III.2. FİYAT HAREKETLERİNE İLİŞKİN MODELİMİZ

III.2.1 Modelin Amacı

Bu çalışma başlatılırken temel amacımız şuydu: Türkiye, diğer ülkeler gibi önceden tam üyelik statüsü kazanıp, sonra bir uyum süreci yaşayarak Gümrük Birliğine alınmamıştır. Doğrudan doğruya Gümrük Birliği üyeliği ile yüz yüze gelmiştir. Gümrük Birliğine ilişkin uyum sürecinin; ülkenin gerek yerli sanayisi, gerekse makro dengeleri açısından önemi büyüktür. Gümrük Birliği üyeliği ile birlikte gümrük vergisi ve fonların kaldırılmasının Türkiye'nin önüne daha ağırlaşmış bir ödemeler bilançosu problemini getirmesi beklenmektedir. Öte yandan yerli sanayinin rekabet edebilme şansı yakalaması açısından önünde bir uyum süreci söz konusu olmadığının göre; miktar kısıtlamaları, vergiler gibi direkt koruma önlemleri dışında bir uygulamayla, sanayinin korunması ihtiyacı doğmaktadır. Yani, yukarıdaki nedenler, Gümrük Birliği üyeliğinden sonra Türkiye açısından politika aracı olarak döviz kuru ayarlamalarından yararlanılmasını gündeme getirmektedir.

Teorik çerçevede beklenen şey eğer ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin net etkisi pozitif ise, Gümrük Birliği üyeliği ile birlikte gümrük vergilerinin kalkmasının, gerek dünya refahı gerekse o ülkenin tüketicileri açısından refah artışı yaratmasıdır. Özellikle dışa bağımlılığı yüksek sektörlerde gümrük vergilerinin kalkmasının ülkede yaratacağı maliyet düşüşünü izleyen daha yüksek bir döviz kuru artışı olursa net etkinin maliyetlerin artışı (refah azalışı) yönünde olacağı dikkate alınmalıdır.

Öte yandan bir başka husus da, her sektör için ithal girdi yoğunluğunun ve koruma düzeylerinin farklı olması nedeniyle gerek vergi indirimlerinin yaratacağı maliyet düşüşü, gerekse döviz kurundaki yükselişin yaratacağı maliyet artışı açısından etkilerin, her sektör için farklı farklı olacağıdır. Bu da, görel fiyatların yeniden oluşumu anlamına gelecektir. Görel fiyatların değişmesi, korunması ve teşvik edilmesi gereken sektörleri farklılaştırırken, ülke açısından belirlenecek ekonomik ve sosyal politikaları da farklılaştıracaktır.

Bu düşüncelerden hareketle modelin amacı öncelikle, ilk aşamada gümrük vergilerinin kaldırılmasının, gerek genel fiyat düzeyi üzerinde, gerekse her bir sektörde yaratacağı görel fiyat değişmelerine bakmaktır. İkinci aşamada, gümrük vergilerinin kaldırılmasının fiyat etkileri dikkate alınarak, ödemeler bilançosunun temel kalemlerinde yapacağı etki ile birlikte ödemeler bilançosu sorununu hafifletici bir döviz kurunun ne olacağı incelenmiştir. Son olarak da, bu döviz kuru artışının genel fiyat düzeyi ve sektörel fiyatlar üzerinde yol açacağı etkilere bakılmıştır. Böylece Gümrük Birliğinin net fiyat ve refah etkisinin ne olacağı ve bu gelişmelerin hangi sektörde ve ne düzeyde fiyat değişmesi yaratacağı gözlenmiş olacaktır.

III.2.2 Modelin Varsayımları

Kurulan model üç aşamalıdır. Her aşamada da farklı analitik teknikler kullanılmıştır. Bu nedenle her aşamaya ilişkin belirleyici varsayımlar sözkonusudur. Modelimizin ortak varsayımları genel olarak aşağıdaki gibidir:

a – Türkiye Ekonomisi'nde fiyat değişmelerinin analizimizde gümrük vergisi ve devalüasyona bağlı olarak açığa çıktığı varsayılmıştır. Ayrıca teknoloji sabittir ve dışsalıklar yoktur.

b – Türkiye'nin 1990 yılı Girdi/Çıktı Tablosundaki ithalat vergileri sütununda (1996 başında Gümrük Birliği sürecine girilmesiyle) toplam %50 gümrük vergisi geliri kaybına uğrayacağı yapılan hesaplamalarımız sonucu tahmin edilmiştir.²¹

c – AB ülkeleri ile olan ticaretimizin toplam ticaretimiz içindeki payı 1990'da %42, üçüncü ülkelerin payı ise %58 olarak gözlenmiştir. AB'den ithalata uygulanan verginin de toplam ithal vergisi içindeki payı hesaplanırken bu oran esas alınmıştır ve başlangıçta AB ve üçüncü ülkeler için aynı vergi uygulaması olduğu varsayılmıştır. Daha sonra indirim uygulamalarıyla bu oranlardaki değişmeler hesaplanmıştır.²²

d– Gümrük Birliğine girilmesi ile birlikte AB ile ticarete istisnaların olmadığı, ticaretimizdeki bütün kısıt ve vergilerin kaldırıldığı varsayılmıştır. Yani birleşme sonrası tam mal akışkanlığı varsayımı vardır.

e – Türkiye'nin Gümrük Birliği sürecine girmesi ile 1995 yılı için hesaplanan reel kurun filli kura göre %15, TL'nin değer kaybetmesi yönünde işlem görmesi gerektiği cari işlemler dengesi

²¹ Hesaplamaya ilişkin ayrıntılı açıklama Ek IV Matematiksel İşlemlere Ait Açıklamalar kısmında yer almıştır.

²² Hesaplamaya ilişkin ayrıntılı açıklama "EK IV: Matematiksel İşlemlere Ait Açıklamalar" kısmında yer almıştır.

hedeflenerek hesaplanmış ve analiz Gümrük Birliğinin başlangıç yılı olan 1996 ele alınarak bu doğrultuda geliştirilmiştir.

f – Gümrük vergilerinin fiyat etkileri hesaplanırken başlangıçta döviz kurun sabit olduğu varsayılmıştır.

Modelde kullandığımız "Karşılaştırmalı Statik Analiz" tekniğine ilişkin varsayımlarımız ise aşağıdaki gibidir:

a – Girdi/Çıktı tablolarından hareketle uyguladığımız karşılaştırmalı statik analiz tekniğini hem gümrük vergisi indirimi, hem de döviz kurundaki artışın tüm sektörler üzerinde yaratacağı fiyat etkilerini incelerken kullandık. Hem gümrük vergisi indirimi, hem de döviz kurunun fiyatlar üzerindeki etkisi, maliyet (arz) yönüyle ele alınmış olup, talep yönü ihmal edilmiştir.

b – Ölçeğe göre sabit getiri vardır. Yani her sektördeki girdi gereksinimi, sektörün çıktı düzeyinin sabit ve doğrusal bir fonksiyonudur.

c – Analiz; diğer bütün değişkenler sabit varsayılmak kaydıyla, önce gümrük vergisi indirimleri, daha sonra da döviz kuru artışının fiyatlara yansımalarının hesaplanması şeklinde geliştirilmiştir. Bu nedenledir ki, analiz karşılaştırmalı statik bir analizdir.

d – Girdi ve çıktılarda ikame yoktur. Her sektörde tek bir mal ya da mal grubu üretilir ve bileşik ürün, yan ürün ve dışsalılık yoktur.

e – Ekonomi denge durumunda iken hiç bir sektörde aşırı kâr yoktur. ve üretilen çıktının değeri, ara ve temel girdilere yapılan ödemelerin toplamına eşittir.

Cari işlemler dengesizliğini gidermeyi hedefleyen gerçekçi bir döviz kuru düzeyinin ne olması gerektiğini irdelemek amacıyla yapılan analize ilişkin varsayımlar ise şunlardır:

a – İhracatta pazar problemi yoktur.

b – İthalat ve ihracata ilişkin talebin fiyat esnekliklerine bakıldığında, ihraç ve ithal mallarının arz esnekliklerinin sonsuz olduğu varsayılmıştır.

III.2.3. Modelin Kurgusu

Modelimizde, Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği ile ithalat üzerindeki gümrük vergilerinin indirilmesinin, arz yönüyle ekonomide ne kadar maliyet avantajı yaratacağı ilk açığa kavuşturmak istediğimiz sorudur.

Girdi/çıktı tablosunda, j'inci sektördeki ithalat vergi oranı (V_j):

$$V_j = \frac{V_j}{X_j} \quad \text{olacaktır.}$$

Yukardaki formülde; V_j : j'inci sektöre uygulanan ithalat vergi miktarını, X_j ise j'inci sektörün üretimini simgelemektedir.

GB ile Türkiye'de ithalat vergileri, gerek AB ülkelerinden ithal vergisinin kalkması, gerekse de OGT'ye uyum doğrultusunda yaklaşık %50 civarında azalacaktır. Bu durumda j'inci sektördeki vergi indirimi V_y ile simgelersek:

$$V_y = \frac{V_j}{2} \quad \text{olacaktır.}$$

%50 düzeyindeki gümrük vergilerin indirilmesinin ekonomideki tüm sektörler üzerindeki zincirleme etkisi;

$$[(I - A)^{-1}]' \times V_y = \begin{bmatrix} \Delta P_1 \\ \Delta P_2 \\ \vdots \\ \Delta P_v \end{bmatrix} \text{ şeklinde hesaplanacaktır.}$$

Elde ettiğimiz 64 sektör için ΔP 'lerden oluşan fiyat vektörü bize %50 oranındaki gümrük vergisi indiriminin ilk fiyat etkilerini verir. Vergi indirimi her sektörde fiyat düşüşü yaratacaktır. Ancak GB öncesi koruma düzeyi yüksek olan sektörlerde fiyat düşüşleri daha fazla diğerlerinde daha az olacaktır.

İlk fiyat etkilerine ulaştıktan sonra ikinci sorumuz doğrultusunda, GB sonrası ödemeler bilançosu ve döviz kurunun nasıl etkileneceğini çözümlemek gerekmektedir. Türkiye'nin ÖB dengesine ilişkin "temel denge denklemi" ekonomik yazından hareketle aşağıdaki gibi yazılabilir (Kindleberger 1970:s.246):

$$CİD + UVSH = 0 = KVSH + R$$

Modeli oluştururken temel amacımız temel denge denkleminde yer alan eşitliğin sol tarafı ($CİD + UVSH$) için Türkiye açısından denge döviz kurunun ne olması gerektiğini sorgulamaktı. Ancak yapılan çalışmada reel döviz kuru ile uzun vadeli sermaye hareketlerinin ($UVSH$) arasında anlamlı sonuçlara ulaşamadığımız için, modelde cari işlemler dengesine ($CİD$) ait hesaplamalar yer almıştır. Ancak sermaye hareketlerinin çeşitli alt kalemlerine ilişkin yaptığımız testlerde ulaştığımız ilginç sonuçlara çalışmamızda yer verilmiştir. Doğrudan doğruya reel döviz kurundaki değişimlerden

etkilenen ÖD kalemleri için hesap edilen esneklik katsayılarından hareket ile Türkiye için cari işlemler dengesindeki değişimler aşağıdaki gibi formüle edilmiştir.

$$\Delta CİD = [\%27(X) + \%1.7(M)] + [\%55(TG) - \%29(TGD)] + \%77(İG)$$

Formülde CİD; cari işlemler dengesini, X; ihracatı, M; ithalatı, TG; turizm gelirlerini, TGD; turizm giderlerini, İG; işçi gelirlerini simgelemektedir. İlgili kalemlerin önündeki katsayılar ise çalışma sırasında hesap edilen esneklik katsayılarını göstermektedir. Yukardaki formül çalışmanın ileriki aşamasında, kur ayarlamalarının cari işlemler dengesinde yaratacağı değişime ulaşmaya hizmet edecektir.

Hesaplamalar sonuçta; GB sonrası reel döviz kurunun 1995'in son çeyreğinde fiilen hüküm süren reel kurdan CİD denkliği hedeflenirse TL'nin yaklaşık %15 değer kaybetmesi²³ gereğini açığa çıkartmıştır.

$$V_x = \frac{X_j}{X_j} \quad ; \quad j'inci \text{ sektördeki ithalat miktarını verecektir.}$$

Yukardaki formülde X_j ; j'inci sektör üretimini, x_j ise j'inci sektördeki ithalat miktarını verecektir. 1990 ithalat matrisinde her sektörde toplam ithalatın %15 oranında fiyat artışına uğradığını düşünürsek;

$V_{x'} = V_x \times \%15$, döviz kurundaki %15 oranındaki artışın j'inci sektörde yaratacağı ithalat fiyatındaki artışı verecektir.

²³Metin içerisinde kur artışından yabancı paranın TL karşısında değer kazanması kastedilmektedir.

$$[(I - A)^{-1}]' \times V_{X'} = \begin{bmatrix} \Delta P_1 \\ \Delta P_2 \\ \vdots \\ \Delta P_X \end{bmatrix} \text{ olacaktır.}$$

Yukardaki işlem bize, döviz kuru artışından kaynaklı ithal girdi fiyatlarındaki artışın neden olduğu, sektörel fiyat artışlarını verecektir.

$$\begin{bmatrix} \Delta P_1 \\ \Delta P_2 \\ \vdots \\ \Delta P_V \end{bmatrix} - \begin{bmatrix} \Delta P_1 \\ \Delta P_2 \\ \vdots \\ \Delta P_X \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \Delta P_1 \\ \Delta P_2 \\ \vdots \\ \Delta P_{OBS} \end{bmatrix} \text{ olacaktır.}$$

Gümrük indirimleri sonucu ortaya çıkan fiyat düşüşlerini simgeleyen P_V vektöründen döviz kuru artışından kaynaklanan fiyat artışları vektörü (P_X) çıkartılırsa tek tek sektörlerde ortaya çıkacak net fiyat etkilerine ulaşmak mümkündür. Bu ise bize GB sonrası her sektörde ayrı ayrı ortaya çıkacak maliyet avantajı hakkında fikir verir. Ayrıca gerek gümrük vergisi indirimlerinin, gerekse döviz kuru artışının sektörlerde yarattığı fiyat değişimlerinin her sektör için farklı farklı olması görelî fiyat yapısını da değiştirecektir. Ulaşılan sonuçlardan da bunu gözlemek mümkün olacaktır.

III.2.4. Modelin Aşamaları

Modelin birinci aşamasında AB'den ithalatta vergilerin kaldırılmasının ve OGT'ye uyum doğrultusunda gümrük vergilerinin indirilmesinin fiyat etkileri irdelenmiştir. Fiyat etkileri, her sektörün korumaya düzeyindeki farklılıklardan dolayı kendisini farklı düzeylerde göstermiştir. İkinci aşama, GBS ödemeler bilançosu ve döviz kuruna

ilişkindir. Üçüncü aşama, döviz kuru artışının ekonomide yaratacağı fiyat etkilerine ilişkindir.

III.2.4.1. Birinci Aşama: Gümrük Vergilerinin Düşürülmesinin Toplam Fiyat Etkileri - Girdi/Çıktı Analizi

Temel özellikleri teorik bölümde genel olarak verilen girdi/çıktı tablolarında yalnızca temel girdi fiyatlarındaki bir değişikliğin ekonomiye yansması değil, temel girdi olmadıkları halde fiyat oluşumundaki rolleri, ilke olarak temel girdilerden farklı olmayan ve bu anlamda temel girdiler gibi işleme tabi tutulabilen bazı maliyet unsurlarının fiyatlara yansmasına da bakmak mümkündür. Bu bilgilerden hareketle ithalat vergilerindeki düşüş ve döviz kurundaki artışın gerek sektörler, gerekse fiyatlar genel düzeyindeki yansmasını ölçmek olasıdır.

Bu işlemi yaparken çeşitli varsayımlar söz konusudur: Öncelikle yapılan analiz, diğer bütün değişkenler sabit varsayılmak koşuluyla, gümrük vergilerindeki belli oranda bir düşüşün, fiyatlara yansmasına ilişkindir. Yani bu analiz karşılaştırmalı durağan (Comparative static) olma özelliğindedir ki, bu da maliyet-fiyat oluşum dinamiklerini ihmal ettiği anlamına gelir. Ayrıca bu analiz talep unsurlarını hiç dikkate almamakta, fiyat oluşumunun maliyet yönü üzerinde durmaktadır. Sektörlerde ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur. Yani her sektörde girdi gereksinimi sektörün çıktı düzeyinin sabit ve doğrusal bir fonksiyonudur. Girdi ve çıktılarda ikame yoktur. Her sektörde tek bir mal veya mal grubu üretilir ve bileşik ürün, yan ürün ve dışsalıklar yoktur (Aydoğuş 1990: s.3-8). Yapılan bir başka varsayım da; Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği

sonucunda gümrük vergisi gelirlerinin AB'den ithalatta vergi uygulamasının kalkması ve OGT'ye uyum doğrultusunda vergilerin indirilmesiyle yaklaşık %50 azalacaktır. Bu hesaplama sırasında Türkiye'nin başlangıçta AB ve üçüncü ülkelerden ithalata aynı oranda vergi uyguladığı varsayılmıştır. Ayrıca ekonomi denge durumunda iken, hiç bir sektörde aşırı kar yoktur ve üretilen çıktının değeri ara ve temel girdilere yapılan ödemelerin toplamına eşittir.

İthalat vergilerinde %50 oranındaki bir düşüşün sektörel denge fiyatlarına yansması Tablo 6'da yer almıştır. Böyle bir gelişmenin fiyatlar genel düzeyine yansması ise; vergi indirimi fiyat vektörünün, bütün sektörler esas alınarak hesap edilen ağırlıklı ortalaması ile bulunmuştur.

Öncelikle varsaydığımız %50 oranında vergi düşüşünden hareketle, girdi/çıktı tablosundaki ithalat vergileri satırının sektörler içindeki oransal payları hesap edilmiştir. Bu aynı zamanda ilgili sektörde, ithalat vergilerinin maliyetler içindeki payını da vermektedir.

Özetle:

$$V_v = \frac{V_j}{X_j} \text{ ve } V_y = \frac{V_v}{2}$$

V_v : j'inci sektördeki ithalat vergi oranı

X_j : j'inci sektör üretimi

V_j : j'inci sektördeki ithalat vergi miktarı

V_y : j'inci sektördeki %50 oranında vergi indirimi uygulanması durumunda yeni ithalat vergisi payını vermektedir. Bu da aynı şekilde vergi indiriminin o sektördeki maliyet düşüşünü verecektir. Bu durumda her sektör için tek tek hesap edilen bu oranlar ile bir

vektör elde etmiş oluyoruz. Bu vektör ise bize vergi indiriminden dolayı vergi maliyetinin her sektör içindeki indirgenmiş payını simgelemektedir. Elde ettiğimiz bu vektörün Leontief ters matrisinin devriği ile çarpımı bize her sektördeki fiyat değişmelerini verecektir:

$$\left[(I - A)^{-1} \right]' \times V_y = \begin{bmatrix} \Delta P_1 \\ \Delta P_2 \\ \vdots \\ \Delta P_v \end{bmatrix} \text{ elde ederiz.}$$

Buradan hareketle, vergi indirimlerinin fiyatlar genel düzeyine yansımaları hakkında fikir edinmek de mümkündür. Zira her sektördeki fiyat düşüşünün ağırlıklandırılması, bize toplam fiyat etkisini verecektir. Yani bu işlem bize hem tek tek sektörlerdeki vergi indirimlerinden dolayı maliyet düşüşünü, hem de fiyatlar genel düzeyindeki düşüşü vermektedir. Ayrıca fiyat değişmelerine ilişkin bu sonuçlar bize iç ticaret hadlerindeki değişme eğilimleri hakkında da analiz yapma olanağı sağlamaktadır. Yalnız GB sonrası net fiyat etkisini bulmak için vergi indiriminden ve döviz kurlarındaki değişmelerden sonraki sektörel fiyat etkilerine ayrı ayrı bakmak gereklidir.

Tablo 5: Gümrük Vergisi İndirimlerinin Fiyat Etkileri

No	Sektörler	ΔP_v	No	Sektörler	ΔP_v
1-	Tarım	0.0232	33-	Diğer Petrol Ürün.	0.0717
2-	Hayvancılık	0.0157	34-	Kauçuk Ürünleri	0.0802
3-	Ormancılık	0.0528	35-	Plastik Ürünleri	0.1173
4-	Balıkçılık	0.0149	36-	Cam, camdan Eşya	0.0806
5-	Kömür Madeni	0.0374	37-	Çimento Sanayi	0.0216

6- Ham Petrol	0.0392	38- Diğer Taş Ürünleri	0.0740
7- Demir Cevheri	0.0936	39- Demir-Çelik	0.0554
8- Diğer Metaller	0.0357	40- Diğer Metal Sanayi	0.0428
9- Ametaller	0.1477	41- Metal Eşya Sanayi	0.0670
10- Taş Ocakçılığı	0.0255	42- Elektriksiz Mak.	0.2193
11- Mezbaha Ürün.	0.0266	43- Tarımsal Mak.	0.0621
12- Sebze Meyva İş.	0.0257	44- Elektrikli Mak.	0.1641
13- Bitkisel-H. Yağ	0.0432	45- Deniz Araçları	0.1639
14- Un Ürünleri	0.0239	46- Demiryolu Araç.	0.0425
15- Şeker Üretimi	0.0376	47- Motorlu Kara T.	0.2102
16- Diğer Besinler	0.0314	48- Diğer Taşıma Araç.	0.6054
17- Alkollü İçkiler	0.0388	49- Diğer İmalat San.	0.0998
18- Alkolsüz İçkiler	0.0322	50- Elektrik	0.0154
19- Tütün Sanayii	0.2150	51- Gaz ve Su	0.0180
20- Çırçılama	0.0753	52- Bina İnşaatı	0.0278
21- Dokuma Sanayii	0.0227	53- Diğer İnşaat	0.0344
22- Konfeksiyon	0.0179	54- Toptan Pare. Tic.	0.0060
23- Deri Ürünleri	0.0272	55- Otel-Lokanta-Kah.	0.0170
24- Ayakkabı San.	0.0514	56- Demiryolu Taşıma	0.0394
25- Ağaç-Mantar Ü.	0.0310	57- Karayolu Taşıma	0.0279
26- Ağaç Mobilya	0.0313	58- Denizyolu Taşıma	0.0276

27- Kağıt Ürünleri	0.0920	59- Havayolu Taşıma	0.0308
28- Basım-Yayın	0.0533	60- Haberleşme	0.0274
29- Kimyasal Gübre	0.1280	61- Bankacılık Sığor.	0.0055
30- İlaç Sanayi	0.0460	62- Mesleki Hizmet.	0.0310
31- Diğer Kimyasal	0.2037	63- Kamu Hizmetle.	0.0000
32- Petrol Arıtımı	0.0999	64- Konut Sahipliği	0.0059

ΔP_v = %50 oranındaki gümrük vergisi indiriminin sektörlerde yarattığı fiyat değişimleridir.

Kaynak: DİE, 1990 Girdi/Çıktı Tablosundan hesaplanmıştır.

Girdi/çıktı tablosundaki 64 sektör temel alınarak yukarıdaki tablo oluşturulmuştur. Tabloda sayı sütununda, gümrük vergilerinin indirilmesinin tek tek sektörlerde yaratacağı fiyat değişim oranları yer almaktadır. Sektörlerdeki fiyat düşüşlerini gösteren rakamlara, vergi indirim vektörüyle Leontief ters matrisinin devriğinin çarpılmasıyla ulaşılmıştır. Girdi/çıktı tablosunda ilk elli sektör sonrasında yer alan sektörler -ki bunlar hizmet sektörleridir- için gümrük vergisi maliyetler içerisinde yer almadığından sonraki satırlarda 64'üncü sektöre kadar 'sıfır' değeri kullanılmıştır.

Sayı sütununda gözleneceği üzere Türkiye'de en fazla korunan sektörler sırasıyla; (48) diğer taşıma araçları, (45) deniz araçları, (42) elektriksiz makinalar, (31) diğer kimyasal ürünler ve elektrikli makinalardır. Dolayısıyla gümrük vergilerindeki düşüşün bu sektörlerle yansımaları diğerlerine göre daha fazla olacaktır. Gümrük vergilerinde %50 düzeyinde bir düşüşün genel fiyat düzeyine

yansımasının ağırlıklı ortalaması ise %5.5 olarak hesaplanmıştır. Bu oran, elde ettiğimiz fiyat vektörünün tek tek ekonomideki sektör paylarıyla çarpımı ve yeni oluşturulan vektörün değerlerinin toplamının, toplam çıktı içindeki payının bulunması ile hesap edilmiştir. Bu oran diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında, gümrük vergilerindeki düşüşün ilk fiyat etkisidir.

Tablodan gözleneceği üzere, GB üyeliği ile birlikte ithalat vergisindeki indirim, 'sıfır' değeri kullanılan sektörler de dahil olmak üzere her sektörde, bir miktar fiyat düşüşü yaratmıştır. Fakat fiyat düşüş oranları farklı farklıdır. Bir başka deyimle gümrük vergisi uygulamasının kalkması görece fiyatları da etkilemektedir. Zira sonuçta bu gelişmeden GB öncesindeki koruma duvarlarına bağlı olarak bazı sektörler az, bazıları da fazla etkilenmektedir.

Aşırı fiyat düşüşünün nedeni, eğer verginin kalkmasından dolayı ithal girdi maliyetlerindeki düşüş ise; bu arzulanan bir durumdur ve uzun dönemde o sektörlerde rekabet şansı yaratacaktır. Ancak dolaysız ithal tüketim malları üzerinde verginin kalkması nedeniyle birim fiyatlarından kaynaklanan bir düşüş ise, bu da ithalatı körükleyecektir. Aynı sektörde yerli ikame malları üreten sektörler rekabette zorlanacaklardır. Her sektör için fiyat düşüşünde hangi faktörün daha fazla etkili olduğu sektörlerin özelliklerinden anlaşılacaktır. O sektördeki ithalat miktarı, katma değer oranı, ileri ve geri bağlantıları bu konuda önemli ipuçlarıdır. Her iki halde de kısa dönem, kısmi analiz çerçevesinde, tüketiciler açısından ucuz mal tüketme olanağı doğacağından refah artacaktır.

III.2.4.2. İkinci Aşama: Gümrük Birliği Üyeliği ve Cari İşlemler Dengesini Dikkate Alan Gerçekçi Bir Döviz Kuru

Çalışmanın başından beri döviz kuru politikası ve döviz kurundaki değişimler dikkate alınmadan Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi ve fiyat yapısına yansımalarına ilişkin bir analizin yarım kalacağını söylemiştik. Bu nedenle teorik çerçevenin yer aldığı III. Bölümde döviz kurunun tesbiti ve ekonomik etkilerine de önemli ölçüde yer verildi. Çalışmanın bu bölümünde de; Gümrük Birliği üyeliği dikkate alınarak, ödemeler bilançosunun cari işlemler dengesi kısmını gözeterek gerçekçi bir döviz kuru tesbiti yapılarak, döviz kurundaki değişimlerin etkileriyle beraber tekrar fiyat değişimleri ve genel fiyat düzeyindeki değişmeye bakılacaktır. Böylece net fiyat etkisinin, gümrük vergilerindeki düşüş ile döviz kurundaki artışa bağlı olarak ortaya çıkacağı gözlenmektedir.

Bu çalışmada temelde Esneklikler Yaklaşımının analiz araçları kullanılacak ve geleneksel ödemeler bilançosu yaklaşımının mantığından yararlanılacaktır. Kurulan modelde gelirdeki değişimlerin ithalat üzerindeki etkisine de bakılması gerektiğinden ilgili denkleme gelir etkileri de dahil edilmiştir. Öte yandan sermaye hareketleri kalemi de reel döviz kuru ve iç ve dış reel faiz oranı farkı ile ilişkilendirilip, aralarındaki ilişkiye bakılmıştır. Ayrıca Türkiye için özel bir önem taşıyan işçi dövizleri ve turizm gelirleri ve giderlerine ilişkin analizler de ihmal edilmemiştir. Çalışmada bu doğrultuda altı ayrı denklem oluşturularak, sonuçlar, cari işlemler dengesi esasına dayalı gerçekçi bir döviz kurunun ne olması gerek-

tiğini irdelenek doğrultusunda birleştirilmiştir. Bu bölümde çalışmanın detayına ilişkin açıklamalar iki ayrı başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar; cari işlemler dengesi ve sermaye hareketleridir. Son alt bölümde de sonuçların birleştirilmesi yer almıştır.

III.2.4.2.1. Cari İşlemler Dengesi ve Döviz Kuru

Bu bölümün ilk kısmı dış ticaretimize, ikinci kısmı da; Türkiye'nin ödemeler bilançosunda belirleyici kalemlerden olan işçi dövizleri ve turizm gelirlerine ilişkindir.

III.2.4.2.1.1. Dış Ticaret Dengesi

Ödemeler bilançosunda dış ticaret dengesi, cari işlemler içerisinde yer almaktadır. Bir yıllık süre içerisinde yapılan toplam ithalat ve toplam ihracat arasındaki fark dış ticaret dengesini verir. Dolayısıyla ithalat ve ihracatı etkileyen tüm politik ve ekonomik tercihler ödemeler dengesi hedefi için önem arz etmektedir. Sağlıklı bir ekonomi politikası tercihi için, ithalat ve ihracatı belirleyen değişkenleri iyi tesbit etmek gereklidir. Aksi takdirde isabetli ekonomi politikası tercihleri yapmak olanaksız hale gelebilir.

III.2.4.2.1.1.1. İthalat

Ekonomik yazında bir ülkedeki dış dengeyi bozan nedenler sıklıkla üzerinde durulan bir konudur. Gerek sabit kur, gerekse de hükümetin bir şekilde müdahalede bulunduğu esnek kur sistemlerinde dış dengeyi gözetken döviz kurunun nasıl tesbit edileceği ekonomistleri meşgul eden temel konulardandır. Örneğin Gustav Cassel, I. Dünya Savaşı sonrası bu konuda "Satın Alma Gücü

Paritesi" teoremini geliştirmiştir. Ödemeler bilançosunun arzulanan dengeye ulaşmasında uygun bir döviz kuru düzeyini satın alma gücü paritesi verecektir. Bu da baz alınan yıldan sonraki dönemlerde fiyat düzeylerindeki görelİ fiyat sapmalarının ölçölmesiyle bulunacaktır. Tabİ bu teorinin sıkıntıya düştüğü nokta, taşıma masraflarının uygun bir indeks oluşturulmasında engel teşkil etmesidir. Ayrıca bu teoriye bir eleştiri de Metzler tarafından sermaye hareketlerine ilişkin olarak yapılmıştır. Teori sermaye hareketlerini dikkate almadığı için bu bağlamda doğacak görelİ fiyat değişmelerini ihmal etmektedir. Öte yandan ölkelerin indeks ağırlıklarının farklılıkları da bu teorinin açıklama gücünü zayıflatmaktadır (Kindleberger 1970: ss. 263-267).

Döviz kurunun ayarlanması dengeşizlik problemini çözme yeterliliğini gösterebilmesinde ithal mallarına ilişkin talebin fiyat esnekliği çok önemlidir. Eğer ithal malları talebinin fiyat esnekliği katı ise, döviz kuru artışı, iç fiyatlardaki artışı körükler nitelikte olacaktır.

İthalatın gelir esnekliğine ilişkin teori özellikle savaş yılları için geliştirilmiş olup, uzun dönemli "Devresel Dengesizlik Analizi" niteliğindedir. Bu teoriye göre ölkelerin ithalat hacimleri, ithalatın gelir esnekliğine bağlı olarak buhran ve genişleme dönemlerinde farklılaşacaktır.

Dış dengeşizliğin temel nedenlerinden birisi de, teknolojik gelişme düzeyi farklılıklarıdır. Teknolojik gelişmeyi yakalayamayan ölkelerin kronik bir dengeşizlik haliyle yüz yüze gelmeleri kaçınılmaz olacaktır.

Daha sonra yapılan çalışmalarda da dengesizliğin nedenleri üzerinde durulmuş, ancak nedenlerin çeşitliliğine dikkat çekilmiştir. Dengesizlik; iç talep yapısı farklılıkları, uluslararası piyasalarda rekabet gücündeki yetersizlik, sermaye hareketlerinin yönü ve yoğunluğuyla da ilişkilendirilmiştir. İç talep yapısına ilişkin olarak, özellikle ithalat talebinin gelir ve fiyat esneklikleri üzerinde durulurken, bu konu ülkelerin gelişmişlik düzeyi farklılıkları, coğrafi koşullar ve kaynak yapısı ile ithal ürünlerinin içeriği konularını da gündeme getirmiştir.

Kindleberger'in önemli bir yer verdiği bir başka dengesizlik nedeni de, dış ticarete konu olan mallar açısından karşılaşılabileceğimiz yapısal dengesizlik halidir. Örneğin uluslararası pazarda Japonya'nın ipek üstünlüğünün, sentetik elyafların pazara girmesiyle ortadan kalkması, ya da uluslararası pazarlarda petrolün kömürün yerini alması gibi, bu konuya ilişkin pek çok örnek verilebilir (Kindleberger 1970: ss.263-284).

Her ülkenin ithalatını ve bunun çeşitli mal gruplarına dağılımını belirleyen yapısal ve tercihe dayalı pek çok etki vardır. Yapısal nedenlere ilişkin geliştirilen ekonomik politikaların etkilerini kısa dönemde gözlemek genelde olanaksızdır. Örneğin bir ülkede temel kaynaklarda dışa bağımlılık söz konusu olabilir; petrol ve su kaynaklarındaki yetersizlik buna çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Ya da, iç üretimin sürekliliği yabancı kaynaklar ve ham maddelere bağlı ise, yine kısa dönemde ekonomi politikası tercihleri sonucu değiştirmezler. Ancak bu tür yapısal problemler uzun dönemli ve duyarlı hedeflerle hafifletilebilir. Kuşkusuz kısa dönemde ithalat

üzerinde etkili olabilecek politika araçları da vardır. Örneğin döviz kuru ayarlamaları politika yapıcılar için önemli bir araçtır. Daha da çoğaltabileceğimiz bu araçlar aracılığıyla ithalatın en azından bir kısmı üzerinde talebi artırıcı ya da azaltıcı etki yaratmak olasıdır.

Ekonomi teorisinde talebi belirleyen faktörlerin fiyatlar, gelir, zevk ve tercihler olduğunu biliyoruz. Zevk ve tercihleri kısa dönemde değiştirmenin mümkün olmadığını düşünürsek, ithalatı fiyatlar ve gelir ile ilişkilendirebiliriz. Fiyatların içerisinde malın kendi fiyatı -ki bu, ithalat için reel döviz kuru olarak alınmıştır- ve yerli ikame mallarının fiyatları vardır. Modelimizde ekonomimiz istikrarlı bir ekonomidir. Yani gümrük indirimleri ve döviz kuru değişmelerine bağlı olarak arz(maliyet) yönlü bir fiyat değişmesinin dışında bir fiyat hareketi olmadığından, yerli ikame malların fiyatlarının bu topyekün değişiminin dışında değişmediğini varsayıyoruz. Bu koşullarda ithalat talebini belirleyen faktörler arasında reel döviz kuru ve reel geliri değişken olarak alacağız.

Türkiye'nin ithalatına ilişkin kurulan denklemde; açıklanan (bağımlı) değişken ithalat, açıklayıcı (bağımsız) değişkenler ise reel döviz kuru ve sabit fiyatlarla gayri safi milli hasıla (GSMH-S) olarak alınmıştır. Seriler üçer aylık olarak oluşturulmuştur. Böylece yıl içerisinde reel döviz kurundaki değişmelerin etkisi gözlemlendiği gibi, dış ticaret sözleşmeleri genellikle üçer aylık olma özelliği gösterdiği için, gecikmeli etkileri de daha gerçekçi olarak gözlemek olanaklı olmaktadır.

$$(M)^* = a + b (RDK) + c (GSMH-S) \quad (1)$$

(M)* : Mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış üçer aylık ithalat serisini,

(RDK) : Reel döviz kuru serisini,

(GSMH-S) : Üçer aylık sabit fiyatlarla gayri safi milli hasıla serisini simgelemektedir. a, b ve c ise modelin parametreleridir.²³

Yukarıda ithalat ve açıklayıcıları arasındaki genel ilişkiyi veren denklem, çeşitli iktisadi nedenlerle farklı dönemler ve farklı seriler üzerinde sınanmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir: Analiz süresince bazen fiziki ve teknik zorluklar, bizi bazı kısıtlar içerisinde davranmaya zorlamıştır. Örneğin çeşitli kurumların yayınladığı veriler içerisinde bazı serilerin üçer aylık olarak bulunmaması, bizi bu serilerin tamamlandığı 1987-1995 arası DİE verileriyle sınırlı bırakmıştır. Bu dönem için yaptığımız sınamaları liberalleşmeyle özdeşleştirilen 1980-1995 arasına çektiğimizde, bazı serileri türetmek zorunda kaldık. 1987-95 arası dönem, miktar kısıtı, fon ve vergilerin önemli ölçüde hafiflediğini düşündüğümüz bir dönem olduğu için, bu dönemi kullanmak bize aykırı gelmedi. Ancak özellikle ithalat ve ihracat için liberalleşmenin bir devlet felsefesi haline geldiği 1980 sonrası dönemi temel almayı da bir zorunluluk olarak gördük. Buna ilişkin bulgularımız da çalışmamızda yer aldı.

Daha önceki bölümlerde özetlediğimiz gibi 1980'li yıllara damgasını vuran belli başlı liberalleşme çabaları şunlardır: Mayıs 1981'de günlük kur ayarlamaları sistemine geçilmiştir. 1984 yılı başında ithalatı kısıcı listede büyük çaplı bir indirime gidilmiştir.

²³ Kurduğumuz altı ayrı denkleme ilişkin bütün seriler ve regresyon tabloları EK IV de verilmiştir.

1987 yılında konvertibiliteye hazırlık çalışmaları başlatılmış, 1989'da konvertibiliteye geçilmiş ve ithalatı kısıtlayan listede tekrar indirim yapılmıştır. Bu nedenlerle 1987-95 ve 1980-95 arasında oluşturulan seriler; yukardaki değişim dönemleri de dikkate alınarak, ithalat ve ihracat için ayrı ayrı dönemlerde sınanmıştır.

İlk olarak DİE'nün serileri esas alınarak, 1987 - 95 arası, toplam 36 gözlem değeri kullanılarak, ilişkiye doğrusal ve logaritmik formlarda bakılmıştır. Sonuçlar aşağıdadır:

$$(M)^*_{1987(2)-95(4)} = -4579.7 - 5.59 (SRDK) + 0.65 (GSMH-S)$$

(M)*; Mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış ithalatı, (RDK); reel döviz kurunu, (GSMH-S) ; ise, sabit fiyatlarıyla gayri safi milli hasılayı simgelemektedir. Bir dönem gecikmeli olduğu için bu denklemde gözlem sayımız otuzbeştir. Denklemde F ve T testleri anlamlı olup, DW: 1.1 ve R²: 0.74'dür.

Aynı dönemi kullanarak yaptığımız çift logaritmik sinamanın sonuçları aşağıdadır:

$$L(M)^* = - 10.4 - 0.83 L(RDK) + 2.44 L(GSMH-S)$$

Yukarıdaki denklemde açıklanan ve açıklayıcı değişkenler bir önceki denklemle aynı olup çift logaritmik formda bir dönem gecikmeli olarak tekrar sınanmıştır. Bu denklemde de DW: 1.1 olup, F ve T testleri anlamlıdır ve R² : 0.85' dir.

İkinci dönem dış ticarete liberalleşme eğilimlerinin başladığı 1980-95 arası olarak belirlenmiştir. 1980'in ilk çeyreği ve 1995'in son çeyreği arasında olmak üzere toplam altmışdört gözlem değeri ile

denklem, doğrusal ve çift logaritmik formlarda ayrı ayrı sınanmıştır. Bağımsız değişkende 1980'nin ikinci çeyreği ve 1995'in son çeyrek değeri alınarak model, ithalatın fiyatlara tepkisinin gecikmeli olacağı düşüncesiyle bir dönem gecikmeli olarak ayrıca sınanmış olup, bu nedenle bu işlemde 63 gözlem değeri yer almıştır.

Bu dönem içerisinde ilk iki yılın liberal döneme adaptasyon dönemi olduğu düşüncesiyle, 1982-95 yılları arasında ithalata ilişkin kurduğumuz denklemimiz ayrıca sınanmıştır. Zira döviz kurunun belirlenişinin "Kontrollü Dalgalı Döviz Kuru" sistemiyle Merkez Bankasına bırakılması, Mayıs 1981'e rastlamaktadır.

$$(M)^*_{(1982-95)} = 148 - 48.57 (RDK) + 1.3 (GSMH-S)$$

Yukarıdaki denklemde de açıklayıcı ve açıklanan değişkenler aynı olup, ithalat serisi üzerinde mevsimsel dalgalanmalardan arındırma işlemi yapılmıştır. İthalat serisi, ithalat talebinin ithalat fiyatına olan esnekliğinin net tesbiti için nüfus artışı etkisinden de arındırılmıştır.²⁴ Kanımızca Gümrük Birliği sonrası gelişme seyriyle ödemeler bilançosu üzerinde en belirleyici etkiye sahip kalemlerden biri ithalat olacaktır. Yani önümüzdeki dönemde ithalatta ortaya çıkacak gelişmeler, ekonomik politikaların tesbitinde özel bir önem taşımaktadır. Bu nedenle özellikle ithalatın fiyat esnekliğinin titizlikle hesaplanması gerektiğini düşünmekteyiz. Yukardaki denklem doğrusal formda sınanmıştır. Ortalama değerler üzerinden hesap edilen ithalatın reel döviz kuru esnekliği $e_{RDK} = \%1.03$ olarak bulunmuştur. Denklemin DW katsayısı ve F ve T testleri anlamlı

²⁴Arındırma işlemlerine ilişkin ayrıntılı açıklama "EK IV: Matematiksel İşlemlere Alt Açıklamalar" kısmında yer almıştır.

olup R^2 ' si ise 0.89'dur. Yukarıdaki denklemde toplam ithalat serisinden yakıt ithali düşülmüştür. Yakıt ithalinin fiyat esnekliğinin katı olacağı kanaatimiz, yakıt ithalatının toplam ithalattan çıkartıldığı serilerde esneklik katsayılarının yükselmesiyle güçlenmiştir.

Aşağıdaki denklemde, açıklayıcı değişkenlerde bir çeyrek yıl gecikmeli olarak, döviz kuru serisinde 1980'nin ikinci çeyreği ve diğerlerinde 1995'in son çeyreği esas alınarak, toplam 63 gözlem değeri kullanılmıştır. Ele aldığımız bu onbeş yıllık dönem içerisinde bizim denklemlerimizin açıklayıcı gücünü zayıflatan; 1984'de ithalatı kısıtlayıcı listelerin, vergi ve fonların indirilmesi, 1989'da ithalata yönelik liberalizasyon önlemleri ve konvertibiliteye geçiş ve 1994 Krizi gibi üç ayrı faktör söz konusudur. Biz, bu faktörler içinde yalnızca gözlem değerlerinde sapması çok yüksek olan 1994 Kriz Dönemi için kukla değişken kullandık. Ayrıca yakıt ithalını toplam ithalat serimizden düşürerek denklemi 1980-95 dönemi için hem sabitsiz hem de sabitli olarak iki ayrı şekilde sınadık. Yine ithalat serisi mevsimsel dalgalanmalardan ve nüfus artışı etkisinden arındırılmıştır. Esas alınan bu denklem doğrusal ve çift logaritmik olarak sınanmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

$$(M)_{(1980-95)}^* = -45.58 (RDK) + 1.3 (GSMH-S) + 2073 (D94)$$

Denklemde önceki sınamalarımıza göre bütün istatistik katsayılar yükselmiştir. Denklemde R^2 : 0.89 ve ortalama değerler üzerinden hesap edilmiş esneklik katsayısı, %-0.95'dir. Modele sabitin ilavesi ile yapılan sınama aşağıda yer almaktadır.

Aşağıdaki denkleme ait esneklik katsayıları modelimizde kullanılmıştır. Serilerimiz yukardaki denklemde olduğu gibi aynı işlemlere tabi tutulmuştur. Değişkenlerimiz içerisinde kukla değişken kullanılmış ve denkleme sabit ilave edilmiştir. Sonuçta, 1980-95 arasında mevsimsel dalgalanmalardan, nüfus artışı etkisinden ve yakıt ithalatından arındırılmış ithalatın reel döviz kuruyla negatif, gelirle ise pozitif ilişki içerisinde olduğu gözlenmiştir. Denkleminin istatistiki testleri anlamlı olup, açıklama gücü 0.89'dur. Ortalama değerler üzerinden hesap edilen döviz kuru-ithalat esnekliği de %-1.698 olarak hesaplanmıştır.

$$(M)^*_{1980(2)-90(4)} = 922-53.8(RDK) + 1.2(GSMH-S) + 2155(D94)$$

Sonuç olarak; yapılan analiz ithalatın reel döviz kuruna karşı duyarlılığının yüksek olduğunu göstermiştir. Türkiye'nin her yıl yaklaşık ortalama, 3 milyar dolar civarında ham petrol ithalatı söz konusudur. Bu rakamlar düştükten sonra toplam ithalatın döviz kuruna duyarlılığı %-1.7 civarındadır. Bu esneklik rakamı gözleneceği üzere oldukça yüksektir. Yani hesap ettiğimiz esneklik katsayısı; reel döviz kurunda %1'lik bir artışın, ithalatta %-1.7 civarında bir azalış yaratacağına işaret etmektedir.

İthalat için oluşturduğumuz denkleme ilişkin tüm regresyon tabloları ve serileri Ek IV'de yer almıştır.

III.2.4.2.1.1.2. İhracat

Türkiye'nin AB ile olan ihracatının, Tablo 4'den de gözleneceği gibi 61 ve 62 rakamları ile simgelendirilen tekstil mal grubunda ve 8. rakamıyla simgelendirilen bazı geleneksel tarım ürünlerinde yoğun-

laşmaktadır. Son yıllarda toplam ihracatımız içerisinde elektrik, elektronik sanayi, işlenmiş tarım ürünleri ve bazı ara mallarında da ihracat hareketliliği gözlenmektedir. Türkiye'nin ihracatında, geleneksel tarım ürünleri ihracatı ve bazı tekstil ürünlerinin ihracatının, döviz kuru değişimlerinden bağımsız olarak ihracatları bir rutin içerisinde devam ettiği gözlenmektedir. Zira Türkiye'nin ihracatında ilk üç içerisinde yer alan bazı tarım ürünlerinde, dünya pazarlarındaki payımız oldukça yüksektir. Bunun anlamı, dünya pazarlarında tekel konumunda olunması nedeniyle bu mala ilişkin dış talebin fiyat esnekliğinin düşüklüğüdür. İç pazarda zaten bu mallara ilişkin talebin çok üstünde bir üretimin söz konusu olması nedeniyle, bu malların iç fiyatları, ihracatlarını belirleyen kriter olmaktan çıkmaktadır. Fındık buna ilişkin ilginç bir örnektir. Son onbeş yılda ihracattaki artışa ve ihracata konu olan malların çeşitlenmiş olmasına karşın, hâlâ ihracatta (Tablo 4'den de görüldüğü gibi) ilk üç sırayı işgal eden mal grupları değişmemiştir (DİE, Dış Ticaret İstatistikleri 1995). Ancak ihracatımızın bir kısmını oluşturan ve son yıllarda artarak çeşitlilik gösteren ve dış piyasalarda rekabet şansı bulunan bazı ihraç mallarının döviz kurundaki değişimlerinden etkilenme düzeyinin yüksek olacağını düşünmekteyiz. Yaptığımız regresyon analizi de bu düşüncemizi güçlendirmiştir. Denkleminizdeki açıklanan ve açıklayıcı değişkenleri tanımlarken açıklayıcı değişkenler olarak reel döviz kuru ve kapasite kullanım oranı rakamlarını aldık. Ayrıca denkleminizi zaman ile ilişkilendirip, 1994 kriz dönemi için kukla değişken kullandık. Aynı şekilde ihracata ilişkin serilerimiz ve regresyon tablolarımız EK IV'de yer almaktadır.

$$(X)^* = a + b(RDK) + c(KKO) \quad (2)$$

(X)* : Mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış ihracat,

(RDK) : Reel döviz kuru,

(KKO) : Kapasite kullanım oranları, a, b ve c ise modelin parametreleridir.

Bir önceki bölümde dile getirdiğimiz kaygılarla dönemler, 1987-95 ve 1980-95 olarak alınmıştır. Yine üçer aylık seriler olarak düzenlediğimiz bu değişkenlere ilişkin verilerle analizimiz, hem gecikmeli hem de doğrusal ve logaritmik formlarda ayrı ayrı sınanmıştır. Değişik hesaplamalarımızın yer aldığı formüller aşağıdadır:

$$(X)^*_{1987-1995} = - 3175 + 32.5 (RDK)_{-1} + 45.2 (KKO) + 68T$$

Yukarıdaki denklemde açıklayıcı değişken reel döviz kuru (RDK) bir dönem gecikmeli olarak ele alınmıştır. Denklemin R²'si 0.82'dir.

$$(X)^*_{1987(2) - 1995 (4)} = - 7302 + 1.22 (RDK) + 0.49 (KKO)$$

Yukarıdaki denklemden de gözleneceği gibi reel döviz kuru ve kapasite kullanım oranlarının ihracatı açıklama gücü oldukça zayıf olup, denklemin açıklama gücü yüksek (R² = 0.93) ve F ve T testleri anlamlıdır. Kullanılan sabitin katsayısının yüksekliği ise kullandığımız açıklayıcı değişkenler dışındaki nedenlerin Türkiye'nin ihracatını belirlediği görüşünü güçlendirmektedir. Aşağıda vereceğimiz 1980₍₄₎ - 1995₍₄₎ arasındaki dönemde 61 gözlem değerli gecikmeli regresyondan elde ettiğimiz çift logaritmik form ise, bize açıklayıcı değişkenlerimizin açıklanan değişkene olan esnekliği hakkında fikir verecektir. Yaptığımız sınamalardan çıkardığımız bir

başka sonuç ta, ihracatın reel döviz kurundaki değişmelere en az altı ay sonra tepki verdiği idi. Gecikmeli denemelerimizde en anlamlı sonuç üç çeyrek gecikme ile yaptıklarımıza ilişkindir.

$$L(X)_{1980(4) - 95(4)}^* = 6.6 + 0.27 L(RDK) + 0.01(D94) + 0.23(Z)$$

Yukarıdaki işlem üç çeyrek gecikmelidir. Logaritmik olarak sinanmıştır. Açıklayıcı değişken olarak reel döviz kuru alınmıştır. Z zamanı, D94 ise 1994 yılı kriz dönemi için kullanılan kukla değişkeni simgelemektedir. İhracatın reel döviz kuruna olan esnekliği %0.27 olarak gözlenmiştir. Denkleme ilişkin sonuçlarda DW katsayısı, F ve T testleri anlamlı olup, denklemin R²'si ise 0.95'dir.

Aynı denklem yalnızca bir ve iki çeyrek gecikmeli kukla değişken kullanılmaksızın sinanmış olup, benzeri sonuçlar elde edilmiştir. İlgili regresyon sonuçları Ek IV'dedir.

Sonuç olarak; denklemlerin logaritmik sinamalarında ihracatın reel döviz kuruna olan esnekliği %0.27 civarında bulunmuştur. Bu da gözlemleneceği gibi oldukça katı bir esnekliği simgelemektedir. Yani reel döviz kurundaki %1'lik bir artış ihracatı ancak %0.27 kadar uyarabilmektedir. İhracatı zamanın artan bir fonksiyonu olarak düşünmemizin nedeni de; 1980 sonrası dışa açılma ve ihracatı artırmaya yönelik gelişmelerin bir süreci kapsamasındandır. Nitekim, denkleme zamanın ilave edilmesi denklemin açıklayıcı gücünü artırmaktadır.

III.2.4.2.1.2. İşçi Dövizleri-Turizm Gelir ve Giderleri

Yapılan ekonometrik analizlerde ve kurulan modellerde modeli açıklayan hem kantitatif, hem de kalitatif açıklayıcı değişkenler vardır. Kantitatif değişkenleri, sağlıklı seriler oluşturulduğu sürece modele eklemek kolay ve anlamlıdır. Ancak kalitatif değişkenleri modele eklemek, çeşitli yöntemlerle model içinde değerlendirmek olanak dahilinde olmayabilir. Az sayıda ve belirgin bazı kalitatif değişkenler için kukla değişken kullanmak mümkün olduğu gibi, döneme damgasını vuran kalitatif değişkenler esas alınarak analizi bu dönemlerle sınırlayıp ayrı ayrı sınaama yapmak da olanaklıdır. Ancak bazı durumlarda bir modelin açıklama gücünü zayıflatan çok sayıda, etkileri belli belirsiz olan pek çok kalitatif değişken söz konusu olabilir. Turizm gelirleri ve işçi dövizleri de birer bağımlı değişken olarak bu kategoride değerlendirilmelidir. Örneğin işçi dövizlerini, denklemi oluştururken reel döviz kuru ve yurt içi faizlerin bir fonksiyonu olarak aldık. Ancak bu kalemi etkileyen bir dizi karmaşık sosyolojik etkiler de söz konusudur. Yurt dışında çalışan işçilerin ailelerinin ikamet ettikleri ülke, kaçınıcı kuşak işçi oldukları gibi pek çok neden, işçi dövizli girişlerini etkilemektedir. Bu nedenlerle bu kalemin zamanla da fonksiyonel ilişki içerisinde olduğunu düşünerek açıklayıcı değişkenler arasına zaman faktörünü de aldık. Aynı şeyin turizm gelirleri için de geçerli olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü, örneğin Adriyatik Kıyıları'nın kirlenmesi, Türkiye'deki otel yatak kapasitesi, ulaşım, enformasyon, tanıtım gibi pek çok faktör Türkiye açısından turizm gelirlerini etkileyen ve zaman içinde sonuçlarını gösteren niteliktedir. Bu nedenle zaman faktörünü bu kalemin analizine de dahil ettik.

III.2.4.2.1.2.1. İşçi Dövizleri

İşçi dövizlerine ilişkin serilerimiz de üçer aylık olup, işçi döviz girişleri özellikle yaz sezonlarında belirgin bir artış gösterdiğinden, bu seri mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmıştır. Dönem olarak 1987-95 alınmıştır. Zaman faktörünü de dikkate aldığımız denklemimiz ise şöyle oluşmuştur:

$$(\dot{IG})^* = a + b (RDK) + c(\dot{IFO}) + d(Z) \quad (3)$$

$(\dot{IG})^*$: Mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış işçi gelirleri

(RDK) : Reel döviz kuru

$(\dot{IFO})$: İç faiz oranı

(Z) : zamanı ve a, b, c ve d ise modelin parametrelerini simgelemektedirler.

Denklemimiz doğrusal ve logaritmik formlarda sınanmıştır. Regresyon tabloları ve seriler Ek IV'de yer alırken, denklemimizde elde ettiğimiz sonuçlar ve sonuçların yorumu ise aşağıdadır:

$$(\dot{IG})^*_{1987(1) - 95(4)} = 1157 - 9.7 (RDK) + 4.3 (\dot{IFO}) + 0.9 (Z)$$

$$(\dot{IG})^*_{1987(2) - 95(4)} = 111 - 10.4 (RDK) + 8.4 (\dot{IFO}) + 0.02 (Z)$$

$$(\dot{IG})^*_{1987(1) - 95(4)} = 1176 - 10.9 (RDK) + 6.4 (\dot{IFO})$$

$$(\dot{IG})^*_{1987(2) - 95(4)} = 1111 - 10.4 (RDK) + 8.4 (\dot{IFO})$$

Yukarıdaki ilk iki denklemde, zamanın açıklayıcı gücünün olmadığını, zamanın değişken olmaktan çıkarıldığı son iki denklemdeki istatistik katsayılarının yükselmesi göstermiştir. DW katsayısının düşüklüğü, reel döviz kuru ve yurtiçi faiz oranı arasındaki

ilişkinin yüksekliğine işaret etmektedir. Bu katsayının düşüklüğü istatistiki testleri de saptıracağından, işçi gelirlerine ilişkin denklem, tek açıklayıcı değişken olarak reel döviz kuru kullanılıp basit regresyon yöntemiyle tekrar sınanmıştır. Tahmin ettiğimiz gibi başta DW katsayısı ve F ve T testleri yükselmiştir. Sırayla bir çok dönem geciktirerek yaptığımız sinamalardan da en anlamlı sonuçlar bir çeyreklik gecikmeli denklemlere aittir.

$$(İG)^*_{1987(1) - 95(4)} = 1248 - 10.3 (RDK)$$

$$(İG)^*_{1987(2) - 95(4)} = 1288 - 10.97 (RDK)$$

Bu son iki denklemde iç faiz oranı ve zamanı dışladığımızda denklemin açıklayıcı gücü 0.68'lere düşmüştür. Yani bu da işçi döviz girişleri üzerinde döviz kuru haricinde farklı değişkenlerin etkili olduğunu göstermektedir. Sabitin katsayısının yüksekliği de buna işaret etmektedir. Yukardaki denklem değerlerinden hareketle ortalama değerler üzerinden işçi gelirleri-döviz kuru esnekliği %-0.71 olarak hesap edilmiştir. Aşağıda çift logaritmik olarak verdiğimiz denklem bize doğrudan, işçi dövizlerinin reel döviz kuruna olan esnekliğini vermektedir.

$$L(İG)^*_{1987(1) - 95(4)} = 11.5 - 0.71 L(RDK)$$

Yukarıdaki denklemin R^2 'si 0.72 ve T ve F testleri anlamlıdır. İşçi dövizlerine ilişkin yaptığımız bu analizde gördük ki; reel döviz kurunun işçi gelirleri ile ilişkisi negatiftir (ters yönlüdür). Yukarıdaki denklemde işçi gelirleri-reel döviz kuru esnekliğinin %-0.71 olduğu gözlenmektedir. Aralarındaki ilişkinin negatif olması bizce ilginçtir ve iktisaden anlamı şudur: Yurt dışında çalışan işçiler gerek Türkiye'ye

geldiklerinde döviz harcarken, gerekse yurtdışından Türkiye'deki ailelerine döviz gönderirken, dövizin Türkiye'deki alım gücüne bağlı olarak Türkiye'ye döviz bırakmayı artırıyor ya da azaltıyorlar. Bir başka deyişle Türkiye'de Türk Lirası'nın değeri yükselince (yani TL'nin alım gücü artınca) daha az döviz gönderiyorlar, ya da geldiklerinde daha az döviz harcıyorlar. TL'nin değeri düşünce de döviz girişinde bir artış oluyor.

Denklemleri kurarken merak ettiğimiz bir başka nokta da işçi dövizlerinin yurt içi faiz oranlarına karşı duyarlı olup olmadığıydı. Elde ettiğimiz denklemlerde bu iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif olduğu ve bir miktar duyarlılık gösterdiği gözlenmiştir. Ancak ilişki oldukça zayıftır.

III.2.4.2.1.2.2. Turizm Gelirleri ve Giderleri

III.2.4.2.1.2.2.1. Turizm Gelirleri

Son yıllarda Türkiye'nin ödemeler bilançosunda turizm kaleminin hacmi hızla büyümektedir.

Bu kaleme ilişkin denklemlerimizi kurarken, turizm gelirlerini zamanla ilişkilendirmek bir bakıma zaruret olarak karşımıza çıktı. Zira bu kalemi reel döviz kuru ile ilişkilendirirken, Türkiye'deki tatilin maliyetini dikkate almış olduk. Kuşkusuz yabancılar için Türkiye'de tatil yapmanın maliyeti, turizm gelirleri kalemini açıklayan önemli bir kantitatif değişkendir. Ancak bu kalemin gelirleri fazlasıyla başka kalitatif değişkenlere de duyarlıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi güvenlik, yatak kapasitesi, sağlık ve temizlik koşulları, tanıtım,

ulaşım gibi pek çok değişken turizmin gelirlerini etkileyen faktörler arasındadır ve zamanla gelişme gösterirler.

Bu denklemimizi oluşturan seriler de üçer aylık olarak alınmış ve mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmıştır. Zira işçi gelirleri gibi, bu kaleme alt girişler de, yaz sezonunda yoğunlaşmaktadır. Dönem olarak 1987-95 arası alınmıştır. Denklem ise, gecikmeli ve gecikmesiz olarak hem doğrusal, hem de logaritmik formlarda sınanmıştır. Denklemimizde ise; açıklanan değişken olarak turizm gelirleri, açıklayıcı değişken olarak da reel döviz kuru ve zaman serisi kullanılmıştır.

$$(TG)^* = a + b (RDK) + c(Z) \quad (4)$$

(TG)*: Mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış üçer aylık turizm gelirleri,

(RDK): Reel döviz kuru,

(Z) : Zaman serisi ve a, b ve c ise açıklayıcı değişkenlerin parametreleridir.

Regresyon tabloları ve ilgili seriler Ek IV'de yer almıştır. Denklem açıklayıcı değişkenlerine ilişkin katsayılar aşağıdaki gibidir. Aşağıdaki denklemler bir dönem gecikmeli ve çift logaritmiktir.

$$L(TG)^*_{1987(1)-95(4)} = 5.65 + 0.26 L(RDK) + 0.007 (Z)$$

$$L(TG)^*_{1987(2) - 95(4)} = 4.76 + 0.299 L(RDK) + 0.007 (Z)$$

R²'ler ilk denklem için 0.67, ikinci denklemler için 0.73'dir. DW katsayısı, F ve T testleri anlamlıdır. Ancak turizmin gelirleri üzerinde reel döviz kurunun dışındaki nedenlerin daha fazla

belirleyici olduğu, denklemdeki sabitin katsayısının yüksekliğinden de gözlenmektedir. Reel turizm gelirlerinin reel döviz kuruna olan esnekliği %0.29 civarındadır.

Turizm hareketlerinin üzerinde; karakteristiği gereği, doğal ve tarihi güzellikler, sosyolojik ve psikolojik faktörler, kültürel zenginlikler de etkilidir. Bu tür faktörleri turizm gelirlerine ilişkin, sabit veriler olarak almak gerekir. Ancak tanıtım, altyapı, yatak kapasitesi, turizm alanında hizmet sektörünün gelişmesi gibi artırılabilir pek çok etken zaman içerisinde geliştirilecek faktörlerdendir. Bu nedenle denkleme Z'nin alınması, denklemin açıklayıcı gücünü arttırılmıştır. Öte yandan güvenlik, iklim gibi bazı arazi nedenler de turizm hareketleri üzerinde caydırıcı rol oynamaktadır. Türkiye'nin turizm gelirlerinin düzenli artıyor olmasına karşın bu tür arazi nedenler seride sapmaların oluşmasına yol açmıştır. Ancak bu sapmalar kayda değer bir konjonktür (veya sapma) göstermediğinden denklemde kukla değişken kullanmaya gerek görmedik.

Turizm gelirleri için gecikmeli ve gecikmesiz serilere ilişkin denklemlerimiz de şöyle oluşmuştur:

$$(TG)^*_{1987(1) - 95(4)} = 585 + 4.3 (RDK) + 5.9 (Z)$$

$$(TG)^*_{1987(2) - 95(4)} = 556 + 4.8 (RDK) + 5.4 (Z)$$

Bir çeyrek yıllık gecikmeye ek olarak sırasıyla 2, 3, 4 çeyrek yıllık gecikmeler modelin istatistikî testlerinde ve parametrelerde bozulmalara yol açmıştır. Yukarda katsayıları verilen denklemlerde ise, katsayılar ve ilişkilerin yönleri anlamlıdır. R²'ler ise sırasıyla 0.66 ve 0.70'dir. DW katsayısı, F ve T testleri anlamlıdır.

Modelimizde açıklayıcı değişkenin bir çeyrek yıllık geciktirilerek oluşturulan çift logaritmik form aracılığıyla elde edilen turizm gelirlerinin reel döviz kuruna ilişkin esneklik rakamı kullanılmıştır. Bu ise yaklaşık %0.29'dur.

III.2.4.2.1.2.2.2. Turizm Giderleri

Ödemeler bilançosu kalemlerinden turizm gelirleri incelenirken, turizm giderlerinin de irdelenmesi gereği hissedilmiştir. Turizm giderleri için oluşturulan denklemler ve sonuçları aşağıdadır: Turizm giderlerinde açıklayıcı değişken olarak reel döviz kuru alınmış, 1994 Kriz yılı için de kukla değişken kullanılmıştır. Dönem yine 1987-1995 arası olarak alınmıştır. Bir çeyrek yıllık gecikmeli ve gecikmesiz çift logaritmik formlarda sınanan denklemin katsayıları aşağıdadır.

$$(TGD)^*_{1987-1995} = c + b \cdot (RDK) + c \cdot (D94) \quad (5)$$

$$L(TGD)^*_{1987(1)-95(4)} = 7.4 + (-0.64 \cdot RDK) + 0.52 \cdot D94$$

$$L(TGD)^*_{1987(2)-95(4)} = 7.02 + (-0.55 \cdot RDK) + 0.52 \cdot D94$$

Yukardaki denklemlerde R²'ler sırasıyla 0.85 ve 0.81 olarak gözlenmiştir. Denklemlerin DW katsayısı, F ve T testleri anlamlı olup, yine ilgili seriler ve regresyon tabloları Ek IV'de yer almıştır. Katsayıları açısından bir dönem gecikmeli denklem daha anlamlı sonuçlar vermiştir. Turizm giderlerinin de reel döviz kurundaki değişmelere gecikmeli tepki vermesi doğaldır. Bu nedenle, reel döviz kuru - turizm giderleri ilişkisinde esnekliği %-0.55 olan sonuç analizimizde kullanılmıştır. Bu analizde, turizm giderlerinin reel döviz kurundaki

değişmelere turizm gelirlerinden daha fazla duyarlı olduğu gözlenmiştir. Yani reel döviz kurundaki değişmelerden turizm giderleri kalemi daha fazla etkilenmektedir. Bunun nedenlerinin başında alım gücüne bağlı olarak (burada konu turizm sektöründeki hizmet alımlarının reel döviz kurundaki değişmelere bağlı olarak pahalılaşması ya da ucuzlaması yönüyle ele alınmalıdır) yurt dışına turizm akımının yönelmesi gelmektedir. Zira Türkiye'deki gelir dağılımının bozukluğu ve toplumun büyük bir kesmi için dış turistik harcamaların fiyatlarının gelirlerine oranla yüksek oluşu, Türkiye'de turizm sektöründe hizmet alımlarının fiyatlarına duyarlılığını artırmaktadır.

III.2.4.2.2. Sermaye Hareketleri

Ekonomik yazında, geleneksel ele alınış şekli ile, sermaye hareketleri, iç ve dış nominal faiz oranları ile ilişkilendirilir. Konu spot piyasalardaki sermaye akımı dışına çıkarsa (bir başka deyişle zaman faktörü işin içine girerse, yani uzun dönemli sermaye hareketleri de analize dahil edilirse) sermaye hareketleri üzerinde döviz kurundaki değişmelerin de etkisinin önemli olacağı gündeme gelmektedir. İşte burada iç ve dış faiz oranları farkı sonucu oluşan sermaye akımlarının döviz kurunun belirleyicisi olduğu noktasında farklı yaklaşımlar devreye girmektedir. Örneğin (Frankel 1979: ss.610-21) yurtiçi faiz oranı, yurtdışı faiz oranını aşıyorsa, bunun nedeni; ulusal paranın değerinin enflasyon nedeniyle düşeceği beklentisidir görüşündedir. Böylece döviz kuru ile nominal faiz oranı arasında pozitif bir ilişki elde edilir. Öte yandan Keynezyenlere göre ise; kısa dönemde fiyatlar sabittir, öyleyse nominal faiz oranındaki bir değişme para politikasındaki bir değişimin sonucudur. Eğer para

arzının para talebinden daha düşük olması durumunda fiyatlarda bir düşüş yaşanmıyorsa, yurt içi faiz oranının yurt dışı faiz oranını aşması kaçınılmazdır. Böylece ülkeye sermaye girişi olur ve ulusal para değer kazanır. Yani ulusal paranın değeri ile faiz oranı arasında negatif bir ilişki vardır.

Ekonomik yazında vadesi bir yıldan uzun olan özel ve resmi uluslararası sermaye hareketleri, uzun vadeli sermaye hareketleri (UVSH) olarak adlandırılmaktadır. Vadesi bir yıldan kısa olan özel ve resmi sermaye hareketleri ise (KVSH) olarak adlandırılmaktadır (Kindleberger 1970: 101-185). Biz yaptığımız çalışmada açıklanan değişkeni uzun vadeli sermaye hareketleri olarak aldığımızda, yerli paranın değeri ile açıklanan değişkenin arasında negatif, nominal iç ve dış faiz farkı değişkeni ile ise pozitif ilişki gözlenmiştir. Kısa vadeli sermaye hareketleri açıklanan değişken olarak alındığında ise; yerli paranın değeri ile arasındaki ilişki pozitif çıkmıştır. Kullandığımız serilere ilişkin denklemler ve ilginç bulduğumuz sonuçlara ait özet bilgi, sermaye hareketleri kalemi modelimize dahil edilememesine rağmen bu bölümde genel olarak yer almaktadır.

Çalışma sırasında şu belli başlı güçlüklerle karşılaşmıştır. Birincisi, modelimizin amacı doğrultusunda temel hedefimiz; ödemeler bilançosunda analize soktuğumuz tüm belirleyici kalemler için ortak açıklayıcı değişken olarak reel döviz kurunun açıklama gücüne bakmaktır. Çünkü ödemeler bilançosu için ideal döviz kuru düzeyinin ne olması gerektiğini açığa çıkartmayı amaçlanmaktadır. Ancak sermaye hareketlerinin yönünü (kriz dönemi gibi olağanüstü haller dışında) temelde daha çok iç ve dış faiz haddi farkı etkile-

mektedir. Çalışma sırasında Türkiye'de döviz kurunun sermaye hareketleri üzerindeki etkisinin de marjinal kaldığı gözlenmiştir. Ekonomik yazında döviz kurundaki değişimler ya nominal olarak ya da bir indeks biçiminde faiz haddi ile birlikte ele alınarak sermaye hareketleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle çalışmada karşılaştığımız ikinci güçlük, döviz kuru ile faiz haddinin yakın ilişkisi nedeniyle regresyon hesaplamalarında çoklu bağlantı problemi ile yüz yüze gelinmesidir. Üçüncü güçlük ise: Türkiye'de son yıllarda KVSH'nın büyük bir hızla artmış ve buna ait serinin çok fazla istikrarsızlık gösteriyor olmasıdır.

Öncelikle temel denge tanımından hareket ile modelimize UVSH'ni reel döviz kuru ile ilişkilendirerek katmak amacındaydık. UVSH'ne ilişkin yaptığımız çalışmalarda anlamlı sonuçlara ulaşamadığımız gibi, sermaye hareketlerinin diğer alt hesaplarına ilişkin beklenen sonuçları da elde edemedik.

Türkiye'de sermaye hareketleri akımlarının açıklayıcıları incelenirken hangi dönemin dikkate alınacağı önemlidir. Zira 1980 öncesi, gerek dış ticaret açısından, gerekse sermaye hareketleri açısından dış ticaret rejiminin, döviz kurunun ve para politikalarının belirlenmesinde farklı kaygıların geçerli olması ve kısıtlayıcı dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin varlığıyla, devlet müdahalelerinin yoğunluğu nedeniyle ele alınabilecek iyi bir dönem değildir. 1980'lerde ki dışa açılma tercihi, 1980'lerin ortalarında sermaye akımlarının hızlanması üzerinde de etkili olmuştur. Örneğin portföy yatırımları kalemi Türkiye'nin ödemeler bilançosunda 1988'den itibaren yer almaya başlamıştır. Özellikle de sermaye hareketleri incelenirken konvertibili-

teye geçiş dolayısıyla, 1989 sonrası daha elverişli bir dönem olma özelliğı göstermektedir. Bu nedenle biz DİE'nün serilerini esas alarak, serilerimizi 1987'den itibaren üçer aylık olarak oluşturduk. Portföy yatırımlarına ilişkin seri 1989-1995 dönemi esas alınarak oluşturulmuştur. 1987-1995 dönemi Türkiye'deki sermaye hareketlerini analiz etmek için iyi bir dönemdir. İç faiz oranı olarak devlet tahvillerinin iç borç faiz oranı, dış faiz oranı olarak da Libor esas alınmıştır. Türkiye'de analizi saptıran 1994 kriz yılı için kukla değişken kullanılmıştır. Ayrıca zaman da açıklayıcı değişken olarak sınımlanmıştır. Bu bölümde kullanılan seriler de üçer aylık olup, dönem olarak 1987-1995 arası alınmıştır. Seriler dalgalanmalardan arındırılmıştır.

Aşağıdaki denklemde: $L(UVSH)^*$; mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış logaritmik uzun vadeli sermaye hareketleri serisini, $L(RDK)^*$; mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış logaritmik reel döviz kuru serisini, $L(FO)^*$; mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış logaritmik nominal iç faiz oranı serisini ve D94 ise 1994 kriz yılı için kullandığımız kukla değişkeni simgelemektedir. Temel denge denkleminin sol tarafında yer alan UVSH'nin açıklayıcı değişkenleri aşağıdaki gibi oluşturmuştur:

$$L(UVSH)^* = c + b L(RDK)^* + c L(FO)^* + d D94$$

$$L(UVSH)^* = 5.88 + - 0.48 L(RDK)^* + 0.6 L(FO)^* + 0.39 D94$$

Yukarıdaki denklemin açıklama gücü 0.92 ve DW katsayısı 1.19 olup, F ve T testleri anlamlıdır. Ancak UVSH'nin bünyesinde yer alan kalemlerin Türkiye'ye yönelişinde farklı nedenlerin yer alması, bu kalemin alt kalemlerine ayrılarak test edilmesinin daha anlamlı

olduğunu düşündürmektedir. Alt kalemlerden kastedilen özellikle doğrudan sermaye hareketleri ve portföy yatırımlarıdır.

UVSH'nin alt kalemlerinden "Doğrudan Yatırımlar" ve "Portföy Yatırımları"na ilişkin analizimizde kurduğumuz deklemin açıklama gücü nisbeten portföy yatırımları serisinde yüksektir. Doğrudan yatırımlara ilişkin kurduğumuz denklemde açıklayıcı değişken olarak faiz haddi ve reel döviz kurunu aldık. Yaptığımız sınamalarda anlamlı sonuçlara ulaşamadık.

Aynı denklem portföy yatırımları için sinandığında daha anlamlı sonuçlar vermiştir:

$$S(PY) = a + b(A) + c(D94) + d(Z)$$

$$S(PY) = 302 + 3.1(A) + 4.5(D94) + 3.4(Z)$$

Yukardaki denklemin R²'si 0.99, DW katsayısı 1.3 olup, F ve T testleri anlamlıdır. Denklemde: A; reel iç ve dış faiz oranı farkına, aynı dönemdeki döviz kuru değişimlerinden dolayı uğranılan net kazanç ve kayıpların eklendiği seridir. D94 kukla değişkeni, Z ise zamanı simgelemektedir.

Aşağıdaki denklemde Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri(KVSH) serisi açıklanan değişken olarak alınıp, bir önceki denklemde yer alan aynı açıklayıcı değişkenler kullanılarak, denklemin açıklayıcı gücüne tekrar bakılmıştır.

$$S(KVSH) = a + b(A) + c(D94) + d(Z)$$

$$S(KVSH) = 51.2 + 4.6(A) + 2.2(D94) + 3.7(Z)$$

Kurduğumuz denkleme ilişkin R^2 : 0.99 olarak gözlenmiştir. T ve F testleri anlamlılık düzeyindeyken, DW katsayısının düşük (0.57) olması denklemin testleri hakkında şüphe uyandırmaktadır.

Yukardaki tüm denklemlere ait ilgili serileri ve regresyon sonuç tabloları ise Ek IV' de yer almaktadır.

Teorik bölümde açıklamaya çalıştığımız gibi ekonomik yazında sermaye hareketleri son yıllarda yapılan çalışmalarda, iç ve dış nominal faiz oranı ve ulusal paranın değer kaybı veya kazancı ile ilişkilendirilmektedir. Çalışmamızdaki hedefimiz doğrultusunda RDK'nu ayrı bir açıklayıcı değişken olarak almaya çalıştık. Gerek ayrı kullanışımızda gerekse, faiz oranı farkı ile ilişkilendirerek tek bir açıklayıcı değişken (A) olarak kullandığımızda da anlamlı sonuçlara ulaşamadık. Aynı sorun hem nominal faiz oranı ve döviz kuru serilerimiz, hem de reel faiz oranı ve döviz kuru serilerimizle yaptığımız sınamalarımızda da kendisini göstermiştir. Açıklayıcı değişkenlerimiz (faiz oranı ve döviz kuru) arasındaki ilişkinin kuvvetli oluşu, denkleminizin açıklama gücünü zayıflatmış; parametrelerimizi ve istatistiki testlerimizi saptırmıştır.

Burada vurgulanmalıdır ki, çalışmada UVSH'nin otonom olarak algılanması daha gerçekçidir. Çünkü, faiz haddi ve reel döviz kuru değişimleri daha çok KVSH üzerinde belirleyicidir. Ayrıca UVSH'nin çeşitlilik gösteren farklı alt kalemlerinin ülkeye girişleri ve çıkışlarının farklı açıklayıcıları vardır. Türkiye'nin serileri üzerinde yaptığımız çalışmada gözlemledik ki sermaye hareketlerinin döviz kuru üzerinden etkilenmesi marjinal düzeydedir. Döviz kuru ise faiz politikasından etkilenmektedir. Bu durumda sermaye hareketlerine ilişkin

kurduğumuz denklemler anlamlı sonuçlar vermezken bunu modelimize dahil etmemiz modelimizinde anlamlılık düzeyini azaltacağı endişesi doğurmaktadır. Bu anlamda modelin cari işlemler dengesi ile sınırlı kalmasının daha anlamlı olacağı kanaatine vardık.

III.2.4.2.3. Denklemlerin Birleştirilmesi ve Gerçekçi Bir Döviz Kuru İrdelemesi

Ekonomik yazında ödemeler bilançosunu oluşturan kalemlere ilişkin dengeler aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır:

1- Dış Ticaret Dengesi: Ödemeler bilançosunda yer alan mal ihracı (X) ve İthalat (M) arasındaki dengedir. Bu dengenin Türkiye için ödemeler bilançosu dengesi üzerinde belirleyici olma özelliği oldukça yüksektir.

$$X + (- M) = 0$$

Şeklinde formüle edilmektedir.

2- Cari İşlemler Dengesi (CİD)²⁵: Mal ve hizmet ithali ve ihracının yanı sıra, dış borç faiz ödemeleri, faiz gelirleri ve karşılıksız transferlerden oluşur.

$$(X+M) + (FD + FGD) + (DG + DGD) = 0 = CİD$$

Türkiye'nin cari işlemler dengesi içerisinde işçi gelirleri ve turizm gelirlerinin önemli bir yer tuttuğu hatırlanmalıdır.

²⁵CİD = Dış Ticaret Dengesi + Transit Ticaret + Navlun ve Sigorta + Diğer Mal ve Hizmet Gelirleri + Karşılıksız Transferler.

3- Temel Denge: Denge denkleminde tanımı gereği uzun vadeli sermaye hareketleri (UVSH) ve cari işlemler dengesinin toplamından oluşmaktadır. Ödemeler bilançosu dengesine ilişkin yapılan tanım denklemde;

$$CİD = 0 = UVSH + KVSH + R$$

Temel denge denkleminde uzun vadeli sermaye hareketleri kalemi eşitliğin sol yanına alınır. Böylece UVSH kalemi otonom bir kalem olarak değerlendirilirken, KVSH kalemi ise resmi rezerv hareketleri (R) ile birlikte denkleştirici bir kalem olarak değerlendirilmektedir:

$$CİD + UVSH = 0 = KVSH + R \text{ olacaktır.}$$

Yukardaki temel denge denklemi denge halinde '0' a eşit olacak, aksi durumda denkleştirici kalemler devreye girecektir. (Kindleberger 1970: ss.244-48)

Yukardaki tanımlar esas alınarak Türkiye'nin özgün koşulları da dikkate alınıp, Türkiye'nin ödemeler bilançosunun ana kalemleri için ulaşılan sonuçlar aşağıdaki gibi birleştirilmiştir:

Çalışmamızda ödemeler bilançosu kalemleri için hesaplanan reel döviz kuru ile ithalat, ihracat, işçi gelirleri, turizm gelirleri ve giderlerine ilişkin esneklikler aşağıda sırasıyla verilmiştir.

ϵ_{M-RDK}	%-1.7
ϵ_{X-RDK}	%0.27
ϵ_{IG-RDK}	%-0.71
ϵ_{TG-RDK}	%0.29
$\epsilon_{TGD-RDK}$	%-0.55

Yukarıda ayrı ayrı hesaplanan esneklik katsayıları bize; ödemeler bilançosunun bu kalemleri ile reel döviz kurunun ilişkisini vermektedir.

Türkiye'nin 1995 Yılı Ödemeler Bilançosuna ilişkin rakamlar Nisan-1996'da yayınlanan Merkez Bankası, 1995 Yıllık Raporu'nda yer aldığı şekliyle özet olarak aşağıdaki gibidir:

A. Cari işlemler	(Milyon US\$)
İhracat (FOB)	21.975
İthalat (FOB)	-35 187
Dış Ticaret Dengesi	-13.212
Turizm Gelirleri	4.957
Faiz Gelirleri	1.488
Diğer Gelirler	9.649
Turizm Giderleri	-911
Faiz Giderleri	-4.303
Diğer Giderler	-4.503
İşçi Gelirleri	3.327
Cari İşlemler Dengesi	-2.339
B. Sermaye Hareketleri	4.722
Doğrudan S. H.	772
Portföy yatırımları	1.724
UV. Serm. H.	-79
KV Serm. H.	2.305
C. Net Hata ve Noksan	2.275
D. Resmi Rezerv Değişimi	-5.005

Yukarıda görüleceği gibi 1995 rakamlarıyla ihracatımızın ithalatı karşılama oranı 0.63 civarındadır. Dış ticaret açığı ise 13.212 milyon dolardır. Yine cari işlemler açığı 2.339 milyon dolar olarak gözlenmiştir.

Ödemeler bilançosu ana kalemleri için denklik aşağıdaki gibi formüle edilebilir:

$$\text{ÖD} = (X - M) + (\dot{I}G) + (TG - TGD) + (FG - FGD) + (DG - DGD) + TSH + R$$

Yani ödemeler bilançosunun denklığının en önemli belirleyicileri, cari işlemler dengesi ve sermaye hareketleridir. Türkiye'nin sermaye hareketleri kalemleri içerisinde son yıllarda KVSH'nin önemli bir yer tutmaya başladığı gözlenmektedir. Temel denge denkleminden hareketle, bu kalemi denkleştirici kalem olarak düşünürsek, KVSH'nin hızlanması çarpıcıdır.

Türkiye'nin 1995 yılı için cari işlemler dengesi ise aşağıda formüle edilmiştir. Yine bu işleminde de ana kalemlere yer verilmiştir.

$$\begin{aligned} \text{CİD} &= (X-M) + (TG-TGD) + (\dot{I}G) + (FG-FGD) + (DG-DGD) + (PK-NK) \\ \text{CİD}_{1995} &= (21.975-35.187) + 3.327 + (4.957-911) + \\ &\quad (1.488-4303) + (9.649-4.503) + (PK-NK) \\ &== -2339 \end{aligned}$$

Yukarıda yer verdiğimiz esneklik rakamları ve 1995 Yılı ödemeler bilançosu rakamlarından hareketle; %1'lik devalüasyon durumunda cari işlemler dengesinde açığa çıkacak değişme ise şöyle hesaplanmıştır:

$$\Delta \text{CİD}_{95} = ((a \times X_{95}) - (-b \times M_{95})) + (-c \times \dot{I}G) + (d \times TG) - (-fxTGD))$$

$$\begin{aligned}
&= ((0.0027 \times 21.975) - (-0.017 \times 32.187))+ \\
&\quad (-0.0071 \times 3.327) + ((0.0029 \times 4957) - (-0.0055 \times 911)) \\
&= 602 \text{ milyon dolardır.}
\end{aligned}$$

%1 düzeyinde bir devalüasyon ile, ödemeler bilançosunda 602 milyon dolar civarında bir iyileşme gözlenmektedir.

Yalnız dış ticaret dengesi esas alındığında, olması gereken döviz kuru rakamının, hesaplarımıza göre cari döviz kuru değerinden yaklaşık %22 daha değerli olması gerekmektedir. Bu orana, elde ettiğimiz ortalama değerler üzerinden hesapladığımız esneklikler aracılığıyla ulaşılmış olup bu ÖB'nun yalnız dış ticaret açığına ilişkin bir tesbittir. Bu anlamda eksiktir. Yukarıdaki oran konunun çarpıcılığını vermek amacıyla hesaplanmış olup, ekonomi politika-sında tek hedefin hatta vazgeçilmez bir hedefin ithalat-ihracat dengeliği olmayacağı açıktır. Ödemeler bilançosunda döviz kuru hareketlerinden farklı yön ve boyutlarda etkilenen başka bazı önemli ve hacimli kalemlerin varlığı ihmal edilemez.

Cari işlemler dengesinin dengeliği için ulaşılması gereken döviz kuru rakamı ise, yine elde ettiğimiz esneklik rakamlarından hareketle, hesaplamamız sonucu, 1995'in son çeyreğindeki cari kurdan yaklaşık olarak %5.8 daha değerlidir.

Şimdi de gümrük birliği sonrası tek tek ÖB kalemleri üzerinde açığa çıkacak gelişmelere aşağıda yer verilecektir. Yani burada temel amacımız Gümrük Birliğinden sonraki gelişmelerin ödemeler bilançosuna getireceği ek yükün ne olacağına ilişkin bir durum tesbitidir. Gümrük Birliği sonrasında; ilk hesaplamalarımıza göre

gümrük vergilerindeki indirimin iç fiyat düzeyi üzerinde yaratması beklenen %5.5'lik fiyat düşüşünün ödemeler bilançosu kalemlerini şu şekilde etkileyeceği düşünülmüştür:

İhracat: Esnek dış talep koşullarında, iç fiyatlardaki %5.5 düzeyinde bir düşüş ihracatı, ihracatın fiyat esnekliği oranında artıracaktır. Ayrıca AB'nin Türkiye'ye tekstilde uyguladığı kota uygulamasının kalkması da, ihracatın artışı yönünde etki yaratacaktır. Ancak, artışın bu yönünü elimizdeki analiz araçlarıyla tesbit olanağımız yoktur. AB, üçüncü ülkelere uyguladığı (OGT ağırlıklı ortalaması yaklaşık % 5 düzeyindedir) gümrük vergisinin Türkiye'den ithal ettiği mallara uygulanmasını takvim gereği birleşme öncesinde kaldırmıştır. Bu durumda Gümrük Birliği sürecinin başladığı 1996 yılında ihracat - fiyat esnekliği ölçüsünde ihracatta ani bir artış etkisi beklentisi de yoktur. Şunu vurgulamak istiyoruz; iç fiyattaki düşüşe bağlı olarak ihracatta oluşacak artışın daha üstünde, - en azından kotaların kalkması nedeniyle - bir artış yaşanacaktır. Ancak burada, gümrük vergilerinin kalkmasının yaratacağı maliyet - fiyat düşüşüne bağlı olarak ortaya çıkacak ihracat artışının ölçülmesiyle sınırlı kalacağız. Ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin kısa dönemde açığa çıkmayacağı varsayımı altında:

$$\begin{aligned}\Delta X &= E_X \cdot X \\ &= 0.0027 \times 21.975 = 59 \text{ milyon dolardır.}\end{aligned}$$

%1 düzeyinde bir fiyat düşüşü dış talebin sonsuz esnek olduğu varsayımı altında İhracat üzerinde 59 milyon dolarlık bir artış yaratmaktadır. %5.5 düzeyindeki fiyat düşüşünün de, 324.5 milyon dolarlık bir ihracat artışı yaratması beklenir.

İthalat: İthal mallarının yerli tam ikamelerinin bulunmadığı varsayımları altında Gümrük Birliği sonrası ithalat kalemi için aşağıdaki tesbitler yapılmıştır: 1990 yılı girdi/çıktı tablosu üzerinde yapılan hesaplamalarda Türkiye'nin toplam ithalatının %23.6 oranında vergilendirdiği gözlenmiştir. Gümrük birliği sürecinin başlamasıyla AB'inden vergisiz ithalat ve OGT'ye uyum doğrultusunda yapılacak uygulamalar doğrultusunda toplam vergi gelirlerimiz %50 düşeceği bulgusundan hareketle ithalatımızın vergilendirme oranı yarı yarıya düşecektir. Yani ithalatçı ithalatta %11.8 oranında daha ucuza ithal olanağını yakalayacaktır. Bir başka deyimle Gümrük Birliği sürecinin başlaması ile Türkiye'de ithalatçı için ithalat ortalama %11.8 oranında ucuzlayacaktır.

Burada kendimizi yakıt ithaline ilişkin bir istisna yapmak zorunda hissettik. Zira yakıt ithalinin kökeninin üçüncü ülkeler olmaya devam etmesi kaçınılmazdır ve zaten esneklik hesaplamalarımızda da ilgili seriden yakıt ithalini elimine etmiştik. Hesaplamalarımızı yaparken, yakıt ithalini toplam ithalattan düşüp, ithal vergilerinin kalkmasının kalan ithalat üzerinde yaratacağı talep etkisine bakılmıştır. Bu durumda:

$$\Delta M = C_M \times M - \text{Yakıt İthali}$$

$$= 0.017 \times 32.187 = 547 \text{ milyon \$'dır.}$$

İthal fiyatındaki %1'lik bir düşüşün, 547 milyon dolarlık bir ithalat artışına neden olması beklenir. Gümrük Birliği ile, ithalatçının önüne yaklaşık %11.8 oranında düşük bir vergi yüküyle ithalat olanağı doğduğunu yukarda söylemiştik. Böyle bir durumda,

Gümrük Birliğine katılmasını takiben yaklaşık 6564 milyon dolar civarında bir ithalat artışının oluşması beklenir.

Turizm gelirleri: İç fiyatlardaki düşüşe paralel olarak turizm gelirlerinde bir artış yaşanması beklenmelidir. Aynı şekilde turizm giderlerinde de bir düşüş söz konusu olacaktır.

$$\Delta TG = e_{TG} \times TG$$

$$= 0.0029 \times 4957 = 14 \text{ milyar dolar}$$

İç fiyatlardaki %1'lik bir düşüş, (yani turizmin ucuzlaması) TG' de 14 milyon dolarlık iyileşme sağlıyor ise, %5.5'lik bir fiyat düşüşü 77 milyon \$'lık bir artışa neden olacaktır. Aynı şekilde turizm giderlerinde de 27.5 milyon dolar azalış oluşması beklenir. Turizm giderlerinin reel döviz kuru esnekliğinin %-0.55 olarak hesap edildiği hatırlanmalıdır. 1995 rakamları üzerinde yaptığımız hesaplamada yurt dışına çıkmanın maliyeti %1 düzeyinde arttığında, turizm gelirleri 5 milyon dolar civarında azalıyor görünmektedir. İç fiyatlardaki düşüşün, yurt dışına çıkmanın alternatif maliyeti olduğu düşünülerek; iç fiyatlardaki düşüşün turizm giderlerini azaltacağı varsayılmıştır. Bu durumda turizm gelirlerindeki artış ve turizm giderlerindeki azalış dikkate alınırsa; bu kalemlerin ödemeler bilançosu üzerinde yaratacağı net iyileşme 104.5 milyon dolar olacaktır.

İşçi Gelirleri: Esneklik katsayımıza ve yönüne göre; iç fiyatlardaki ucuzlamaya ve reel kurdaki değişmeye bağlı olarak işçi gelirlerinde de bir düşüş yaşanması beklenir.

$$\Delta IG = e_{IG} \times IG$$

= $0.0071 \times 3.327 = 23$ milyon \$ ise; %5.5'lik fiyat düşüşü işçi gelirlerinde -126 milyon \$'lık bir azalış etkisi yaratacaktır.

Sonuçları bir araya getirirsek, Gümrük Birliği sonrası ödemeler bilançosunda meydana gelecek değişiklik, aşağıdaki gibi formüle edilebilir:

$$\Delta CID_{GBS} = 324,5 - 6.564 - 126 + 104,5$$

= 6.261 milyon dolar Gümrük Birliği üyeliği ile ek bir açık oluşması beklenir.

1995 yılı ödemeler bilançosunda gözlenen 2.339 milyon dolarlık cari işlemler açığına eklenmesi beklenen 6.261 milyon dolarlık açık ile cari işlemler açığı, 8.600 milyon dolar civarında olması beklenir. Dolayısıyla tesbit edeceğimiz döviz kuru bu açığı gözetken döviz kuru olacaktır. Bu durumda; eğer %1 oranındaki bir devalüasyon ödemeler bilançosunda 602 milyon dolarlık bir iyileşme yaratıyorsa, önümüzdeki dönem cari işlemler için hesap edilen 8.563 milyon dolarlık bir açığı dikkate alan döviz kurundaki artış oranının da yaklaşık %15 civarında olması beklenir.

Bu bölümde son olarak şunu vurgulamak istiyoruz. Yukardaki analizimiz ödemeler bilançosunun cari işlemler dengesine ilişkindir. Zira tanımlamamıza sermaye hareketlerini katamadık. Çünkü, yaptığımız regresyon testlerimizin hepsinde ortak açıklayıcı değişken olarak kullandığımız reel döviz kurunu, sermaye hareketleri kalemindeki akımları açıklamada dolaylı olarak denkleme sokmak durumunda kaldık. Bu kaleme ilişkin yaptığımız bütün sınamalarda reel döviz kurunun ülkeye doğrudan sermaye giriş ve çıkışını açıklamada oldukça

zayıf bir değişken olduğu gözlenmiştir. Ancak yine gözlemlenmiştir ki, sermaye hareketleri kalemi ile döviz kuru arasındaki ilişki zayıf da olsa, yönü pozitifdir. Yani az da olsa döviz kurundaki bir artış sermaye girişi, düşüş de çıkışı yönünde etki yaratmaktadır. Ancak dediğimiz gibi bu ilişki oldukça zayıf olarak gözlenmiştir. Sermaye hareketleri, daha çok iç ve dış reel faiz haddi farkı, beklentiler ve nominal döviz kuru ve ayrıca uluslararası kuruluşlardan alınan kredilerin bağlı olduğu kriterlerle açıklanabilmektedir. Regresyon tablolarından da gözleneceği gibi bu kaleme ilişkin bir başka sıkıntı da, sermaye hareketlerini önemli ölçüde belirleyen faiz haddinin ülkedeki döviz arz ve talebi üzerindeki belirleyici rolü nedeniyle, döviz kurunun oluşması üzerinde de etkili olmasıdır. Bu nedenle bu iki değişkenin birlikte açıklayıcı değişken olarak alınması çoklu bağlantı problemini de beraberinde getirmektedir. Döviz kurundaki değişmeler ile sermaye hareketleri arasındaki ilişkinin çok zayıf olduğunun gözlemlenmesi, döviz kuru tesbitinde bizi bu kalemi ihmal etmek zorunda bırakmıştır.

Yukarda cari işlemler açığını hedefleyen döviz kurunun da; 1995 rakamlarıyla tesbit edilen yıllık reel döviz kuru ortalaması olan 1 Dolar = 45.13 TL'den %15 daha değerli olan 51.9 TL civarında tutulması gereği gözlenmiştir.

Bundan sonraki analizimiz de, Gümrük Birliği sonrası gerçekleşecek %15 düzeyinde bir kur artışının iç fiyatlar üzerinde yaratacağı etkilere ilişkindir. Böylece gümrük vergisi indiriminin ve devalüasyonun net fiyat etkilerini de gözlemiş olacağız.

Bu amaçla tekrar analiz aracı olarak girdi/çıktı tablolarına döneceğiz. Girdi/çıktı tablosu aracılığıyla %15 civarında bir

devalüasyon sonucunda ithal girdilerde meydana gelecek maliyet artışının genel fiyat düzeyini ne oranda etkileyeceği irdelenecektir. Daha sonra da görelî fiyatlar, sektördeki fiyat değışme oranları esas alınarak irdelenecektir.

III.2.4.3. Üçüncü Aşama: Devalüasyonun Fiyat Etkileri- Girdi/Çıktı Analizi

Bu bölümün ilk kısmında %50'lik bir gümrük vergisi indiriminin Girdi/Çıktı tablosu aracılığıyla hesap edilen şekliyle genel fiyat düzeyinde yaklaşık %5.5 düzeyinde bir fiyat düşüşü etkisi yaratacağını tesbit etmiştik. Şimdi de; döviz kurunun 1995 sonu itibariyle %15 daha TL karşısında daha değerli olması gerektiği tesbitimizden hareketle bunun, sektörel nisbi fiyatlar ve genel fiyat düzeyini nasıl etkileyeceğini irdelemeyi hedeflemekteyiz

1990 İthalat Matrisi bize her sektörde kullanılan ithal girdi miktarını vermektedir. Gerçekleştirilen %15'lik bir kur artışı, her sektörde kullanılan ithal malları fiyatında %15 düzeyinde bir artış yaratacaktır. Bu artış, Türkiye'nin 1990 İthalat Matrisinde her sektörün ithal ettiği mal miktarlarının toplamı ile çarpılması suretiyle, bu orandaki bir devalüasyonun beraberinde getireceği ek maliyet hesaplanır. Elde ettiğimiz bu rakamların sektör açısından getirdiği ek maliyet yükünü hesaplamak amacıyla sektörün toplam çıktıları içerisindeki payları tek tek hesaplanır. Sonuçta ekonomi için devalüasyonun getirdiği bir 'ek maliyet vektörü' elde edilir. Daha sonra girdi/çıktı tablosundaki her sektörün toplam çıktısı içerisinde ithal mallarındaki pahalılaşmanın toplam maliyetler içindeki oranlarını veren ek maliyet vektörü, Leontief Ters Matrisinin devriği ile

çarpılarak her sektördeki fiyat değişmelerine ulaşılır. Kur artışından sonra her sektör için elde edilen fiyat değişmeleri (ΔP_x 'ler) bize kur artışından kaynaklanan iç fiyatlardaki nisbi değişmeleri vermektedir.

Öte yandan elde ettiğimiz ΔP_x 'lerin 1'den 64'e kadar ilgili oldukları her sektörle çarpılıp, toplam çıktı içindeki payının hesabı, bize ağırlıklı ortalama olarak toplam fiyat etkisini vermektedir. Yaptığımız çalışmada; %15 düzeyinde TL'de değer kaybının toplam fiyat etkisi %4.76 olarak tesbit edilmiştir. Görüldüğü üzere %15 düzeyinde TL'nin değer kaybının ödemeler dengesi üzerinde olumlu bir etki yaratmasının yanısıra, genel fiyat düzeyinde yarattığı fiyat artışı etkisi de, genel kanının aksine oldukça düşüktür. Ayrıca böyle bir politika tercihinin, yerli sanayinin Gümrük Birliği sonrasında korunmasına da hizmet edeceği açıktır.

Öte yandan %15 düzeyindeki bir kur ayarlamasıyla, gümrük vergisi indiriminin yaratacağı fiyat düşüşüne yakın bir fiyat artışı etkisi gözlenmiştir. Bu iki gelişme ile (gümrük vergilerinin indirimi ve TL'nin değerinin düşürülmesinin) başka nedenle fiyat değişmesinin olmadığı varsayımıyla, Türkiye ekonomisinde net fiyat etkisi %0.74 düzeyinde azalış yönündedir. Ancak burada şu nokta ihmal edilmemelidir: Devletin vergi geliri, kaybı, ortak gümrük tarifesi havuzundan sağlanacak vergi gelirlerinden fazla olursa, bütçe açığı üzerindeki baskısı nedeniyle enflasyonist etkisi de olabilir. Bu etki de dikkate alınarak yukarıdaki ilişki üzerinde görüş yürütülmelidir.

Aşağıdaki tablo bize toplam 64 sektör üzerinde %15 düzeyindeki bir TL'nin değer kaybının yaratacağı fiyat etkilerini vermektedir.

Tablo 6: %15 Düzeyinde Devalüasyonun Sektörlerde Yaratacağı Fiyat Değişimleri

No	Sektörler	ΔP_2	No	Sektörler	ΔP_2
1-	Tarım	0.0266	33-	Diğer Petrol Ürün.	0.0810
2-	Hayvancılık	0.0155	34-	Kauçuk Ürünleri	0.0870
3-	Ormancılık	0.0071	35-	Plastik Ürünleri	0.0859
4-	Balıkçılık	0.0189	36-	Cam, Camdan Eşya	0.0429
5-	Kömür Maden	0.0188	37-	Çimento Sanayi	0.0342
6-	Ham Petrol	0.0139	38-	Diğer Taş Ürün.	0.0471
7-	Demir Cevheri	0.0309	39-	Demir-Çelik	0.1049
8-	Diğer Metaller	0.0207	40-	Diğer Metal San.	0.0544
9-	Ametaller	0.0237	41-	Metal Eşya Sanayii	0.0615
10-	Taş Ocakçılığı	0.0515	42-	Elektriksiz Mak.	0.0670
11-	Mezbaha Ürün.	0.0211	43-	Tarımsal Mak.	0.0429
12-	Sebze Meyva İşç.	0.0361	44-	Elektrikli Mak.	0.0867
13-	Bitkisel H. Yağ	0.0569	45-	Deniz Araçları	0.0429
14-	Un Ürünleri	0.0394	46-	Demiryolu Araç.	0.0238
15-	Şeker Üretimi	0.0293	47-	Motorlu Kara Taş.	0.0522
16-	Diğer Besinler	0.0357	48-	Diğer Taşıma A.	0.0878
17-	Alkollü İçkiler	0.0355	49-	Diğer İmalat San.	0.1392
18-	Alkolsüz İçkiler	0.0298	50-	Elektrik	0.0103
19-	Tütün Sanayii	0.0190	51-	Gaz ve Su	0.0189

20- Çırcırlama	0.0232	52- Bina İnşaatı	0.0411
21- Dokuma Sanayii	0.0304	53- Diğer İnşaat	0.0452
22- Konfeksiyon	0.0389	54- Toptan P. Tic.	0.0058
23- Deri Ürünleri	0.0310	55- Otelcilik L. Kahve	0.0213
24- Ayakkabı San.	0.0332	56- Demiryolu Taşıma	0.0450
25- Ağaç-Mantar Ü.	0.0142	57- Karayolu Taşıma	0.0373
26- Ağaç Mobilya	0.1719	58- Denizyolu Taşıma	0.0307
27- Kağıt Ürünleri	0.0664	59- Havayolu Taşıma	0.0334
28- Basım-Yayın	0.0480	60- Haberleşme	0.0495
29- Kimyasal Gübre	0.0819	61- Bankacılık Sığorta	0.0072
30- İlaç Sanayii	0.0778	62- Mesleki Hizmet.	0.0458
31- Diğer Kimyasal	0.0923	63- Kamu Hizmetleri	0.0000
32- Petrol Arıtımı	0.1426	64- Konut Sahipliği	0.0045

Kaynak: 1990 Girdi/Çıktı Tablosu'ndan hareketle hesaplanmıştır

Yukardaki tablo bize devalüasyon sonucu en yüksek fiyat artışının yaşandığı sektörlerin; kimyasal gübreler, diğer kimyasal ürünler, petro arıtımı, petrol ürünleri, kauçuk ve plastik ürünleri, elektrikli makineler ve diğer imalat sanayii sektörleri olduğunu göstermektedir. Üretim süreçlerinde ithal girdi kullanım oranları yüksek olan bu sektörlerin ileri bağlantıları da yüksektir. Yani maliyet artışlarını yansıtmaları söz konusudur. Devalüasyondan sonra görece olarak en çok fiyat artışı 32. sektörde (petrol arıtımı) gözlenmiştir. Bunu diğer imalat sanayii (49), demir-çelik (39) ve diğer kimyasal ürünler (31) izlemektedir. Devalüasyonun en az fiyat artışı yarattığı sektörler ise dışa bağımlılığı en düşük olan sektörlerdir. Bunlar sırasıyla konut sahipliği, bankacılık, toptan ve perakende

ticaret sanayileridir. Dikkat edilecek olursa, bunlar daha ziyade hizmet sektörleridir. Bunları ise 3 nolu ormancılık sektörü izlemektedir.

III.2.5. Modelin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Yaptığımız işlemlerde fiyat değişimleri her sektör için ağırlıklandırıldığından, bu değişimlerin etkisiyle her sektör için oluşacak fiyat değişimleri direkt olarak iç fiyatlardaki göreceli değişimleri verecektir. İlgili sektörlerle ilişkin net fiyat değişimleri (ΔP_{GBS} 'ler) aşağıda esas alınan onbir sektör bazında toplulaştırılırsa, net fiyat değişimleri aynı kategorideki sektörler için daha net gözlenecektir. Aşağıdaki tabloda sektörlerin, DİE'nün tesbit ettiği formata göre nasıl toplulaştırıldığı yer almıştır.

Tablo 7: Girdi/Çıktı Tablosunun 11 Sektöre Göre Sınıflaması

Sektör No	Sektör Adı	64 Sektörün Nosu
1	Tarım	1-4
2	Madencilik	5-10
3	Gıda, İçki, Tütün	11-19
4	Dokuma, Giyim, Deri	20-24
5	Orman Ürünleri	25-28
6	Kimya ve Petrokimya	29-35
7	Çimento, Taş, Toprak San.	36-38
8	Metal ve Diğer İmalat San.	39-49
9	Elektrik, Gaz ve Su	50-51
10	Ulaştırma, Ticaret	54-59
11	Diğer Hizmetler	52-53,60-64

Kaynak: DİE, 1990 Girdi/Çıktı Tablosu'ndan hareketle DİE'nün düzenlediği formatta oluşturulmuştur.

Aşağıdaki tablo bize; %50 düzeyindeki bir vergi düşüşünün ve %15 oranındaki bir kur artışının 64 sektörde yaratacağı net fiyat etkilerini vermektedir. Fiyatlardaki görelî değişmeler; büyük ölçüde sektörlerdeki koruma oranlarının ve ithal girdi kullanma oranlarının düzeylerine bağılı olarak açığa çıkmaktadır. Yaptığımız hesaplamada vergi indirimi ve kur artışının toplam fiyat etkisi ise düşüş yönündedir. Ancak bu iki gelişme bazı sektörlerde fiyat artışı bazılarında da düşüş yönünde etki yaratmıştır. Sektörlere göre görelî fiyat değişmelerini veren net fiyat tablosu aşağıdaki gibi oluşmuştur.

Sonuçlar değerlendirilirken aşağıdaki iki husus dikkate alınmalıdır: Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği sürecine girmesinin görelî fiyatlar düzeyinde iki ayrı etkisi olacaktır. Birincisi; ithal mallar ile onların yerli ikameleri arasındaki görelî fiyatlarının değişmesi, ikincisi; yerli malların kendi aralarında görelî fiyatlarının değişmesidir. Yaptığımız analiz temelde yerli ürünler arasındaki görelî fiyat değişmelerini maliyet (arz) yönüyle açığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. Analizimizde gümrük vergileri ve döviz kuru artışları iki temel maliyet unsuru olarak alınmıştır. Analizimiz iç fiyatlardaki görelî değişmelerini açığa kavuşturmasının yanı sıra, ithal malları ve yerli ikameleri arasındaki görelî fiyat değişmelerine ilişkin de bulguları içermektedir. Zira sektörlerin katma değer ve ithalat oranları ve ithalatın ilgili sektörde kullanılma oranı sektörlerin özellikleri hakkında genel olarak fikir vermektedir. Devam eden sayfalarda analizin değerlendirilmesi sektörlerin özellikleri de dikkate alınarak bu doğrultuda geliştirilmiştir.

Tablo 8: GB Sonrası Türkiye'de Yaşanacak Net Fiyat Değişimleri

No	Sektör Adı	ΔP_v	ΔP_x	ΔP_{GBS}
Tarım	1 Tarım	0.0232	0.0266	-0.0034
	2 Hayvancılık	0.0157	0.0155	+0.0002
	3 Ormancılık	0.0528	0.0071	+0.0547
	4 Balıkçılık	0.0149	0.0189	-0.0040
Madencilik	5 Kömür Madenciliği	0.0374	0.0188	+0.0186
	6 Ham Petrol Çıkarımı	0.0392	0.0139	+0.0253
	7 Demir Cevheri Çıkarımı	0.0936	0.0309	+0.0627
	8 Diğer Metaller Çıkarımı	0.0357	0.0207	+0.0150
	9 Ametal Maden Çıkarımı	0.1477	0.0237	+0.1240
	10 Taş Ocakçılığı	0.0255	0.0515	-0.0260
Gıda, İçki, Tütün	11 Mezbahe Ürünleri	0.0266	0.0211	+0.0055
	12 Sebze Meyva İşleme San.	0.0257	0.0361	-0.0104
	13 Bitkisel-Hayvansal Yağ	0.0432	0.0569	-0.0137
	14 Un Ürünleri	0.0239	0.0394	-0.0155
	15 Şeker Üretimi	0.0376	0.0293	+0.0083
	16 Diğer Besin Maddeleri	0.0314	0.0357	-0.0043
	17 Alkollü İçkiler	0.0388	0.0355	+0.0033
	18 Alkolsüz İçkiler	0.0322	0.0298	+0.0024
	19 Tütün Sanayii	0.2150	0.0190	+0.1960

No	Sektör Adı	ΔP_v	ΔP_x	ΔP_{GBS}
20	Çirçirlama	0.0753	0.0232	+0.0521
21	Dokuma Sanayii	0.0227	0.0304	-0.0077
22	Konfeksiyon	0.0179	0.0389	-0.0210
23	Deri Ürünleri	0.0272	0.0310	-0.0038
24	Ayakkabı Sanayii	0.0514	0.0332	+0.0182
25	Ağaç-Mantar Ürünleri	0.0310	0.0142	+0.0168
26	Ağaç Mobilya-Mefruşat S.	0.0313	0.1719	-0.1406
27	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	0.0920	0.0664	+0.0256
28	Basım-Yayın-Ciltcilik	0.0533	0.0480	+0.0053
29	Kimyasal Gübre İmalı	0.1280	0.0819	+0.0461
30	İlaç Sanayii	0.0460	0.0778	-0.0318
31	Diğer Kimyasal Mad. İma.	0.2037	0.0923	+0.1114
32	Petrol Arıtımı	0.0999	0.1426	-0.0427
33	Diğer Petrol-Kömür Ür.	0.0717	0.0810	-0.0093
34	Kauçuk ve Kauçuk Ürün.	0.0802	0.0870	-0.0068
35	Plastik ve Pls. Ürünleri	0.1173	0.0859	+0.0314
36	Cam ve Camdan Eşya	0.0806	0.0429	+0.0377
37	Çimento Sanayii	0.0216	0.0342	-0.0126
38	Diğer Taş Ürünleri	0.0740	0.0471	+0.0269

Dokuma, Giyim, Deri

Orman Ürünleri

Kimya ve Petrokimya

Çimento, Taş
Toprak San.

No	Sektör Adı	ΔP_v	ΔP_x	ΔP_{GBS}
39	Demir-Çelik	0.0554	0.1049	-0.0495
40	Diğer Metal Sanayii	0.0428	0.0544	-0.0116
41	Metal Eşya Sanayii	0.0670	0.0615	+0.0055
42	Elektriksiz Makinalar	0.2193	0.0670	+0.1523
43	Tarımsal Makinalar	0.0621	0.0429	+0.0192
44	Elektrikli Makinalar	0.1641	0.0867	+0.0774
45	Deniz Araçları	0.1639	0.0429	+0.1210
46	Demiryolu Araçları	0.0425	0.0238	+0.0187
47	Motorlu Kara Taşıtları	0.2102	0.0522	+0.1580
48	Diğer Taşıma Araçları	0.6054	0.0878	+0.5176
49	Diğer İmalat Sanayii	0.0998	0.1392	-0.0394

Eletrik	50	Elektrik	0.0154	0.0103	+0.0051
Gaz ve Su	51	Gaz ve Su	0.0180	0.0189	-0.0009
Ulaştırma, Ticaret	54	Toptan Parakende Tlc.	0.0060	0.0058	-0.0015
	55	Otelcilik, Lokantacılık K.	0.0170	0.0213	-0.0043
	56	Demiryolu Taşımacılığı	0.0394	0.0450	-0.0056
	57	Karayolu Taşımacılığı	0.0279	0.0373	-0.0094
	58	Denizyolu Taşımacılığı	0.0276	0.0307	-0.0031
	59	Havayolu Taşımacılığı	0.0308	0.0334	-0.0026

No	Sektör Adı	ΔP_v	ΔP_x	ΔP_{GBS}
52	Bina İnşaatı	0.0278	0.0411	-0.0133
53	Diğer İnşaat	0.0344	0.0452	-0.0108
60	Haberleşme	0.0274	0.0495	-0.0221
61	Bankacılık, Sigortacılık	0.0055	0.0072	-0.0017
62	Mesleki Hizmet	0.0310	0.0458	-0.0148
63	Kamu Hizmetleri	0.0000	0.0000	0.0000
64	Konut Sahipliği	0.0058	0.0045	+0.0013

Diğer Hizmetler

(*) ΔP_v : %50 düzeyindeki gümrük vergisi indiriminden kaynaklanan fiyat düşüşleri

(**) ΔP_x : %15 düzeyindeki devalüasyon halinde sektörlerde yaşanan fiyat artışları

(***) ΔP_{GBS} : Net fiyat etkileri ($\Delta P_v - \Delta P_x$)

Kaynak : 1990 Girdi/Çıktı Tablosundan hareketle tarafımızdan hesap edilen rakamlardır.

Yukardaki tabloya ilişkin değerlendirmeler Tablo 8'deki gibi girdi çıktı tablosu 11 sektöre indirgenerek yapılacaktır:

Genel sınıflandırmada tarım olarak adlandırılan bu grupta, girdi/çıktı tablosunda yer alan ilk dört sektör bulunur. Ormancılık ve az bir farkla hayvancılık sektörleri hariç, Gümrük Birliği sonrası tarım ve balıkçılık sektörlerinde fiyat artışları gözlenmektedir. Ancak bu artışlar çok düşüktür. Yani, vergilerdeki düşüş ve kur artışının etkileri aşağı yukarı başa baştır. Ormancılık sektöründeki fiyat düşüşünün yüksekliği ise bu sektörde GB öncesi koruma oranının

yüksekliğinden ve ithal girdi miktarının düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Yani bu sektörün görelî olarak katma değeri yüksek ve görelî olarak daha fazla korunduğu gözlenmektedir. GBS'ında rekabet gücü gösterebilmesi açısından itina gösterilmesi gereken bir sektördür.

Madencilik sektörlerinde (5 - 10 nolu sektörler) taş ocağılığı sektörü hariç diğerlerinin görelî fiyatlarında düşüşler gözlenecektir. Bu sektörlerde de GB öncesi korumanın yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu da; GBS madencilik sektöründe yerli sanayide bir tıkanıklığın yaşanacağı izlenimini vermektedir.

11 ve 19. sektörler arasında "Gıda, Tütün ve İçki" yer alır. Bu sektörlerde işlenmiş tarım ürünleri önemli bir yer tutar. Bu sektörlerin içinde tütün hariç, hepsinde fiyat değişmelerinin çok yüksek olmadığı gözlenmektedir. Tütünde önemli bir fiyat düşüşü gözlenmektedir. Bunun nedeni de GB öncesi tütün sektörünün görelî olarak daha fazla korunan bir sektör olmasından ileri gelmektedir. Gümrük vergilerinde indirim, bu sektörde ithalatı da ciddi bir şekilde ucuzlatmaktadır. Bu alandaki ithal talebindeki muhtemel artış iç tüketim vergisiyle bastırılabilir. Diğer işlenmiş tarım ürünlerine gelince, onlardaki fiyat artışı ise az olmakla birlikte kur artışından kaynaklanmaktadır. Mezbaha ürünleri, şeker üretimi, alkollü ve alkolsüz içkiler sektörlerinde koruma duvarlarının kalkması rekabet için bu sektörlerde görelî avantajlar oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Bu durum iç fiyatlar açısından bu sektörlerle görelî avantaj yarattığı gibi, ihracatlarında da dezavantaj oluşturacak ölçüde bir maliyet artışı gözlenmemektedir. Dikkat edilecek olunursa

bu sektörlerdeki fiyat değişimleri minimaldir. Yani genel olarak tarım sektöründe olduğu gibi bu sektörlerde de iki etki birbirini nötralize etmektedir.

20 - 24 arasındaki sektörler 'Dokuma ve Giyim' sektörleridir. Burada çırçır ve ayakkabı sanayii hariç diğer sektörlerde ithal girdiler, kur artışı nedeniyle, gümrük vergisi düşüşünün fiyat etkisinin daha üstünde bir fiyat (maliyet) artışı yarattığından, fiyat artışları yaşanması beklenir. Çırçır ise dokuma ham maddesi olarak bu grupta aşırı korunan sektörler arasındadır. İşleme sürecinde ithal girdi kullanımının düşük olması nedeniyle de fiyat etkisi, fiyat düşüşü yönündedir. İthalatın ucuzlaması ölçek ve verimlilik artışını gündeme getirebilir. Çırçırilamada gözlenen ucuzlama özellikle dokuma ve konfeksiyon sanayileri için olumlu bir gelişmedir. Ayakkabı sanayisinin vergi indiriminden hareketle elde ettiği maliyet avantajı bu sektörün olumlu etkilenmesine neden olacaktır. Görell olarak iç piyasada fiyatı düşen bu sektörün oransal rantabilitesi aleyhe gelişmesine rağmen, dış piyasaya açılması bu sektörü rahatlatacaktır.

25 - 28. arasındaki sektörler 'Orman Ürünleri' olarak adlandırılır. Bu sektörlerde; mobilya ve mefruşat hariç kağıt ve türevlerinde fiyat düşüşü yaşanmaktadır. Bu gruptaki sektörlerden 'Ağaçtan Mobilya' sanayinde kur artışından kaynaklanan ciddi bir maliyet artışı gözlenmektedir. Bu sektörde gümrük indirimlerinden kaynaklanan maliyet avantajı ise oldukça düşüktür. Öte yandan doğrudan doğruya tüketim amaçlı gümrüksüz ithalatın da gündeme geldiği düşünülürse, bu sektörde hızlı bir ithalat artışı gözlenebilir.

Kimya ve Petrokimya sektörlerinde (29 - 35), ithal girdilere bağlı olarak genelde bir fiyat yükselişi gözlenmektedir. Bu ürünlerde diğer kimyasal maddeler (31. sektör) GB öncesi aşırı korunduğu için, GBS ithalının ucuzlamasından dolayı devalüasyona rağmen, net fiyat etkisinin düşüş yönünde olduğu gözlenmektedir. Aynı nedenle kimyasal gübre ve plastik ürünleri sanayiinde de bir fiyat düşüşü gözlenmektedir.

'Çimento, Cam, Taş, Toprak sanayileri' (36 - 38) nolu sektörlerin ortak adı olarak anılmaktadır. Bunlarda devalüasyon ve gümrük vergisi indirimi çarpıcı bir fiyat değişikliği sinyali vermemektedir. Bu iki gelişme, aşağı yukarı birbirlerini maliyet yönünde dengelemektedirler. Ancak, cam sanayiinde diğerlerinin aksine bir maliyet avantajı gözlenmektedir.

'Metal ürünleri ve diğer imalat sanayileri', girdi/çıktı tablosunda 39-49 nolu sektörlerle tekabül etmektedir. Bu grupta GB öncesi aşırı korunan sektörlerde bir fiyat düşüşü, diğer sektörlerde ise fiyat yükselişi gözlenmektedir. Bu grupta korunan sektörler arasında ilk sırada demir-çelik sektörü gelmektedir. Bunu diğer imalat sanayii ve diğer metal sanayii takip etmektedir.

Elektrik, gaz ve su, gümrük vergisi indirimi ve devalüasyondan fiyat değişimleri açısından en az etkilenen sektörler olarak görülmektedir.

Diğer hizmet sektörlerinin konut sahipliği(64) sektörü hariç tümünde (52-64) fiyat artışı yönünde, az da olsa bir artış gözlenmektedir. Yani hizmetler sektörü, Gümrük Birliği sonrasında

açığa çıkan gelişmelerin fiyat etkisinden hareketle görel bir avantaj elde etmektedir. GB sonrası hizmetler sektöründe fiyat artışı beklenmelidir.

Özet olarak sektörlerde görel fiyatlar şu şekilde değişmektedir: Üretim süreçlerinde ithal girdi kullanım oranı düşük olan sektörlerde bir fiyat düşüşü yaşanmaktadır. Aynı şekilde fiyat düşüşü, GB öncesinde aşırı korunan sektörler için de geçerlidir. Öte yandan üretim süreçlerinde ithal girdi kullanımı yoğun olan sektörlerde aşırı fiyat artışı doğrultusunda bir hareket gözlenmektedir. Yani GBS %50 vergi indirimi ve %15 kur artışının uygulandığı varsayımı altında fiyat düşüşleri yaşanan katma değeri yüksek sektörlerde tipik örnekler; ormancılık, çırçırılama, madencilik, cam ürünleri sektörleridir. GB öncesi aşırı korunan ve GBS, fiyat düşüşü ile karşılaşan sektörlerle ilişkin örnekler ise; ulaşım araçları, diğer kimyasal maddeler ve elektriksiz makina sanayileridir. Bu sektörlerde önümüzdeki dönemde, ithal ürünlerin yerli ikamelerine göre, görel olarak ucuzlamasından dolayı sıkıntı yaşanması beklenmelidir.

Görel olarak fiyat artışı gözlenen sektörler ise mobilya sanayii, demir-çelik, petrol arıtımı ve hizmet sektörleridir. Bu sektörlerle ilişkin böyle bir gelişmenin temelinde kur ayarlanışına bağlı olarak ithal girdi fiyatlarının değişmesi yatmaktadır.

Modelimiz çerçevesinde varsayılan %50 gümrük vergisi indirimi ve %15 kur artışı koşullarında; ihracatımız içerisinde ilk sıralarda yer alan tarım ve tekstile ilişkin sektörler merkez sektörler konumundadır. Yani bu iki gelişmeye bağlı olarak fiyatlarında ciddi bir salınım gözlenmemiştir. Öte yandan hizmetler sektörü görel fiyat

avantajı yakalarken, taşıt araçları, madencilik, mobilya, petrol arıtımı ve kimyasal ürünler, bu gelişmelerden en çok etkilenen sektörler arasındadır.

Bu iki gelişmeye bağlı olarak genel bir değerlendirme yapılabilir: Örneğin mobilya ve mefruşat sanayinde bir yandan iç fiyatlarda görel olarak önemli bir avantaj yakalanırken, diğer yandan da girdi fiyatlarındaki artıştan dolayı ithal mallarına karşı maliyet dezavantajı içine düşülmektedir. Bu sektörlerin önündeki süreç içerisinde gerek iç pazarda yerini koruması, gerekse dış piyasalarda rekabet açısından maliyet avantajı elde etmesi gerekir. Bu durum o sektörde ölçek sorunu, teknoloji, içsel ve dışsal ekonomiler konusunu gündeme getirmektedir. Öte yandan GBÖ aşırı korunan ulaşım araçları sektöründe de ters yönlü bir etki gözlenmektedir. Gümrük vergisi indirimi bu sektörlerde fiyat düşüşü yönünde etki yaratacağı sinyali vermektedir. Görel olarak iç piyasada yakaladıkları maliyet avantajını aynı alandaki ithal ürünleri de yakalayacaktır. Bu nedenle piyasada kalabilmeleri üretim rantabilitesini ve kalite standardını sağlamalarına da bağlıdır.

Özetle; ithal vergilerinin düşmesi Türkiye'de her sektör için farklı düzeyde bir fiyat düşüşü yarattığı gözlenmektedir. Bu değişim sektörlerarası oransal rantabiliteyi değiştirecektir. Böylece her sektör için karlılık oranı da değişecektir. Fiyatların görel olarak aşırı düştüğü sektörler eğer ihracata konu mallar üreten sektörler iseler, avantaj yakalayacaklardır. Aksi durumda firmaların bazıları bu piyasayı terk etmek durumunda kalacaklardır. Zira görel iç fiyatlar onların aleyhine değişmiştir. Böyle bir süreç ülkede kaynak dağılımı

değişiminin yaşanması sürecini başlatır. Bazı işletmeler piyasadan çekilirken, özellikle ihracata yönelik üretim yapan bazı firmalarda üretim ölçeği problemi gündeme gelecektir. Bu durumda da yatırım konvertibilitesi (yatırımların yeni alanlara kaydırılması kabiliyeti) olmayan sektörlerde darboğazlar ve piyasadan çekilme gereği doğabilecektir. Yatırım konvertibilitesi görece olarak yüksek olan sektörlerde teknoloji ve ölçek seçimi gündeme gelecektir ki, bu da ayrıca GBS faktör yoğunluklarındaki değişimin seyrine de bağlıdır.

Döviz kuru artışından en çok etkilenen sektörler ise ara ve yatırım malı düzeyinde dışa çok bağımlı olan sektörlerdir. Döviz kuru artışı, iç fiyatlarda bu sektörler için görece fiyatlarının artmasından dolayı görece avantaj sağlarken, dış piyasa için de rekabet problemini gündeme getirecektir.

SONUÇ

Giriş bölümünde 20. yy'ın son çeyreğinde hızlı bir küreselleşme sürecine giren dünyada, Türkiye'nin AB yönünde tercihini belirlediğini vurgulamıştık. Böyle bir tercihin Türkiye'nin konumu açısından en makul tercih olduğu açıktır. Ancak unutulmamalıdır ki, girilen entegrasyon sürecinin hangi konum ve koşullarda olduğunun da Türkiye'nin çıkarları açısından önemi büyüktür.

Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği sürecine girmesinde merak edilen ilk nokta bu gelişmeden Türkiye Ekonomisi'nin nasıl etkileneceğidir. Türkiye'deki sanayi ve bunların alt sektörlerinin yabancı mallar karşısında rekabet edip edemeyeceği, hangi sektörlerin bu anlamda üretim sürecinde kalabileceği çok sık karşılaşılan bir sorudur. Mutlaka iç fiyatlardaki gelişmelere bağlı olarak her sektörde piyasada kalmayı başaran ve başaramayan firmalar olacaktır. İç fiyat yapısındaki gelişmeler, gerek iç pazarın dinamikleri, gerekse ithal mallarla rekabet şansı yönüyle iki açıdan önem taşımaktadır. Piyasada kalma başarısı, o firmaların ölçeğine bağlı olduğu gibi, iç fiyatlardaki değişimin o sektörün lehine veya aleyhine gelişmesine de bağlı olacaktır. Fiyat yapısına ilişkin aleyhte bir gelişim o sektörde tutunabilen firmaları önemli ölçüde azaltırken, kalan firmaların da ölçek küçültme gibi bir sorunla yüz yüze gelmelerini gündeme getirecektir. Aksi durumda da o piyasaya girişler artacak ve ölçek büyütülmesi gündeme gelecektir. Yaptığımız çalışmada iç fiyatları görece olarak

düşen sektörler, iç piyasada içine düştükleri güçlüğü, dışa açılmak suretiyle telafi edebilecekleri yönünde sinyal vermektedir.

Bir ülkede, yapısal veya teknolojik nedenlerle yalnızca bu günkü görel fiyatlar kullanılarak ve gelecekteki fiyatlar dikkate alınmadan, kısa dönemli, yani uzun dönemli bir perspektiften yoksun üretim kararları alınıyor olabilir. Bu durumda ekonomi gelecekte bir düşük büyüme dengesine oturabilir. Bu tür bir denge de, önümüzdeki dönemde başka ülkeler daha hızlı büyümekteyken arzulanmayan bir durum olarak karşımıza çıkabilir. Böyle bir durumda sektörel fiyat yapısında açığa çıkabilecek gelişmeler hakkında fikir sahibi olmak, uzun dönemde sürdürülebilir büyüme hızını yükseltmek açısından önemli bir referans olacaktır. Fiyat sisteminin bir başka özelliği de ekonomik yaşamda spekülasyonlara açık olmasıdır. Özellikle makro dengesizliklerin önem kazandığı dönemlerde, geleceğe ilişkin belirsizliklerin arttığı ortamlar potansiyel olarak spekülatif ortamlardır. Çünkü dengesizlik ve belirsizlikten yararlanarak aşırı kâr etmek mümkündür. Hem spekülatif ortamlar, hem de fiyat yapısındaki belirsizlikler, bazı sektörleri çökertirken bazı sektörlerde de tekelleşmeyi körükleyebilir.

Bütün bu olası durumlar bizi Gümrük Birliği sonucunda görel fiyatlarda ortaya çıkacak değişimin irdelenmesine yöneltti. Bu araştırmayı başlatırken biz, GBS'ında iç üretim sürecindeki mal piyasasında görel fiyatlardaki değişimin gümrük vergisi indirimleri ve kur değişimlerinden kaynaklanacağını öngördük. AB'den ithalatta gümrük vergilerinin kalkması ve OGT'ne uyum doğrultusunda gümrük vergilerinin inmesi, bunu takip etmesi beklenen ithalat

talebindeki ve döviz kurundaki artışa bağlı olarak bazı sektörlerde ithal girdi paylarına göre birim maliyetlerin yükselmesi durumunda farklı düzeylerde fiyat hareketlerinin açığa çıkacağını düşündük. Böyle bir analiz her sektör için göreceli fiyatlara ait gelişmeler hakkında da önemli ölçüde fikir verecektir.

Gümrük Birliği sürecinin Türkiye'de göreceli fiyatları nasıl etkileyeceği konusuna ilişkin olarak geliştirdiğimiz modelin farklı aşamalarında çeşitli bulgulara ulaştık. Öncelikle vurgulamalıyız ki; kurduğumuz modelin varsayımları çerçevesinde altmışdört sektör açısından net fiyat etkilerini saptama olanağı bulmuş olduk. Böylece çeşitli sektörler için gümrük birliğinin, gümrük vergilerinin inmesi ile girdi düzeyinde ucuzlama yaratacağı gibi spekülasyon söylemlerinin önüne geçmiş olduğumuzu düşünmekteyiz. Zira GB'den sonra, gümrük vergilerinin fiyat düşüşü etkisinin üzerinde kur ayarlaması kaynaklı bir fiyat artışı etkisi yaşanacak olursa, o sektörde net etki tam tersine fiyatların artışı yönünde olacaktır. GBS istikrarlı, aşırı karların, ölçek büyümesi ve dışsallıkların gözlenmeyeceği varsayılan Türkiye ekonomisinde %50 düzeyinde gümrük vergisi indirimi ve %15 düzeyindeki kur artışının net fiyat etkileri Tablo 9'da verilmiştir. Bu anlamda Tablo 9, her sektörde yaşanacak net fiyat etkisi konusunda ayrıntılı fikir vermektedir.

Gümrük vergilerindeki indirim; her sektörde ithal girdilerin maliyetlerindeki düşme nedeniyle fiyat düşüşü etkisi yaratmaktadır. İthal girdi kullanan her sektör için bu fiyat düşüşü farklı düzeylerde olacaktır. Zira her sektör GBÖ farklı oranlarda korunmaktadır. Korunma düzeyi çok yüksek olan sektörlerde fiyat düşüşü etkisi

diğerlerinden daha fazla, aksi durumda da diğer sektörlerden daha az olacaktır. Yaptığımız çalışmada fiyat düşüşü etkisinin en yüksek olduğu sektörler sırasıyla; diğer taşıma araçları (48), elektriksiz makinalar (42), tütün (19), motorlu kara taşıtları (47), diğer kimyasal ürünler (31), elektrikli makinalar (44) ve deniz ulaşım araçları (45) sektörleridir. Bu sektörlerde eğer ithalata konu mallar ara girdi niteliğinde iseler, o sektörde birim fiyatların düşmesi şeklinde bir etki yaratacaklardır. Bu da o sektörler için rekabet gücünü artırıcı bir etki yaratacaktır. Şayet doğrudan doğruya tüketim malı olarak ithalleri söz konusu ise, daha ucuza iç tüketime sunulmaları söz konusu olacağından yerli ikame mallarını üreten sektörler için bir dezavantaj oluşturacaklardır. Tabi bu durum, ithal ara girdilerin ikamesi yerli mal üreten sektörler için de geçerlidir. Bu durumda da, ikame yerli sanayiler maliyetlerini düşürme veya kalitelerini yükseltme ya da mal farklılaştırması gibi yollara başvurarak piyasada kalmayı deneyeceklerdir.

Çalışmamızın ikinci aşamasında ise, Gümrük Birliği sürecinden sonraki gelişmelerin döviz kurunda ciddi ayarlamaları gündeme getireceği tezinden hareketle buna ilişkin irdeleme ve bulgular yer almıştır. Türkiye'nin halen var olan ödemeler bilançosu probleminin Gümrük Birliği üyeliği ile ağırlaşacağı düşünülmektedir. Buna karşın döviz kurunda ise TL'nin aşırı değerli tutulması konusundaki politika tercihi sürdürülmektedir. Yaptığımız hesaplamalarda TL'nin cari değerinden yaklaşık %15 oranında daha az değerli olması gerektiğini gözledik. Öte yandan %15 oranında bir kur artışının genel fiyat düzeyinde %4.7 civarında bir artışa neden olduğu hesaplanmıştır. Kanımızca, Türkiye'de yaşanan enflasyonun en önemli failinin döviz

kurlarındaki artış olduğu yönündeki genel kanının aksi yönünde bir sonuçtur bu. Ortaya çıkacak %15 oranında bir kur artışının, ödemeler bilançosu sorununu hafifletirken, gümrük birliği sürecinin başlamasıyla yerli sanayinin korunmasına da hizmet edeceği düşünülmektedir.

Gümrük Birliği sonrası ne oranda bir kur ayarlaması sorusu bizi, ödemeler bilançosu kalemleri için aşağıdaki tesbitleri yapmaya yöneltmiştir: Birincisi, toplam ithalattan yakıt ithalatı düştükten sonra yapılan sınamada, 1980-1995 arasındaki dönemde ithalatın reel döviz kuruna olan esnekliğinin oldukça yüksek olduğu gözlenmiştir. Aynı şekilde ihracatın ise reel döviz kuruna olan esnekliğinin katı olduğu tesbit edilmiştir. Yaptığımız çalışmada bu esneklikler sırasıyla $E_M = \%-1.7$ ve $E_X = \%0.27$ olarak hesaplanmıştır. Öte yandan işçi gelirleri reel döviz kuruyla ters yönlü bir ilişki içerisindedir ve reel kur karşısındaki esnekliği $E_{IG} = \%-0.71$ olarak hesaplanmıştır. Yani yurt dışında çalışan işçiler TL'nin alım gücüne bağlı olarak, Türkiye'ye döviz bırakmaktadırlar. Aynı sınamada işçi dövizlerinin iç faiz oranlarına duyarlılığının da çok zayıf olduğu gözlenmiştir. Turizm gelir ve giderlerinde de beklentilerimiz doğrultusunda ve oranlarda sonuçlara ulaşılmıştır. Öncelikle turizm giderlerinin, turizm gelirlerine oranla reel döviz kuruna olan duyarlılığı daha fazladır. Ayrıca turizm giderleri reel döviz kuru ile ters ve turizm gelirleri de doğru yönlü bir ilişki içerisindedir. Esneklikleri ise sırasıyla $E_{TGD} = \%-0.55$ ve $E_{TG} = \%0.29$ olarak hesaplanmıştır. Sermaye hareketlerinin ise, reel döviz kuru ile oldukça zayıf ve UVSH'de ters, KVSH'de doğru yönlü bir ilişki içerisinde olduğu gözlenmiştir. Sermaye hareketlerinin, analizimizde

ortak açıklayıcı değişken olarak kullandığımız reel döviz kurundan çok, iç ve dış faiz oranı farkı ve beklentilere duyarlı olduğu gözlenmiştir. Sermaye hareketlerine ilişkin yaptığımız analizde gerek ortak değişkene (RDK) duyarlılığının zayıf olması, gerek de analizdeki bazı testler hakkında şüphelerimizin oluşması, bizi, sermaye hareketleri kalemını model dışında bırakmak zorunda bırakmıştır.

Analizin bu bölümünde irdelediğimiz kalemlerle sınırlı olarak, önümüzdeki dönemde; 1995 yılında söz konusu olan yaklaşık 3 milyar dolar civarındaki cari işlemler açığına, gerekli politika tercihlerinden kaçınılırsa, yaklaşık 6 milyar dolar civarında bir açığın ekleneceği yolunda bulgulara ulaştık. Böyle bir açığın reel döviz kurunda yaklaşık %15 oranında bir kur artışı (TL'nin reel değerinde düşüş) ile emilebileceği konusundaki tesbitimizden hareketle analizimizin son bulgularını geliştirdik.

Reel döviz kurunda %15 oranındaki bir kur artışı Türkiye'de görece fiyatlar üzerinde şu etkileri yaratmaktadır: Yaptığımız çalışmanın sonucunu da dikkate alırsak, doğal olarak ithalatın yoğun olduğu sektörlerde daha fazla, diğer sektörlerde ise daha az fiyat artışları gözlenmiştir. Kur artışından sonra en yoğun fiyat artışı yaşanan sektörler sırasıyla; ağaç mobilya ve mefruşat sanayii, (26), petrol arıtımı (32), diğer imalat sanayii (49), demir-çelik ana sanayii (39), kauçuk ve kauçuk ürünleri (34), plastik ve plastik ürünleri (35) sanayileri olmuştur.

Özet olarak, yerli katma değer yoğun olduğu sektörlerde bu iki gelişmenin etkisinin de en alt düzeyde olduğu gözlenmektedir. Bir başka deyişle üretim sürecinde dışa bağımlılığı daha az olan

sektörler, gümrük vergileri ve kur değişmelerinden daha az etkilenmektedir. Örneğin hayvancılık, balıkçılık, elektrik, gaz ve su sektörleri bu iki gelişmeden de son derece marjinal düzeyde etkilenmişlerdir.

Kur artışlarının; hizmetler sektöründe vergilerin düşüşünün maliyetleri azaltıcı etkisinin biraz üzerinde maliyetleri artırıcı etkisi olduğu gözlenmektedir. Hizmet alt sektörlerinin 'konut sahipliği sektörü hariç' hepsinde net etki fiyat artışı yönündedir. Ancak diğer sektörlere göre fiyat değişmesi daha düşüktür. Bu da aynı şekilde üretim süreçlerinde dışa bağımlılıklarının düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Yalnız buradan çıkartılacak sonuç; iç fiyatlarda açığa çıkacak değişimin göreceli olarak hizmetler lehine olacağıdır.

Öte yandan net fiyat etkisi; orman ürünleri (3), hayvancılık (2), taş ocaklığı hariç madencilik sektörü (5-9), mezbaha ürünleri (11), şeker üretimi (15), alkollü ve alkolsüz içkiler (17-18), tütün (19), çırpılama (20), ayakkabı sanayi (24), ağaç ve mantar ürünleri (25), kağıt ve türevleri (27-28), kimyasal gübre (29), diğer kimyasal ürünler (31), plastik ürünleri (35), cam ve camdan mamul eşya (36), taş ürünleri (38), metal eşya (41), elektriksiz makina (42), elektrikli makina (44) sektörleri ve ulaştırma araçları (45-48), elektrik (50) ve konut sahipliği (64) sektörlerinde pozitif olarak gözlenmektedir. Yani vergi düşüşü kaynaklı fiyat düşüşü, kur artışı kaynaklı fiyat artışının üzerindedir. Bu demektir ki; iç piyasada göreceli fiyatlarının düşmesinin yaratacağı tikanıklıktan başka, bu sektörlerde ithalatı ikame eden malların ucuzlaması, içlerinden bazıları açısından zor bir döneme işaretler. Özellikle tütün, ulaşım araçları, elektriksiz makina-

nalar ve madencilik sektörlerinde, ithal malların ucuzlaması, yerli ikame malları üreten sektörlerde bir tıkanıklık yaratacaktır. Bu gelişmelerden elde edecekleri tek avantaj ithal girdiler üzerindeki vergi yükünün hafiflemesiyle üçüncü ülkelere karşı göreceli maliyet avantajı yakalamış olmalarıdır. Bu durumda açığa çıkan bu avantajı iyi değerlendirmeleri gerekmektedir. Bu sektörler içerisinde yurtdışı katma değeri yüksek olan; çirçir, ayakkabı, metal eşya, tarımsal makineler, cam ve cam ürünleri, elektrikli makineler ve demiryolu ulaşım araçları sektörlerinde Türkiye'nin rekabet şansı daha yüksek görünmektedir. Tarım ve işlenmiş tarım ürünleri sektörlerinde ise, nihai olarak kur artışından kaynaklanan bir miktar fiyat artışı genel olarak gözlenmektedir. Ancak bu artış aşağı yukarı gümrük vergisinden dolayı ithal girdi maliyetlerinin düşüşüyle dengelenmektedir.

Devalüasyonun fiyat artışı etkisi nedeniyle rekabet gücü en fazla etkilenen sektörler de; ağaçtan mobilya, demir-çelik ürünleri, bazı kimyasal ürünler ve diğer imalat sanayii ve hizmet sektörleri olmaktadır. Zira devalüasyonun göreceli olarak fiyatları en fazla etkilediği sektörler de bu sektörlerdir.

GB'nin genel fiyat düzeyi üzerindeki net etkisi de aşağıdaki gibi tesbit edilmiştir; 1990 toplam ithalat vergileri içerisinde AB'den ithalata uygulanan verginin payının %50 oranında olduğu tesbitinden hareketle, bu oranda bir gümrük vergisi düşüşünün genel fiyat düzeyinde %5.5 oranında bir düşüşe yol açacağı ağırlıklı ortalama yöntemiyle hesaplanmıştır. %15 oranında bir devalüasyonun genel fiyat düzeyini %4.7 oranında artıracığı aynı yöntem ile hesaplanarak; gümrük birliğinin varsayımlarımız çerçevesinde Türkiye

Ekonomisi üzerindeki net fiyat etkisinin %0.8 oranında azalış yönünde olacağı tesbit edilmiştir.

Son olarak vurgulamak istiyoruz ki; kur artışı gümrük birliği sonrasında da yerli sanayiı korumak için de Türkiye'nin elinde etkin bir politika aracı işlevini göreceği gözlenmektedir. Öte yandan çok yüksek oranlı bir kur artışının her hangi bir sektörde ara gırdı fiyatlarını aşırı artırması (yerli ikameleri yoksa, varsa ara gırdilerde ithalata rakip mal üreten sektörleri geliştirecektir) durumunda da maliyet artışı yaratmasından dolayı o sektörlerde rekabet şansını azaltacaktır. Yani devalüasyon konusunda da, iktisat politikaları açısından politika yapıcılarının önüne ince-ayar sorunu çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

AKTAN, O. H.

- 1983 Para Birlikleri Kuramı ve Avrupa Para Sistemi.
HÜ, İİBF, Yayın No 4, Ankara.
- 1989 "The Second Enlargement of The European
Communities," The European Internal Market.
Ed., A. Jacquemin ve A. Sapir, Oxford Un.
Press, ss. 122-143.
- 1996 "GATT Anaşmaları: Analitik Tarihi", GATT
"Uruguay Round" Müzakerelerinin Sonuçları ve
Etkileri. Ed. T. Çubukçu, Ankara, ss. 1-20.

ALEXANDER, S. S.

- 1952 "Effects of Devaluation on a Trade Balance,"
International Monetary Fund Staff Papers.
April, ss. 263-278.
- 1959 "Devalüasyonun Etkileri: Elastiklikler ve
Massetme Yaklaşımlarının Basitleştirilmiş Bir
Sentezi," The American Economic Review.
Çeviren N. Mumcu, Devalüasyonun Etkilerine
İlişkin Çeviriler. ss. 123-156.

ALKAÇAR, Baki

- 1988 "Üyelğin Türk Ekonomisinde Yaratacağı
Etkilere İlişkin Beklentiler," Türkiye'nin AET'ye
Üyelğinin Dış Ticaretimize Etkileri. Ed. Türk
Dış Ticaret Derneği, Ank., ss. 55-110.

ALLEN, J. J.

- 1960 The European Common Market and The GATT.
The University Press of Washington, D. C.,
USA.

ALPAR, C. ve T. ONGUN

- 1993 Dış Ticaret: Ansiklopedik Sözlük. Turhan
Kitapevi, Ankara.

ALTINTAŞ, M.

- 1988 Uluslararası Ekonomik Birleşmeler Kuramı ve
Uygulamaları, Ankara.

ARGE, R.C.

- 1969 "Note on Customs Unions and Direct Foreign
Investment," Economic Journal, Vol.: 79 (314),
June, ss. 324-334.

ARNDT, S. W

- 1968 "On Discriminatory Versus Non-Preferential
Tariff Policies," Economical Journal, Vol: 75,
ss. 742-747.

ASKARI, H.

- 1975 A Note on Customs Union Theory," Economia-
Internazionale, Vol. 28 (3-4), Nov., ss. 353-355.

AT Enformasyon Bürosu

- 1978 Gümrük Birliği. Basın ve Enformasyon Bürosu,
L'union Douanière Serisi. Çev., AT-Türkiye
Enformasyon Bürosu, Ayyıldız Matbaası,
Ankara.

AYDOĞUŞ, O.

- 1990 "Türkiye'de Bazı Önemli Maliyet Unsurlarındaki Birim Değişmelerin Fiyatlar Üzerindeki Etkileri; 1979 ve 1988 Girdi-Çıktı Tabloları ile Karşılaştırmalı Bir Analiz," G.Ü. Ekonometri Bölümü Tartışma Bülteni, Ankara.
- 1992 "Türkiye Ekonomisinde Maliyet-Fiyat İlişkileri, Sektörel Fiyat Oluşumu ve Enflasyon" 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğler, Cilt 2., İzmir.

BALASSA, B.

- 1962 The Theory of Economic Integration, George Allen and Unwin Ltd, London.

BALASSA, B.; L. BAUWENS.

- 1989 "The Determinants of Intra-European Trade in Manufactured Goods," The European Internal Market, Ed. A. Jacquemin ve A. Sapir, Oxford Un. Pr., ss. 185-202.

BALOGH T. VE STREETEN P.

- 1951 "Dış Ticaret Analizinde Basit Elastikiyet Kavramının İsabetsizliği," Oxford Un. Institute of Statistics. Bulletin, çev. Gül GÜNER, Devalüasyonun Etkilerine İlişkin Çeviriler, ss. 65- 77.

BATIZ, F. L. R. VE LR. Batiz,

- 1989 International Finance and Open Economy Macroeconomics, MacMillan P. Ltd.

BİLGET, T.

- 1971 İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin Ortak Pazar Sorununa Yaklaşım. Maliye Tetkik Kurulu Yayını, Ankara.

BULMUŞ, İ

- 1994 Mikroiktisat, Eğitim Yayınları, Ankara.

BULUTAY, T.

- 1979 Genel Denge Kuramı, SBF Yayınları No: 434.

CECCHINI, P.

- 1992 Cecchini Report, Gower Ltd.

CHAO, C. C.

- 1991 "Wage Indexation, Urban Unemployment and Customs Unions," International Economic Journal, Vol: 5 (2), Summer, ss. 1-15.

COLLIER, P.

- 1979 "The Welfare Effects of Customs Union: An Anatomy," Economic Journal, Vol: 89 (353), March, ss. 84-95.

COOPER, C. A. ve B. F. MASSELL

- 1965 "A New Look at Customs Union Theory", Economic Journal, Vol: 75, ss. 742-747
- 1965 (a) "Toward A General Theory of Customs Unions for Developing Countries", Journal of Political Economy, Vol:73, No:5, October, ss.461-476.

CORADO, C. ve J. D. MELO

- 1986 "An Ex-ante Model for Estimating The Impact on Trade Flows of a Country's Joining a Customs Union," Journal of Development Economics, No: 24, ss. 153-166.

CORDEN, M. W.

- 1985 (1972), "Economies of Scale and Customs Union Theory," Ed. M.W. Corden, Essays in International Economics, Blakwell, ss. 58-68.

DİVİTÇİOĞLU, S.

- 1982 Mikro İktisat, Sermet Matbası, Ankara.

DORNBUSCH, R.

- 1989 "Capital Mobility, Flexible Exchange Rates, and Macro Economic Equilibrium", Exchange Rates and Inflation, Massachusetts Institute of Technology, London, ss. 107-125

DUTTA, A.

- 1969 "Domestic Market Distortions and Customs Union: A Geometrical Analysis," Journal of Development Studies, Vol: 5(2) Jan., ss. 87-103.

EL-AGRAA, A.M. ; A. JONES

- 1981 The Theory of Customs Unions, Philip Allan Publishers Ltd., Oxford.

ERLAT, G

- 1978 İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri, A.İ.T.İ.A. Yayınları: 136, Ankara.

ETHIER, W.; H. HORN

- 1989 "A New Look at Economic Integration," The European Internal Market, Ed., A. Jacquemin ve A. Sapir, Oxford Un. Press, ss. 71-97.

FLUCKIGER, Y.

- 1988 "Customs Union Theory and Unemployment," Greek Economic Review, Vol: 10 (2), Dec., ss. 333-352.

FRENKEL, Jacob A.

- 1979 "On the Mark: A Theory of Floating Exchange Rates Based on Real Interest Rate Differentials", The American Economic Review, Vol: 69. No: 4, ss. 610-621

FRENKEL, Jacob A. VE H.G. JOHNSON

- 1976 The Monetary Approach to the Balance of Payments, Allen and Unwin, London.

FRENKEL, J. A., T. GYLFEERSON ve J. F. HELLINWELL

- 1980 "A Synthesis of Monetary and Keynesian Approaches to Short-Run Balance of Payments Theory," Economic Journal, September.

GATSIOS, K. ; L. KARP

- 1991 "Delegation Games in Customs Unions," Review of Economic Studies, Vol:58(2), April, ss. 391-397.

- 1992 "The Welfare Effects of Imperfect Harmonisation of Trade and Industrial Policy," Economic Journal, Vol:102(410), January, ss. 107-116.

GEROSKI, P.; A. JACQUEMIN

- 1989 "Industrial Change, Barriers to Mobility, and European Industrial Policy," The European Internal Market, Ed. A. Jacquemin ve A. Sapir, Oxford Un. Pr., ss. 298-334.

GÖKDERE, A.

- 1991 Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkiler, A.Ü., AT Araştırma ve Uygulama Merkezi, Araştırma Dizisi, Yayın No: 2, Ankara.

GÜNUĞUR, H.

- 1993 "AT'a Giden Yol: Gümrük Birliği," Finans Dünyası, ss. 38-44.

GÜNUĞUR, H.

- 1990 Avrupa Topluluğunda Gümrük Birliği. İç Pazar ve Türkiye'nin Uyum, Ankara.

HAMILTON, B.; J. WHALLEY

- 1989 "Geographically Discriminatory Trade Arrangements," The European Internal Market, Ed. A. Jacquemin ve A. Sapir, Oxford Un. Press, ss. 213-227.

HARA, M.

- 1975 "On The Customs Union Theory and Industrialization," Osaka-Economic Papers, Vol. 25(2-3), ss. 125-132.

HINE, R. C.

- 1989 "Customs Union Enlargement And Adjustment: Spain's Accession To The European Community," Journal Of Common Market Studies, vol. 27(1), ss. 94.

HOBSBAWM, E.J.

- 1987 Sanayi ve İmparatorluk, Çeviren; Y. Gülerman ve A. Ersoy, Has-Soy Matbası, Ankara.

JACQUEMIN, A.; A. SAPIR

- 1989 "Internal Trade and Integration of The European Community: An Econometric Analysis," The European Internal Market, Ed. A. Jacquemin ve A. Sapir, Oxford Un. Press, ss. 202-213.

JONSON, H. G.

- 1965 "An Economic Theory of Protectionism Tariff Bargaining and the Formation of Customs Unions," Journal of Political Economy, Vol: 73, ss. 256-283.

KALDOR, N.

- 1978 Further Essays on Applied Economics, Gerald Duckworth and Co Ltd, London.

KARLUK, R.

- 1976 Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu, EİTİA Yayını, Eskişehir.
- 1996 Uluslararası Ekonomi, 4. Basım, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul.

KEMP, M. C. ; J. H. WAN

- 1986 "The Comparison of Second-Best Equilibria: The Case of Customs Unions," Journal of Economics, Vol:5, ss. 161-167.

KEMP, M. C.

- 1964 The Pure Theory of International Trade, Prentice-Hall.
- 1969 A Contribution to The General Equilibrium Theory of Preferential Trading, North-Holland Publishing Company, Amsterdam.

KEMP, M. C.; Y. H. WAN

- 1976 "An Elementary Proposition Concerning The Formation of Customs Unions," Journal of International Economics, Vol. 6 (1), ss.95-97.

KINDLEBERGER, C.

- 1963 International Economics, Third Edition, October-63, Richard D. Irwin, Inc., USA.
- 1970 Uluslararası İktisat 1-2, çev.; N. Serin, Doğan Yayınevi, Ankara.

KIRSCHKE, D.

- 1983 "Maximizing Welfare in Customs Unions: The Case of Agricultural Price Policy Within the EEC," American Journal of Agricultural Economics, November, ss. 791-795.

KOUTSOYIANNIS, A.

- 1987 Modern Mikro İktisat, Çev. M. Sarımeşeli, Verso Yayınları, Ankara.

KRAUSS, M. B.

- 1972 "Recent Developments in Customs Union Theory: An Interpretative Survey," Journal of Economic Literature, Vol: 10.

KRUEGER, A. O., O. AKTAN ve Diğerleri

- 1995 Industrial and Fiscal Impact on Turkey of Customs Union With the European Union, Araştırma Raporu, Mayıs-95, Ankara.

KRUGMAN, P. R.

- 1989 "Economic Integration in Europe: Some Conceptual Issues," The European Internal Market, Ed. A. Jacquemin ve A. Sapir, Oxford Un. Press, ss. 357-381.

KURAL, A. F.

- 1990 Ticaret Andlaşmaları ve Dış Politikaya Etkileri, HDTM, Araştırma Merkezi, Yayın No: 1991/1, Ankara.

LAWRENCE, R. Z.; C. L. SCHULTZE

- 1989 "Barriers to European Growth Overview." The European Internal Market, Ed. A. Jacquemin ve A. Sapir, Oxford Un. Press, ss. 251-298.

LEVACIC R. VE A. REBMANN

- 1982 Macroeconomics: an Introduction to Keynesian Neoclassical Controversies, MacMillan P. Ltd., New York, ss. 103-125.

LEITH, J.C.

- 1992 "The Static Welfare Economics of a Small Developing Country's Membership in a Customs Union: Botswana In The Southern African Custom Unions," World Development, vol. 20 (7), ss. 1021-28.

LINDEN, J. V. ve J. OOSTERHAVEN

- 1995 "European Community Intercountry Input-Output Relations: Construction Method and Main Results for 1965-85", Economic Systems Research, Vol. 7, No: 3, 1995, ss. 249-269.

LIPSEY, R. G.

- 1957 "The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare", Economica, Vol. XXIV, February, ss. 40-46.

1960 "The Theory of Customs Unions: A General Survey," The Economic Journal, Vol: LXX, September, ss. 496-513.

1970 The Theory of Customs Unions: A General Equilibrium Analysis, Lewis Reprints Ltd., London.

LLOYD, P. J.

1982 "A Theory of Customs Unions," Journal of International Economics, ss. 41-63.

MACHLUP, F.

1939 "The Theory of Foreign Exchange," Economica, November-39, VI, ss. 375-397, Ayrıca içinde, Readings in the Theory of International Trade, Philadelphia; 1949, Chapter 5, ss.104-158.

1955 "Relative Prices and Aggregate Spending in the Analysis of Devaluation," The American Economic Review, June-55, ss. 255-278.

1976 Economic Integration Worldwide. Regional-Sectoral, MacMillan Press. Ltd., London.

1979 A History of Thought on Economic Integration, The MacMillan Press. Ltd., 2. Basım, London.

MAKOWER, H. ve G. MORTON

1953 "A Contribution Towards A Theory of Customs Unions", The Economic Journal, March Vol. 1. XIII, 249, ss. 33-49.

MARREWIIJK, C. V.; C. G. De VRIES

- 1990 "The Customs Union Argument For A Monetary Union," Journal of Banking and Finance, vol. 14, ss. 877-887.

MAYES, D. G.

- 1989 "The Effects of Economic Integration on Trade," The European Internal Market, Ed., A. Jacquemin ve A. Sapir, Oxford Un. Press, ss. 97-122.

Mc MILLAN, J.; E. Mc CANN

- 1981 "Welfare Effects in Customs Unions," Economic Journal, Sep., ss. 697-703.

MEADE, J. E.

- 1955 The Theory of Customs Unions, North-Holland Publishing Co., Amsterdam.
- 1984 "Structural Changes in the Rate of Interest and the Rate of Foreign Exchange to Preserve Equilibrium in the Balance of Payments and the Budgets Balance," Oxford Economic Papers, Vol. 36, ss. 52-66.

MELVIN, J. R.

- 1969 "Comments on The Theory of Customs Unions," Manchester School of Economic and Social Studies, Vol:37(2), ss. 161-168.

MICHAEL, M. S.

- 1992 "From a Customs Union to a Common Market," Economic Letters, vol.; 39, ss. 79-84.

MICHAEL, M.S.

- 1993 "International Capital Mobility and The Economics of Integration," International Economic Journal, Vol:7(1), ss. 61-73.

MICHAEL, S. ; M. S. MILLER

- 1992 "Customs Union and The Harris-Todaro Model With International Capital Mobility," Open Economic Review, Vol:3(1), ss. 37-49.

MICHAELY, M.

- 1976 "The Assumptions of Jacob Viner's Theory of Customs Unions," Journal of International Economics, Vol. 6 (1), ss. 75-93.

NEGISHI, T.

- 1969 "The Customs Union and The Theory of Second Best," International Economic Review, Vol: 1 (3), Oct., ss. 391-398.

NOEL, E.

- 1991 Turkey on The European Community. A Forum Europe Conference, Brussels, October 30-31.

O'BRIEN, D. P.

- 1976 "Trade Creation and Trade Diversion in Historical Perspective," History of Political Economy, Vol. 8 (4), Winter, ss. 540-563.

OECD

1980-95 Yıllık Raporları.

OKYAR, O. ve O. H. AKTAN

1976 Economic Relations Between Turkey and The EEC, Proceedings of a Seminar Held in Antalya on October 11-14, H.Ü., 1976.

OVERTURF, F. S.

1986 The Economic Principles of European Integration, Praeger Lmt., London.

ÖNEY, E.

1983 İktisat Planlama, SBF Yayınları, Ankara.

PARAI, K. A.; R. N. BATRA

1987 "Customs Union and Unemployment in LCD," Journal of Development Economics, No: 26, ss. 311-319.

POMFRET, R.

1989 "The Theory of Preferential Trading Arrangements," The European Internal Market, Ed., A. Jacquemin ve A. Sapir, Oxford Un. Press, ss. 44-71.

RIEZMAN, R.

1979 "A 3x3 Model of Customs Unions," Journal of International Economics, 9(19) ss. 341-354.

ROBSON, P.

- 1971 International Economic Integration, Penguin
Books, London.

SAMUELSON, P. A.

- 1951 "International Trade and Equalization of
Factor Prices", Economic Journal, June-51,
ss.163-184.

SABANCI HOLDİNG

- 1992 Avrupa Topluluğu'unda 1992 Tek Pazarı ve Hacı
Ömer Sabancı Holding Şirketlerine Muhtemel
Etkisi, Planlama ve Araştırma Dairesi,
İstanbul.

ŞENSES, Fikret

- 1988 "Temel Ekonomik Göstergeler Açısından AET ve
Türkiye," Türkiye'nin AET'ye Üyelığının Dış
Ticaretimize Etkileri, Ed. Türk Dış Ticaret
Derneği, Ankara., ss. 15-54.

TAŞKIN, F.

- 1995 "Döviz Kuru 'Belirlemesinde 'Parasalcı'
Yaklaşım Modeli: Türkiye'deki Döviz Kurları",
Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 6, Sonbahar-Kış
Sayısı, ss. 19-18.

TIRONI, E.

- 1982 "Customs Union Theory in The Presence of
Foreign Firms," Oxford Economic Papers,
March, ss. 150-171.

Türkiye Araştırmalar Merkezi

- 1992 Türkiye'nin Tam Üyeliğini Avrupa Topluluğu'na Sağlayacağı Faydalar, Ankara.

T.C. BAŞBAKANLIK

- 1994 Resmî Gazete, Mükerrer Sayı 22158, Ankara.
- 1996 Resmî Gazete, Mükerrer Sayı 22605, Ankara.

T.C. BAŞBAKANLIK Hazine M

- 1993 Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri, Ankara.

T.C. BAŞBAKANLIK DTM

- 1996 Avrupa Birliği ve Türkiye, Ankara.

T.C. DİE

- 1991 İstatistik Göstergeler 1923-1990, Ankara.
- 1996 (a) Dış Ticaret İstatistikleri 1994, Ankara.
- 1996 (b) İstatistik Göstergeler 1923-95, Ankara.
- 1997 Dış Ticaret İstatistikleri 1995, Ankara.

T.C. DPT

- 1983 İspanya ve Portekiz'in AET Üyeliği ve Bu Üyeliğin Türkiye Üzerindeki Muhtemel Etkileri, Kasım, Yayın No: 1927-11.

T.C. Merkez Bankası

- 1985-95 Üçer Aylık ve Aylık Bültenleri, Ankara.
- 1985-95 Yıllık Raporları, Ankara.

TEKİN, N. ve İ. H. ARMUTLULU

- 1994 "Bulanık Doğrusal Regresyonla Bazı Ekono-
metrik Değişkenlerin İncelenmesi ve Reel
Etketif Döviz Kurunun Belirlenmesinde Ölçüm
Modeli Deneymesi", Sosyal Bilimler Dergisi, (2),
İstanbul, ss. 32-42.

Türkiye Ekonomi Bankası

- 1995 AB ile Gümrük Birliği: AT-Türkiye Ortaklık
Konsey Kararı(1/95), Intermedia (6) İstanbul.

TOGAN, S.

- 1995 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış
Ticaretin Liberizasyonu, Türk Eximbank
Araştırma Dizisi: 1, Ankara .

ÜSTÜNEL, B.

- 1960 Milletlerarası İktisadi Birleşmeler Teorisi,
Ankara.

ÜSTÜNEL, B.

- 1962 Avrupa Müşterek Pazarı'nın Türk Ekonomisi
Üzerinde Muhtemel Tepkileri, T.T.O.S.O. ve
Ticaret Borsaları Birliği, Ankara.

Vakıf Bank

- 1995 Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine
Muhtemel Etkileri, Araştırma Dizisi I, Ankara.

VANEK, J.

- 1962 International Trade Theory and Economic Policy, Richard D. Irwin Press.
- 1965 General Equilibrium of International Discrimination: The Case of Customs Unions, Harvard University Press.

VENABLES, A. J.

- 1987 "Customs Union and Tariff Reform Under Imperfect Competition," European Economic Review, No:31, ss. 103-110.

VIAENE, M. J.

- 1982 "A Customs Union Between Spain and The EEC: An Attempt at Quantification of The Long-term Effects in a General Equilibrium Framework," European Economic Review, Vol: 18 (3), July, ss. 345-368.

VINER, J.

- 1950 The Customs Union Issue, Stevens and Sons Ltd., London.

WADHVA, C. D.

- 1971 "The Theory of Customs Unions and Free Trade Areas Among Developing Countries for Balance of Payments Objectives: An Exploratory Approach," Indian Economic Journal, Vol:19 (2), Oct.-Dec., ss. 167-186.

WILLIAMSON, J.; A.BOTTRILL

- 1971 "The Impact of Customs Unions on Trade in Manufactures," Oxford Economic Papers, Vol:23(3), Nov., ss. 323-351.

WINTERS, L. A.

- 1989 "Britain in Europe: A Survey of Quantitative Trade Studies," The European Internal Market, Ed., A. Jacquemin ve A. Sapir, Oxford Un. Press, s,97-122.

YANNOPOULOS, G. N.

- 1987 "Trade Effects From The Extension of Customs Unions on Third Countries: A Case Study of The Spanish Accession to The EEC," Applied Economics, Vol:19(1), January, ss. 39-50.

YU, EDEN S. H. ; J. Y. CHOI

- 1992 "Inter Industrial Externalities and the Theory of Customs Unions," International Economic Journal, Vol: 6 (2) Summer, ss. 17-26.

YU, EDEN S. H.

- 1982 "Unemployment and The Theory of Customs Unions," Economic Journal, Vol. 92 June, ss. 399-404.

ZAKI, M. Y.

- 1978 "Customs Union and The Estimation of The Import Leakage Effect," Journal of Economic Studies, Nov., ss. 91-111.

EKLER

EK I: FASIL KOD LİSTESİ

Kod Fasıllar

- 1 Canlı hayvanlar
- 2 Etler ve yenilen sakatat
- 3 Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar
- 4 Süt ürünleri; kuş kümes hayvanlarının yumurtaları; tabii bal; tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan yenilebilir hayvansal menşeli ürünler
- 5 Tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan hayvansal menşeli ürünler
- 6 Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler; yumrular, kökler ve benzerleri; kesme çiçekler ve süs yaprakları
- 7 Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular
- 8 Yenilen meyvalar ve yenilen sert kabuklu meyvalar; turunçgillerin, kuvunların ve karpuzların kabukları
- 9 Kahve, çay, Paraguay çayı, ve baharat
- 10 Hububat
- 11 Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin, buğday gluteni
- 12 Yağlı tohum ve meyvalar; muhtelif; tane, tohum ve meyvalar; sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem
- 13 Lak; sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hulasalar
- 14 Örölmeye elverişli bitkisel maddeler; tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler
- 15 Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar ve bunların parçalanma ürünleri; hazır yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar
- 16 Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer omurgasızların müstahzarları
- 17 Şeker mamulleri
- 18 Kakao ve kakao müstahzarları

- 19 Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri
- 20 Sebzeler, meyvalar, sert kabuklu meyvalar ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar
- 21 Yenilen çeşitli gıda müstahzarları
- 22 Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke
- 23 Gıda sanayinin kalıntı ve döküntüleri; hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler
- 24 Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler
- 25 Tuz; kükürt; topraklar ve taşlar; alçılar, kireçler ve çimento
- 26 Metal cevherleri; cüruf ve kül
- 27 Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler; bitümenli maddeler, ineral mumlar
- 28 İnorganik kimyasallar; kıymetli metallerin, radyoaktif elementlerin, nadir toprak metallerinin ve izotoplarının organik veya inorganik bileşikleri
- 29 Organik kimyasal ürünler
- 30 Eczacılık ürünleri
- 31 Gübreler
- 32 Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülasalar; tanenler ve türevleri; boyalar, pigmentler ve diğer boyayıcı maddeler; müstahzar boyalar ve vernikler
- 33 Uçucu yağlar ve rezinoitler; parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları
- 33 Uçucu yağlar ve rezinoitler; parfümeri, kozmetik veya tuvalet müstahzarları
- 34 Sabunlar; yüzey-aktif organik maddeler, yıkama müstahzarları, yağlama müstahzarları, suni mumlar, müstahzar mumlar, temizleme bakım müstahzarları, ışık temini için kullanılan her türlü mumlar ve benzerleri, model yapılmaya mahsus her türlü patlar "dişçi mumları" ve alçı esaslı dişçilik müstahzarları
- 35 Albüminoid maddeler; değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler; tutkallar; enzimler

- 36 Barut ve patlayıcı maddeler; protenki mamulleri; kibritler; piroforik alaşımlar; ateş alıcı maddeler
- 37 Fotoğrafçılıkta ve sinemacılıkta kullanılan eşya
- 38 Muhtelif kimyasal maddeler
- 39 Plastikler ve mamulleri
- 40 Kauçuk ve kauçuktan eşya
- 41 Ham postlar, deriler (kürkler hariç) ve köseleler
- 42 Deri eşya; saraciye eşyası ve eyer ve koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları ve benzeri mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya (ipek böceği guddesi hariç)
- 43 Postlar, kürkler ve taklit kürkler; bunların mamulleri
- 44 Ağaç ve ahşap eşya; odun kömürü
- 45 Mantar ve mantardan eşya
- 46 Hasırdan, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller; sepetçi ve hasırcı eşyası
- 47 Odun ve diğer lifli selülozik maddelerin hamurları, kağıt veya kartondan döküntü, kırıntı ve hurdalar
- 48 Basılı kitaplar, gazeteler, resimler ve baskı sanayinin diğer mamulleri; el ve makına yazısı metinler, planlar
- 50 İpek
- 51 Yapağı ve yün, ince veya kaba hayvan kılı; at kılından iplik ve dokunmuş mensucat
- 52 Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat
- 53 Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler; kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden dokunmuş mensucat
- 54 Sentetik ve suni flametler
- 55 Sentetik ve suni devamsız lifler
- 56 Votka, keçe ve dokunmamış mensucat; özel iplikler; sicim, kordon, ip halat ve bunlardan mamul eşya
- 57 Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları
- 58 Özel dokunmuş mensucat; tufte edilmiş dokumaya elverişli mensucat; dantela; duvar halıları; şeritçi ve kaytancı eşyası; işlemler

- 59 Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış veya lamine edilmiş dokumaya elverişli mensucat; dokumaya elverişli maddelerden teknik eşya
- 60 Örme eşya
- 61 Örme giyim eşyası ve aksesuarları
- 62 Örtülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları
- 63 Dokumaya elverişli maddelerden diğer hazır eşya; takımlar; kullanılmış giyim eşyası ve dokumaya elverişli maddelerden kullanılmış eşya; paçavralar
- 64 Ayakkabılar, getler, tozluklar ve benzeri eşya ve bunların aksamı
- 65 Başlıklar ve aksamı
- 66 Şemsiyeler, güneş şemsiyeleri, bastonlar, iskemle bastonlar, kamçılar, kırbaçlar ve bunların aksamı
- 67 Hazırlanmış ince ve kalın kuş tüyleri ve bunlardan eşya; yapma çiçekler; insan saçından eşya
- 68 Taş, alçı, çimento, amyant, mika ve benzeri maddelerden eşya
- 69 Seramik mamulleri
- 70 Cam ve cam eşya
- 71 Tabii veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metallerle kaplama metaller ve bunlardan mamul eşya; taklit mücevherci eşyası; metal paralar
- 72 Demir çelik
- 73 Demir veya çelikten eşya
- 74 Bakır ve bakırdan eşya
- 75 Nikel ve nikelden eşya
- 76 Alüminyum, alüminyumdan eşya
- 77 * (Armonize Sistem Nomanklatürü'nde ileride kullanılmak amacıyla saklı tutulmuştur)
- 78 Kurşun ve kurşundan eşya
- 79 Çinko ve çinkodan eşya
- 80 Kalay ve kalaydan eşya
- 81 Diğer adi metaller; sermentler; bunlardan eşya
- 82 Adi metallerden aletler; bıçakçı eşyası ve sofr takımları; bunların aksam ve parçaları

- 83 Adı metallerden çeşitli eşya
- 84 Nükleer reaktörler, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, bunların aksam ve parçaları
- 85 Elektrikli makina ve cihazlar ve bunların aksam ve parçaları; ses kaydetme ve kaydedilen sesi tekrar vermeye mahsus cihazlar ve bunların aksam, parça ve cihazları
- 86 Demiryolu ve benzeri hatlara ait taşıtlar ve malzemeler ve bunların aksam ve parçaları; her türlü mekanik (elektro meknik olanlar dahil) trafik sinyalizasyon cihazları
- 87 Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motorsikletler ve diğer kara taşıtları
- 88 Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçaları
- 89 Gemiler ve suda yüzen taşıt araçları
- 90 Optik alet ve cihazlar, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol ayar, alet ve cihazları, tıbbi alet ve cihazlar; bunların aksam, parça ve aksesuarları
- 92 Müzik aletleri; bunların aksam, parça ve aksesuarları
- 93 Silah ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarları
- 94 Mobilyalar; tıpta ve cerrahide kullanılan mobilyalar, yatak takımları ve benzeri doldurulmuş eşya; tarifenin başka yerinde belirtilmiyen veya yer almayan aydınlatma cihazları; reklam lambaları, ışıklı tabelalar, ışıklı, ısıml plakaları ve benzerler
- 95 Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri; bunların aksam, parça ve aksesuarları
- 96 Çeşitli mamul eşya
- 97 Sanat eserleri, koleksiyon eşyası ve antikalar

EK II: AB - TÜRKİYE ORTAKLIK KONSEY KARAR ÖZETİ

Karar 1/95:

6 Mart 1995 tarihinde Brüksel'de toplanan Ortaklık Konseyi tarafından, tarafların daha önce ön koşul koydukları ön hazırlıkların tamamlanıp ortaklık ilişkisi çerçevesinde Gümrük Birliği'nin siyasi ve ekonomik anlamda önemli bir niteliksel aşama olduğu göz önüne alınarak, aşağıda özetleri verilen kararlar alınmıştır:

I. Kısım: Malların Serbest Dolaşımı ve Ticaret Politikası: Bu kısım tarım ürünlerine ait istisnaların yer aldığı ikinci kısma kadar malların serbest dolaşımının düzenlenmesine ilişkin maddeleri içermektedir.

Madde 3: Türkiye veya Topluluk sınırları içinde üretilen üçüncü ülke mallarına ilişkindir. Üçüncü ülke malları Topluluk veya Türkiye tarafından vergilendirildikten sonra serbest dolaşıma girecektir.

Gümrük Birliği'nin alanı Topluluk ve Türkiye'nin gümrük alanıdır. Gümrük vergisi ve eş etkili vergi uygulamasından sonra, üçüncü ülke malları gümrük alanı içinde üretilen malların üretiminde girdi olarak kullanılabilir. Bunun dışındakilere ortak gümrük mevzuatı uygulanır.

Madde 4: Gümrük vergilerinin ve eş etkili vergilerin Topluluk ve Türkiye arasında kaldırılmasına ilişkindir.

Madde 5 - 11: Miktar kısıtlamaları ve eş etkili tedbirlerin kaldırılmasına ilişkindir. Bu bölümde ilk üç madde kısıtlamalar ve eş etkili tedbirlerin kaldırılmasını düzenlerken, 8. madde Türkiye'ye beş yıllık uyum süreci öngörmüştür.

Bu bölümdeki devam eden maddeler ise Türkiye'de üretilen malların uygunluğu ve Topluluk giriş/çıkışında karşılaşılabilecek uyuşmazlıkların halli konusunda ayrıntılara ilişkindir.

Bölüm III ise, Madde 12'nin çeşitli hükümleriyle düzenlenmiş olan ticaret politikasına ilişkindir. Madde 12'de "üçüncü ülkelerden ithalat, miktar kotaları, ithalatta ortak kurallar, sübvansiyon ve damping konularına ilişkin Topluluk mevzuatının Türkiye'nin uygulamaya koyması gerekliliği" yer almaktadır.

Öte yandan bu maddede: Topluluğun özellikle tekstil ve konfeksiyon yönetmeliği konusunda ayrıntıya yer verilirken, "Türkiye'nin bu alandaki (tekstil) Topluluğa ihracatında menşein belgelenmesi zorunluluğu ve aksi takdirde ortak ticaret politikasının uygulanacağı" ayrıca yer almıştır.

Bölüm IV; Dört Maddeden oluşan Ortak Gümrük Tarifesi ve tercihlili tarife politikalarına ilişkindir. Bu bölümde yer alan Madde 13 Türkiye'nin Ortak Gümrük Tarifesine uyum sağlamasını hükmetmektedir. Madde 14; "Topluluk OGT'de her hangi bir değişme halinde Türkiye'nin uyumu için yeterli zamanı tanıyacaktır" demektedir. Eğer eş zamanlı uyum olanaklı olmazsa Topluluk gerekli süreyi Türkiye'ye tanıyacaktır. Türkiye ise farklı vergileri geçici olarak kaldırmayı, askıya almayı veya yeniden uygulamayı planladığı

durumlarda Topluluğu derhal bilgilendirecek, ilgili danışma ve temaslar Gümrük Birliği Ortak Komitesinde yapılacaktır.

Madde 15; Türkiye'nin üçüncü ülkelere uyguladığı vergiler OGT'den farklılaşıyorsa, bunları 1 Ocak 2001 tarihine kadar muhafaza edebileceğine ilişkindir. Devam eden maddede, bu kararların yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl içinde Topluluğun tercihlî gümrük rejimine uyum sağlaması hükmü yer alır. 16. Maddenin son hükmü, beş yıllık uyum sürecindeki vergi farklılaşmasının yaratacağı farklılığı gidermek için telafi edici vergi uygulamasına ilişkindir. Bu Topluluğun ithal ettiği malların Türkiye'ye girişinde uygulanır ve liste Komisyonca ayrıca hazırlanacaktır.

Bölüm V; işlenmiş tarım ürünlerine ilişkindir. Bu bölüme ilişkin ayrıntılar ve oranlar Konsey kararları eklerinde verilmiş ve oldukça ayrıntılandırılmıştır.

Topluluk tarım ürünlerinin serbest dolaşımını hedeflemekte ancak bunun için ek bir sürenin gerekli olduğunu Madde 22'de kaydetmektedir. Devam eden madde ise; Türkiye'nin Ortak Tarım Politikasına uyumun gerekliliği vurgulanmaktadır. Ancak Ortaklık Konseyi Türkiye'nin Ortak Tarım Politikasına uyumunu tesbit ettiğinde serbest dolaşım için gerekli hükümleri benimseyecektir. Ortaklık Konseyi, eklerde listeyle belirtilen işlenmiş tarım ürünlerinin sanayi payları ölçüsünde Gümrük Birliği ortak hükümlerine tabi olacağını kaydetmektedir.

Aşağıda OGT'ne uyumda istisnalar listesi yer almıştır:

Karar 2/95: OGT İstisnaları

GTİP	MADDE İSMİ	1 Ocak 1996 BAŞLANGIÇ VERGİSİ
2710.00.11	Motor Benzini	70
2710.00.15	Petrol eteri	24
2710.00.16	Diğer solventler (çözücü)	24
2710.00.19	Diğerleri	24
2710.00.21	Gaz Yağı	41
2710.00.22	Petrol Eteri	24
2710.00.23	Diğer solventler (çözücü)	24
2710.00.24	Jet yakıtı	31
2710.00.29	Diğerleri	24
2710.00.31	Motorin	37
2710.00.32	Marine Diesel	24
2710.00.33	Absorbed oil	24
2710.00.39	Diğerleri	24
2710.00.41	Hafif fuel oil	26
2710.00.42	Orta fuel oil	26
2710.00.43	Ağır fuel oil	26
2710.00.44	Clarfid oil	24
2710.00.45	Extract oil	24
2710.00.49	Diğerleri	24
4202	Sandıklar, bavullar, valizler, evrak çantaları, okul çantaları, gözlük kılıfları, dürbün mahfazaları, fotoğraf makinası mahfazası, silah ve tabanca kılıfı ve benzeri mahfazalar; tabii veya terkip yoluyla elde edilen deri ve köseleler, plastik madde yapraklarından dokumaya elverişli maddelerden, vulkanize edilmiş liflerden, kartondan yapılmış veya tamamamen yahut kısmen bu maddelerle veya kağıtla kaplanmış seyahat çantaları tuvalet çantaları, sırt çantaları, el çantaları, erzak çantaları, portföyler, para keseleri, harita ve kimlik mahfazaları, sigara kutuları, tabaka ve tütün kese ve kutuları, takım çantaları, spor çantaları, şişe mahfazaları, mücevher kutuları pudra-bharak-barut kutuları, bıçak kılıfları ve benzeri mahfazalar (4202.19.23:4202.39.99 hariç)	22
4202.19.23	Bakırdan olanlar	20.3
4202.39	Diğerleri	20.3
4202.99	Diğerleri	21.1
4804.21	Torba imali için beyazlatılmış kraft kağıtları	25
4819.40.11	Çimento ve gübre torbaları	26
64.03	Dış tabanı kauçuktan, plastik maddeden tabii veya terkip yoluyla elde edilen köseleden ve yüzü deriden olan ayakkabılar	29.2
64.05	Diğer ayakkabılar (6405.90.11-13 hariç)	26
6405.90.11-13	Dış tabanı kauçuktan, plastik maddeden tabii veya terkip yoluyla elde edilen köseleden olanlar	32

GTİP	MADDE İSMİ	1 Ocak 1996 BAŞLANGIÇ VERGİSİ
64.06	Ayakkabı aksamı (dış tabanlar dışındaki tabanlarda tuturulmuş veya tutturulmamış ayakkabı yüzleri dahil); çıkarılabilir iç tabanlar, topuk rampası ve benzeri eşya; getreler, tozluklar, dizlikler ve benzeri eşya ve bunların aksamı (64.06.99.41,4962 hariç)	26
64.06.99.41,49 ,62	Bakırdan olanlar	21.9
69.11	Porselenden sofa ve mutfak eşyası, diğer ev eşyası ve tuvalet eşyası	37
69.12	Seramikten sofa ve mutfak eşyası diğer ev eşyası ve tuvalet eşyası (porselenden olanlar hariç)	38
8701.90.11	Motor gücü 18kW'ı geçmeyenler	29.5
8701.90.12	Motor gücü 18kW'ı geçen fakat 25 kW'ı geçmeyenler	29.5
8701.90.13	Motor gücü 25kW'ı geçen fakat 37 kW'ı geçmeyenler	29.5
8701.90.14	Motor gücü 37kW'ı geçen fakat 59 kW'ı geçmeyenler	29.5
8701.90.15	Motor gücü 59kW'ı geçen fakat 75 kW'ı geçmeyenler	29.5
8701.90.21	Kullanılmış olanlar	29.5
8702.10.12.22	Midibüs	27.9
8702.90.12.22		
8702.10.32.42	Midibüs	27.2
8702.90.32.42		
8702.10.13.23	Minibüs	27.9
8702.90.13.23		
8702.10.33.43	Minibüs	27.2
8702.90.33.43		
8703.22.21.31	Binek otomobiller	32
8703.31.11.21		
8703.23.21.41	Silindir hacmi 1500 cm ³ 'ü geçen fakat 1600 cm ³ 'ü geçmeyenler	33
8703.32.21.41		
8703.23.22.42	Silindir hacmi 1600 cm ³ 'ü geçen fakat 2000 cm ³ 'ü geçmeyenler	33
8703.32.22.42		
8704.21.21	Yeni olanlar	3.3
8704.22.21		
8704.23.21		
8704.31.21		
8704.32.21		
8704.21.22	Kullanılmış olanlar	30.3
8704.22.22		
8704.23.22		
8704.31.22		
8704.32.22		
8704.21.31	Yeni olanlar	27.2
8704.31.31		
8704.21.32	Kullanılmış olanlar	27.2
8704.31.32		

EK III: AB'DE UYGULANAN OGT ORTALAMALARI

Sektörler	basit	ağırlıklı
- Deri ve kürk işleme sanayii	3.1	2.5
Tabaklanmış deri ve kürk	0.0	0.0
Yarı mamul ürünler	3.7	2.2
Mamul maddeler	6.9	7.1
-Kauçuk	3.1	4.0
Ham kauçuk	0.2	0
Yarı mamul ürünler	3.6	4.2
Mamul maddeler	4.5	5.6
Ağaç ve mantar ürünleri	4.4	2.0
Kağıt ve kağıt ürünleri	7.4	2.7
Tekstil ve konfeksiyon	10.1	7.6
Tekstil elyafı	3.0	0.6
İplik	7.0	8.2
Kumaş ve benzer ürünler	10.9	10.8
Hazır giyim ve ilgili ürünler	9.6	8.7
Elbise ve aksesuarlar	13.0	13.2
Mineral ürünler ve gübreler	5.2	4.6
Değerli taş ve madenler	2.6	0.6
Maden cevheri ve metaller	5.1	2.6
Maden cevheri ve metal artıkları	0.0	0.0
Demir ve Çelik	5.4	5.5
Demir ihtiva etmeyen metaller	5.2	1.4
İşlenmiş metaller	1.2	0.3
Demir ihtiva etmeyen metal ürünleri	6.2	5.9
Metal eşya	5.4	6.0
Kömür ve doğalgaz	2.2	4.0
Kimyasal maddeler	7.3	6.7
Kimyasal element ve bileşikler	7.3	5.3
Boya maddeleri	7.1	7.6
İlaç sanayii	6.0	5.3
Plastikler	9.3	9.9
Parfüm ve sabunlar	5.6	5.3
Diğer kimyasal ürünler	6.1	6.5
Elektriksiz makineler	4.1	4.4
Güç üretici makineler	4.5	2.6

Sektörler	basit	ağırlıklı
Kahve çay ve süt tozu	11.8	5.2
Baharatlar	8.5	9.1
Kakao ve kakaolu ürünler	12.2	6.5
Bitkisel ve hayvansal yağlar	6.9	0.3
Bitkisel yağlar	6.5	0.2
Hayvansal ve diğer yağlar	7.8	1.3
Kesme çiçek, bitki ve sebze	8.4	4.4
Alkollü ve alkolsüz içkiler	21.5	14.3
Balık, kabuklu deniz hayvanları	12.2	10.3
Tütün sanayii	26.4	9.4
İşlenmemiş tütün	12.9	8.5
İşlenmiş tütün	66.6	30.9
Petrol	3.1	0.5
Diğer sanayi ürünleri	6.4	5.6
Hammaddeler	1.1	1.2
Yarı mamul mallar	7.1	5.1
Mamul maddeler	6.5	6.5

Kaynak : Vakıf Bank, Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri, 1995, ss. 41-43.

EK IV: VERİ SETLERİ VE REGRESYON TABLOLARI

Tablo 9: 1980 - 95 Arası Verileri

TARİH	M	X	M-Y	RDK*	GSMH-S	GSMH-C
	Milyon US\$				Milyar TL	
1980.1	1378	714	1180	71.40	2857	3350
1980.2	1595	585	1244	64.14	2837	3903
1980.3	2322	567	1902	57.82	2817	4547
1980.4	2520	1044	1299	50.31	2797	5303
1981.1	2283	1021	1495	52.89	2830	5881
1981.2	2065	936	1555	50.22	2863	6522
1981.3	2113	1052	2193	52.69	2897	7233
1981.4	2405	1694	1154	53.09	2932	8022
1982.1	1949	1304	1277	54.34	2954	8602
1982.2	2252	1236	1271	56.38	2977	9225
1982.3	1994	906	1024	59.32	2999	9893
1982.4	2599	1929	1236	59.63	3023	10612
1983.1	2337	1358	1399	59.45	3054	11360
1983.2	2091	1316	1360	61.87	3086	12162
1983.3	2063	1234	1191	62.29	3118	13021
1983.4	2688	1820	1359	65.81	3150	13933
1984.1	2180	1855	1455	69.54	3204	15647
1984.2	2647	1674	1673	70.66	3260	17571
1984.3	2666	1542	1429	73.26	3316	19733
1984.4	3263	2062	1736	73.29	3374	22167
1985.1	2436	1780	1570	71.99	3409	24916
1985.2	2583	1859	1539	71.21	3446	28005
1985.3	2873	2089	1661	69.84	3482	31478
1985.4	3452	2229	1902	63.96	3518	35350
1986.1	2812	1878	1085	62.68	3576	38779
1986.2	2640	1688	1927	67.61	3635	42541
1986.3	2647	1660	1880	63.68	3695	46667
1986.4	3006	2230	1752	60.78	3756	51184
1987.1	2840	1989	1997	60.82	3845	56318
1987.2	3038	2244	2054	58.09	3936	61966
1987.3	3517	2636	2325	59.31	4029	68182
1987.4	4763	3322	2732	60.45	4125	75020

1988.1	3493	2803	2580	63.43	4140	85973
1988.2	3781	2725	2544	62.93	4155	98525
1988.3	3266	2592	2081	62.71	4173	112910
1988.4	3795	3542	2193	64.02	4185	129175
1989.1	3319	2803	2223	62.25	4202	149197
1989.2	3807	2574	2537	59.69	4219	172322
1989.3	3995	2568	2509	53.79	4237	199030
1989.4	4671	3680	2673	49.81	4253	230370
1990.1	4707	2995	3394	45.43	4349	264004
1990.2	4875	2745	3408	42.89	4447	302549
1990.3	5535	2858	3453	47.49	4548	346721
1990.4	7285	4361	3878	37.61	4651	397178
1991.1	4916	3379	4246	39.31	4655	446428
1991.2	4746	2905	4067	43.54	4659	501785
1991.3	5244	3208	4576	43.72	4663	564006
1991.4	6141	4101	5367	42.68	4668	634393
1992.1	4942	3550	4436	43.39	4741	728568
1992.2	5485	3303	4847	44.98	4815	836725
1992.3	5857	3702	5174	42.37	4890	960935
1992.4	3982	4160	3349	42.26	4966	1103605
1993.1	5908	3673	5271	41.89	5064	1280181
1993.2	7778	3427	7141	40.74	5164	1485011
1993.3	7439	3562	6802	41.42	5266	1722613
1993.4	8275	4632	7638	41.95	5370	1997323
1994.1	5887	3827	5280	46.23	5213	2358838
1994.2	4954	3830	4347	68.97	5061	2785788
1994.3	5416	4815	4809	56.37	4913	3290016
1994.4	7013	5633	6406	52.06	4770	3887903
1995.1	6853	4757	6115	50.68	4863	4603277
1995.2	8615	5200	7877	45.55	4959	5450280
1995.3	9134	5288	8396	42.43	5056	6453132
1995.4	11105	6394	10367	41.84	5155	7644206

* Reel döviz kuru rakamları DİE ve Hazine'nin rakamlarından hareketle hesaplanmıştır.

Kaynaklar: 1 - DİE., 1923'den 1995'e İstatistik Göstergeler, 1996.

2 - DİE., Aylık Bültenler, 1980-1996.

Tablo 10: 1987 - 95 Arası Verileri

TARİH	TG	TGD	İG Milyon US\$	TSH	KVSH	İFO* (%)	DFO** (%)
1987.1	511	72	369	64	675	10.44	1.07
1987.2	707	109	475	880	-352	11.11	0.94
1987.3	712	112	741	176	-224	10.94	0.99
1987.4	705	155	435	-110	485	11.38	0.93
1988.1	715	109	263	506	216	14.67	0.91
1988.2	885	124	629	19	-278	14.89	0.85
1988.3	1023	67	968	-775	-723	10.43	1.14
1988.4	967	58	495	-471	1194	13.73	1.25
1989.1	236	106	599	689	-618	11.13	1.31
1989.2	698	149	587	612	-23	13.35	1.36
1989.3	1071	199	1097	140	110	12.54	1.40
1989.4	525	111	757	712	-23	10.19	1.51
1990.1	294	119	626	1060	939	10.14	1.52
1990.2	995	134	769	1193	948	10.12	1.52
1990.3	1254	141	1041	754	514	11.80	1.50
1990.4	682	126	810	959	599	13.78	1.34
1991.1	296	151	658	-1710	-1253	16.14	1.33
1991.2	580	103	627	413	-125	16.93	1.17
1991.3	1138	151	854	-932	-1198	17.06	1.10
1991.4	640	187	680	-168	-448	17.11	1.06
1992.1	387	122	551	28	-467	16.91	1.06
1992.2	1019	206	686	1603	1054	18.68	1.04
1992.3	1545	319	890	938	351	18.60	1.02
1992.4	688	129	881	1079	458	18.69	0.75
1993.1	373	157	638	2827	1507	16.33	0.65
1993.2	1210	268	729	2215	1177	16.71	0.61
1993.3	1459	293	894	2093	751	16.19	0.60
1993.4	917	216	658	1828	-381	15.76	0.57
1994.1	441	169	446	835	-701	24.75	0.53
1994.2	998	252	949	-2463	-2300	40.84	0.52
1994.3	1802	269	698	-2374	-1640	22.13	0.55
1994.4	1080	176	534	-192	-486	24.15	0.62
1995.1	502	177	747	1772	2545	27.96	0.67
1995.2	1257	248	897	1920	1522	17.98	0.67
1995.3	2196	279	1023	2079	558	17.09	0.68
1995.4	1304	286	751	1500	700	30.24	0.68

- * İç Borçlanma Ortalama Faiz Oranı
- ** Üç Aylık Mevduata Uygulanan Libor

Kaynaklar:SPK Bültenleri 1987-95.

WB Annual Reports 1987-95.

TC.Merkez Bankası Üçer Aylık Raporları 1987-95.

Tablo 11: İthalat Regresyon Tabloları

$$M = a + (-b \times RDK) + c \times GSMH - S + dD94$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	148.27	1.88	0.89	1.32	135	-1.03
RDK ₋₁	-48.57	3.42				
GSMH-S	1.31	5.36				
D 94	2089	6.71				

Dönem : 1982(2)-1995(4); Doğrusal Form

$$M = a + (-b \times RDK) + c \times GSMH - S + dD94$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	922.0	1.88	0.89	1.363	167	-1.698
RDK ₋₁	-53.78	-5.163				
GSMH-S	1.19	7.887				
D 94	2155.9	7.75				

Dönem : 1980(2)-1995(4); Doğrusal Form

$$M = (-b \times RDK) + (c \times GSMH) - S + dD94$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	---	---	0.894	1.33	165	-0.95
RDK ₋₁	-45.58	-9.69				
GSMH-S	1.3	18.97				
D 94	2073.9	7.86				

Dönem : 1980(2)-1995(4); Sabitsiz Doğrusal Form

$$M = a + (-b \times RDK) + c \times GSMH - S$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	-4579	-1.51	0.74	1.1	44.6	---
RDK ₁	-5.59	-3.53				
GSMH-S	0.65	5.55				
D 94	---	---				

Dönem : 1987(2)-1995(4); Kukla Değişkensiz Doğrusal Form

$$L(M) = a + (-b \times L(RDK)) + c \times L(GSMH - S)$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	-10.4	-2.81	0.85	1.1	91.3	-0.83
L(RDK) ₁	-0.83	-6.1				
L(GSMH-S)	2.44	7.56				
D 94	---	---				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Kukla Değişkensiz Çift Logaritmik Form

Tablo 12: İhracat Regresyon Tabloları

$$X = a + bRDK + cKKO + dZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	-3175	-2.1	0.82	1.33	50.8	---
RDK	32.5	3.29				
KKO	45.15	10.7				
Z	67.9	3.8				

Dönem : 1987(1)-1995(4); Doğrusal Form

$$X = a + bRDK + cKKO$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	-7302	-11.52	0.93	1.35	229.6	---
RDK ₁	1.22	3.77				
KKO	0.49	19.99				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Bir Dönem Gecikmeli Doğrusal Form

$$L(X) = a + b.L(RDK) + c.D94 + d.Z$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	6.6	18.05	0.95	1.35	385	0.27
L(RDK). ₃	0.27	3.02				
D 94	0.23	7.47				
Z	0.01	28.81				

Dönem: 1980(4)-1995(4); Üç Dönem Gecikmeli Çift Logaritmik Form

$$L(X) = a + b.L(RDK) + d.Z$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	6.68	10.75	0.88	1.61	239	0.27
L(RDK). ₂	0.27	1.9				
D 94	---	---				
Z	0.015	18.58				

Dönem: 1980(2)-1995(4); İki Dönem Gecikmeli Çift Logaritmik Form

Tablo 13: Turizm Gelirlerine İlişkin Regresyon Tabloları

$$(TG)^* = a + (b \times RDK) + cZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	556	7.68	0.70	1.84	37	0.29
RDK. ₁	4.75	3.29				
D 94	---	---				
Z	5.39	8.51				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Bir Dönem Gecikmeli Doğrusal Form

$$L(TG)^* = a + (b \times L(RDK)) + cZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	5.64	14.03	0.68	1.03	34.88	0.26
L(RDK)	0.26	2.54				
Z	0.007	8.1				

Dönem: 1987(1)-1995(4); Çift Logaritmik Form

$$L(TG)^* = a + (b \times L(RDK)) + cZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	4.76	8.44	0.73	---	44.02	0.29
L(RDK) ₋₁	0.299	3.38				
D 94	---	---				
Z	0.007	9.29				

Dönem: 1987(1)-1995(4); Bir Dönem Gecikmeli Çift Logaritmik Form

$$(TG)^* = a + (b \times RDK) + cZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	585	6.45	0.66	0.98	32	---
RDK	4.27	2.38				
D 94	---	---				
Z	5.95	7.73				

Dönem: 1987(1)-1995(4); Doğrusal Form

Tablo 14: Turizm Giderlerine İlişkin Regresyon Tabloları

$$L(TGD)^* = a + (b \times L(RDK)) + cD94$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	7.4	16.4	0.84	0.85	85	-0.64
L(RDK)	-0.64	-5.55				
D 94	0.52	11.5				

Dönem: 1987(1)-1995(3); Çift Logaritmik Form

$$L(TGD)^* = a + (b \times L(RDK)) + cD94$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	7.02	14.5	0.81	1.01	68.5	-0.55
L(RDK) ₋₁	-0.55	-4.5				
D 94	0.52	10.7				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Bir Dönem Gecikmeli Çift Logaritmik Form

Tablo 15: İşçi Gelirlerine İlişkin Regresyon Tabloları

$$(\dot{G})^* = a + (b \times RDK) + c\dot{I}FO + dZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	1157	17.7	0.79	1.67	40.5	---
RDK	-9.7	-5.8				
İFO	4.3	1.5				
Z	0.9	0.86				

Dönem: 1987(1)-1995(4); Doğrusal Form

$$(\dot{G})^* = a + (b \times RDK) + c\dot{I}FO + dZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	111.2	16.47	0.78	0.75	35.8	---
RDK ₋₁	-10.38	-5.93				
İFO ₋₁	8.43	2.81				
Z	-0.015	-0.014				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Bir Dönem Gecikmeli Doğrusal Form

$$(\dot{G})^* = a + (b \times RDK) + c\dot{I}FO$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	1176	19.4	0.79	0.75	60.8	---
RDK	-10.87	-10.1				
İFO	6.4	4.3				
Z	---	---				

Dönem: 1987(1)-1995(4); Doğrusal Form

$$(\dot{G})^* = a + (b \times RDK) + c\dot{I}FO$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	1111	17.7	0.78	0.75	55.4	---
RDK ₋₁	-10.4	-9.2				
İFO ₋₁	8.4	5.3				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Bir Dönem Gecikmeli Doğrusal Form

$$(IG)^* = a + (b \times RDK)$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	1248	16.1	0.68	1.86	44.9	0.71
RDK-1	-10.3	-6.7				
İFO	---	---				
Z	---	---				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Bir Dönem Gecikmeli Doğrusal Form

$$(IG)^* = a + (b \times RDK)$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	1288	19.2	0.67	1.71	69	---
RDK	-10.97	-8.3				
İFO	---	---				
Z	---	---				

Dönem: 1987(1)-1995(4); Doğrusal Form

$$L(IG)^* = a + (b \times L(RDK)) + cİFO + dZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	11.5	13.5	0.72	1.63	41.2	-0.77
L(RDK).1	-0.77	-5.8				
İFO	---	---				
Z	0.004	0.001				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Bir Dönem Gecikmeli Çift Logaritmik Form

Tablo 16: Sermaye Hareketlerine İlişkin Regresyon Tabloları

$$L(UVSH)^* = a + L(RDK)^* + cL(FO)^* + dD94$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	5.88	12.71	0.92	1.19	122	-0.48
L(RDK)*	-0.48	-5.54				
L(FO)*	0.6	5.31				
D94	0.39	5.46				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Bir Dönem gecikmeli Çift Logaritmik Form

$$S(TSH) = a + b(A) + c(D94) + d(Z)$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDk}
C	307.3	462	0.99	0.98	21210	---
A	8.85	2.51				
D94	10.1	5.85				
Z	5.56	153.1				

Dönem: 1987(1)-1995(4); Doğrusal Form

$$S(TSE) = a + bL(F) + dZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDk}
C	295	33.3	0.99	0.37	11532	---
L(F)	5.6	1.7				
Z	5.7	96.1				

Dönem: 1987(1)-1995(4); Yarı Logaritmik Form

$$S(TSE) = a + bL(F) + cD94 + dZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDk}
C	299.2	37.6	0.99	0.74	62.46	---
L(F) _{.1}	9.87	4.02				
D94	3.04	1.1				
Z	5.5	59.3				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Bir Dönem Gecikmeli Yarı Logaritmik Form

$$S(KVSH) = a + bA + cD94 + dZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDk}
C	51.23	80.41	0.99	0.57	98.08	---
A _{.1}	4.6	1.37				
D94	2.16	1.31				
Z	3.7	106.9				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Bir Dönem Gecikmeli Doğrusal Form

$$S(PY) = a + bA + cD94 + dZ$$

Bagımsız Değişkenler	Katsayıları	't' İstatistikleri	R ²	DW	F	e _{RDK}
C	302.04	924.88	0.99	1.13	16.71 4	---
A ₁	3.13	1.78				
D94	4.48	4.61				
Z	3.44	119.5				

Dönem: 1987(2)-1995(4); Bir Dönem Gecikmeli Doğrusal Form

EK V: MATEMATİKSEL İŞLEMLERE AİT AÇIKLAMALAR:

1- 1996'nın başında AB ile gümrük birliğine gidilmesi, modelimizde, toplam gümrük vergileri içinde AB'den yapılan ithalata uygulanan verginin payını hesaplama ihtiyacını doğurmuştur. Öte yandan OGT'ye uyum doğrultusunda 1995 yılı içerisinde üçüncü ülkelerden ithalatta da gümrük vergisi indirimi yapılmıştır. Bu iki uygulamanın yaratacağı ithalat vergisi geliri kaybının toplam ithal vergi gelirleri içindeki payının hesaplanması modelimiz açısından ilk açığa kavuşturulması gereken konudur.

Modelde kullandığımız girdi/çıktı tablosu Türkiye için en son hesaplanmış olan 1990 Girdi/Çıktı Tablosudur. Girdi/çıktı tablolarında toplam ithalat vergileri sütunu da yer almaktadır. AB'den olan ithalata ilişkin verginin payı ve buna ek olarak OGT'ye uyum doğrultusunda üçüncü ülkelerden ithalattaki vergi indiriminin payının toplam ithalattan düşülmesi, model işletmek amacıyla gerekmektedir. Bu hesaplamanın en sağlıklı nasıl yapılabileceği gibi bir sorun karşımıza çıktı. Öncelikle bu hesaplamayı tek tek ithalata konu mallar açısından yapmanın önüne çeşitli engel çıkmıştır. Birincisi, ithalata konu malların çeşitliliği son derece fazladır ve bunlara uygulanan vergi oranları da oldukça farklılaşmaktadır. İkincisi AB'den yapılan ithalata uygulanan vergi oranları çeşitli dönemlerde GB üyeliği çerçevesinde indirgenmiştir. Öte yandan üçüncü ülkelerden ithal edilen bazı kritik mallarda da vergi muafiyeti ya da OGT'nin oldukça altında, diğer ürünlerde de oldukça üstünde bir vergi uygulaması vardır. Yani AB ve Üçüncü ülkelerden olan ithalatın mal bazında dağılımına ve bunlara ilişkin tek tek (vergi uygulaması farklılıkları da dikkate alınarak) vergi oran ve miktarlarına fiziki olanaklar çerçevesinde ulaşmak olanaksızdı. Bu problemler, toplam vergi indiriminin toplam ithalat içindeki payını bu yöntemle hesaplanmasını olanaksızlaştırmaktadır. Bir başka yol; AB ve üçüncü ülkelerin, 1990 Girdi/Çıktı Tablosunda ithalat vergileri içindeki paylarının, ithalatları oranına eşit olacağını kabul etmektir. Bu da, AB ve üçüncü ülkelerden ithalatın aynı oranda vergilendirildiği

varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayımı gerçekçi bulmadık. Zira Türkiye AB ülkelerinden yaptığı ithalata uyguladığı vergileri 1973-76'da toplam %15 oranında düşürmüştür. 1984-88 arasında ise liberalleşme uygulamaları çerçevesinde ithalattan alınan vergiler toplam %14.8 oranında ve 1988-90 arasında %26.7 oranında indirmiştir (Vakıfbank 1995: s.52). Ancak 1990 Girdi/Çıktı Matrisi analiz aracı olduğundan, 1984-90 arası gümrük vergisi indirimleri bu tabloya zaten yansımış olduğunu düşündük. Analizde mükerrerlik olmaması açısından bu indirimler analize dahil edilmemiştir. Yalnız OGT'ye uyum doğrultusunda Resmi Gazete Mükerrer sayı: 22605'de üçüncü ülkelerden ithalatta alınan vergilerde indirim yapılmıştır. Bunun 1995 sonu itibarıyla 1990 Girdi/Çıktı Tablosunda gümrük vergisi gelirlerini ne oranda azaltacağı dikkate alınmıştır. Bu gelişmeler dikkate alınarak; 1990 Girdi/Çıktı matrisinde yer alan gümrük vergisi gelirleri vektöründe Gümrük Birliği sürecinin başlamasıyla toplam yaklaşık %50 civarında bir azalış olacağı tahmin edilmiştir.

1990 yılı için toplam gümrük vergileri sütunu içerisinde AB ülkelerinden ithalata uygulanan verginin payını hesaplamak için aşağıdaki yöntemi uyguladık:

1990 yılı için (1990 yılını esas almamız 1990 yılı Girdi/Çıktı Tablosunu kullanmamızdan kaynaklanmaktadır) AB'nden ithalatın, Türkiye'nin toplam ithalatının içindeki payı %42 olarak hesaplanmıştır. AB ve üçüncü ülkelerden ithalatın eşit vergilendirildiği varsayımı altında; başlangıç için toplam gümrük vergileri içerisinde AB'den ithalata uygulanan verginin payı %42 olması gerekecektir.

1983-76 arası AB'den ithalatta %15 oranında vergi indirimi yapıldığı dikkate alınırsa:

$$\Delta V_{AB} = \%42 - (\%42 \times \%15) = \%35.7$$

Bu durumda, 1990 girdi/çıktı tablosunda AB'nin toplam ithalat vergileri içindeki vergi payı, yaklaşık %35.7 olarak tahmin edilmiştir. Yani bu oran (%35.7) bize AB'den ithalata uygulanan verginin, 1990 yılında yaklaşık olarak toplam ithalat vergisi içindeki payını vermektedir.

Öte yandan OGT'ye uyum doğrultusunda yapılan gümrük vergisi indiriminin toplam içindeki payı da şöyle hesap edilmiştir: Eğer AB'den ithalata uygulanan verginin toplam içindeki payı 1990 yılında %35.7 ise, kalan %64.3'lük pay da üçüncü ülkelere ait olacaktır. Bu durumda 1990 Girdi/Çıktı tablosundaki ithalat vergisi vektörünün toplamının %64.3'ü üçüncü ülkelere ait vergilendirme miktarını verecektir. Daha sonra 1996 yılı başlarında yayınlanan ve üçüncü ülkelerden ithalat için tesbit edilen yeni vergi oranlarının, fasıllar itibarıyla ortalamaları alınmıştır (Resmi gazete 96/7924). 1990 yılında fasıllar itibarıyla üçüncü ülkelerden ithalat rakamları bu oranlarla çarpılıp, yeni vergi oranlarıyla üçüncü ülkelerden ne miktarda gümrük vergisi geliri oluşacağı hesaplanmıştır. Böylece ulaştığımız rakam ile 1990 Girdi/Çıktı tablosunda yer alan üçüncü ülkelerden ithalatta alınan toplam verginin ne oranda azaldığı kıyaslanmıştır. Yeni vergi oranlarıyla hesap edilen miktarın ise toplam gümrük vergisi gelirlerinde yaklaşık %14.4 civarında OGT indirimi doğrultusunda ayrıca bir azalma yarattacağı gözlenmiştir. Bu durumda OGT'ne uyum doğrultusunda toplam vergi gelirlerinde yaklaşık %14.4 civarında azalmaya yol açacağı tesbit edilmiştir. Böylece Gümrük Birliği sürecinin başlamasıyla AB'den ithalatta gümrük vergilerinin kalkması (toplam vergiler içindeki payı %35.7 olarak tahmin edilmiştir) ve OGT'ye uyum doğrultusunda vergilerin inmesinin (tahmini oran %14.4 olarak hesaplanmıştır) Türkiye'nin toplam gümrük vergi gelirlerinde yaklaşık %50 oranında bir vergi kaybının olacağı hesaplanmıştır. Analizimiz ise; Gümrük Birliği sürecinin başlamasıyla %50 oranında bir gümrük vergisi uygulamasında azalışın maliyet etkilerinin ne olacağı çerçevesinde geliştirilmiştir.

2 - Çalışma süresince karşılaştığımız bir başka güçlük de Türkiye'ye ilişkin bazı verilere üçer aylık olarak ulaşmamızın olanaksız olmasıydı. Böyle durumlarda aşağıdaki yöntemle türetilmiş seriler elde ettik. Yıl ortası nüfus rakamları, GSMH- Cari ve GSMH- Sabit fiyatlarla üçer aylık olarak 1980 yılı sonrası için türetilmiştir. Türetilen nüfus rakamları ithalat serisinin, nüfus artışı etkisinden arındırırken kullanılmış olup, GSMH-C ve GSMH-S rakamlarını ise reel döviz kuru hesaplamalarımız için gereken üçer aylık GSMH

zımnı deflatörünü hesaplarken kullandık. Kullandığımız yöntem ise kısaca aşağıda özetlenmiştir:

$$X_{t_1} = X_{t_0} (1 + r)^4$$

$$\log X_{t_1} = \log X_{t_0} + 4 \log(1 + r)$$

$$\log(1 + r) = \frac{\log X_{t_1} - \log X_{t_0}}{4}$$

Yukarıda X_{t_1} ikinci yıl değerini, X_{t_0} ilk yıl değerini simgelemektedir. sonucun dörde bölümü ise çeyrek yıl rakamlarını türetme ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

$$\text{Antilog}(1 + r) = b$$

"b" katsayısı o yıl için logaritmik artışı simgeler, b'nin ilk çeyrek rakamı ile çarpımından sonra, ilk çeyrek rakamı ile toplamı, ikinci çeyrek rakamını verecektir. Bu işleme dört çeyrek rakamı elde edilene kadar devam edilir.

3 - Çalışmada nüfus artışı etkisinden arındırma işlemi yapmamızın nedeni ve uyguladığımız yöntem aşağıdadır. İthalatın üzerinde; gelir artışının, fiyatının düşüşünün yanında, nüfus artışından dolayı da bir artış etkisi olduğu düşünülmüştür. Amaç ithalat ve onun fiyat ile olan ilişkisini net biçimde gözlemek olduğu için bu nüfus artışı etkisini elimine etme yoluna başvurulmuştur. Yapılan işlemde; öncelikle, yukarda açıkladığımız logaritmik yöntem kullanılarak üçer aylık nüfus rakamları türetilmiştir. İkinci olarak tek tek ilgili çeyrekteki ithalat rakamlarımız, bu çeyrekteki nüfus rakamlarına bölünerek kişi başına ithalat rakamlarına ulaşılmıştır. Son olarak da, elde ettiğimiz bu rakamlar, 1980 başı nüfus rakamı ile tek tek çarpılarak, 1980 sonrası nüfus artışından kaynaklanan ithalat artışı elimine edilmiş oldu.

4 - Son olarak yaptığımız bir başka işlem de; serilerimiz üçer aylık olduğu için, açık seriler üzerinde mevsimsel dalgalanmalardan arındırma işlemidir. Bu işlemi kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- Öncelikle her yıla ait çeyrek yıl rakamlarının ortalama-
larının toplamı ($\sum Y$) alınmıştır. bu ortalamalar zaman trendi ile
çarpılarak toplamı ($\sum ZY$) alınmıştır.

- İkinci olarak katsayıları hesaplanmıştır:

$$a = \frac{\sum Y}{n} = X$$

$$b = \frac{\sum ZY}{Z^2} = Y$$

$$c = \frac{Y}{4} = M \quad \text{değerlerine ulaşılır. 'X' bize mevsimsel}$$

değerlerin merkez değerini verir. Ulaştığımız 'M' ise indeks
hesabımızda kullanacağımız katsayıdır.

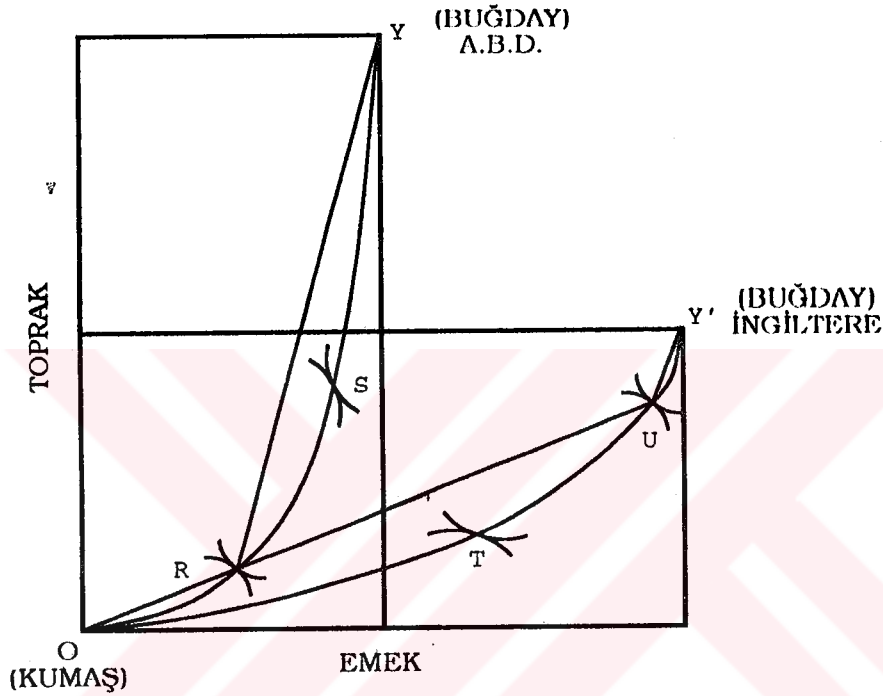
- Son olarak yatay olarak mevsimlerin ortalama değerleri
alınır:

Mevsim Ortalaması	M Serisi	L	S Mevsimsel İndeksi
1. Ort.	-	1. Ort	1. Ort / j
2. Ort	M	2. Ort - M	2. Ort - M / j
3. Ort	2M	3. Ort - 2M	3. Ort - 2M / j
4. Ort	3M	4. Ort - 3M	4. Ort - 3M / j
		$\sum L / 4 = j$	$\sum S = 4$

S indeksinde ulaşılan rakamlarla ilgili mevsim rakamlarıyla
çarpılmak suretiyle seri mevsimsel dalgalanmalardan arındırılmış
olur. S indeksinin bir özelliği, aşırı sapma olan değerlerde maks-
imum, az sapmalı değerlerde de minimum değişmelerle önemli ölçüde
seriyi sapmalardan arındırmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız T.
YAMANE, Statistics: An Introductory Analysis, New York 1973.

EK VI: FAKTÖR FİYATLARININ EŞİTLENMESİ

Faktör Fiyatlarının eşitlenmesi Edgeworth-Bowley kutu diagramı aracılığıyla aşağıda gösterilecektir. Edgeworth-Bowley kutuları²⁶ faktör oranları çok farklı olan iki ülke (ABD ve İngiltere) için düzenlenmiştir. ABD ve İngiltere'nin buğday ve kumaşta linear-homojen üretim fonksiyonlarının özdeş olduğu varsayılmıştır. .

Şekil 15: Ticaretten Sonra Faktör Fiyatlarının Eşitlenmesi

Şekilde yer alan iki kutu, kumaşta (O) ortak bir orijine sahiptir. Farklı faktör oranları nedeniyle Buğday için iki ayrı orijin

²⁷Şekil 15'de(Kindleberger 1963: s.645) iki ayrı Edgeworth-Bowley kutu diyagramı vardır. Bunlardan yatay olanı İngiltere için çizilmiş ve bu ülkedeki emek ve toprak miktarları kutunun ebatları oluşturulurken dikkate alınmıştır. Yani İngiltere'de emek faktörünün daha bol olduğu düşünülmüştür. Dikey kutu ise ABD için çizilmiştir ve ABD'nin de toprak zengin bir ülke olarak gösterildiği dikkate alınmalıdır. Burada üretim faktörleri arzının nitelik olarak homojen ve miktar olarak sabit olduğu varsayılmıştır. Kutu diagramında , kumaş ve buğday için ekstrem durumlar (örneğin bütün emeğin kumaş üretiminde kullanılması veya bütün toprağın buğday üretiminde kullanılması halinde atıl kalan diğer faktörler dikkate alınarak) da dikkate alınarak (şekildeki R ve U noktaları gibi) oluşturulan dönüşüm eğrisinde faktörler atıl kalmamaktadır.

yardımla ayrı ayrı S ve T noktalarında iki ülkede de üretim ve tüketimlerin belirlendiği varsayılmıştır. Toprak/Emek oranı buğday ve kumaşta ABD'de İngiltere'den daha yüksektir²⁸. ABD'inde İngiltere'ye göre her iki malın üretiminde de daha fazla toprak kullanılması halinde, emekle karşılaştırılacak olursa, toprak nisbeten daha az pahalı olacaktır. Tersine her iki malda da daha yüksek emek/toprak rasyosu ile, İngiltere'de emek ABD'dekine göre daha düşük bir verime sahip olacaktır. Dolayısıyla İngiltere'de emek nisbeten daha ucuz üretim faktörüdür.

İki ülke arasında ticaret başlayınca; sıfır taşıma maliyetleri ve ticarete tam serbesti varsayımları altında iki ülkede fiyatların tümüyle eşitlenmesi beklenir. Sabit verimler gösteren özdeş üretim fonksiyonları ve üretilen mallarla ilgili fiyatların aynı olması halinde, eğer her malın üretiminde faktör oranları ülkelerarasında özdeş ise - yani ticaret R ve U gibi noktalarda üretime sebep olursa- faktör verimlerinin özdeş olması gerekir. R ve U noktalarında, faktör oranlarının eşitliği R'nin OU hattı üzerinde bulunması (iki ülkede de kumaş üretiminde özdeş faktör oranları vardır.) ve YR ve Y'U 'nun paralel olması ile belirlenir.

R ve U gibi iki noktanın niçin mevcut olamayacağı ile ilgili çeşitli nedenler vardır. Ticarete girdikten sonra bir ülke veya her iki ülke, İngiltere'nin Y' noktasında kumaş veya ABD'nin O noktasında buğday üretmesi şeklinde tam ihtisaslaşma olabilir. Talep şartları; ABD'de üretimin S'den O'ya doğru kayması beklenirken, tersine Y'ye doğru kaymasına neden olabilir. Bu durumda ABD'de toprak bol olmasına rağmen emek yoğun mal ihraç edebilir (Kindleberger 1963: ss.641-649).

²⁸Zira şekil üzerinde S ve T noktaları için hayali ışınlar düşünülürse; kumaşta OS, OT 'den, buğdayda ise SY, TY' 'den daha dik olması toprak/emek rasyosunun ABD'de İngiltere'ye göre daha yüksek olduğunu gösterecektir.

Ek VII: GÖRELİ FİYATLARA İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Görelî fiyatlar birer had (Divitçioğlu 1982: s.168) olarak düşünölmeli ve bunların içinde numeraire (sayak) olarak alınan malın (ya da faktörün) bir ölçü birimi olarak, diğêr malların görelî değêrlerinin belirlenmesinde kullanıldığı dikkate alınmalıdır.

Bu durumda 'n' sayıda malın olduğı bir ekonomide, (n-1) piyasada denge söz konusu ise zorunlu olarak 'n' inci piyasada da denge olacaktır. 'n' sayıda malın birisi gelişı güzel seçilip, numeraire olarak düşünölmürse; bu durumda piyasadaki mal sayısı (n-1)'e inecektir. Her malın fiyatı 'n'inci malın fiyatına bölünmek suretiyle mallar arası görelî fiyatlar bulunmuş olur. 'n'inci malın kendi fiyatına bölünmesi ise bize bir (1) sayısını verecektir. Genel denge analizinde her hangi bir malın ve ya faktörün piyasasında talep fazlasının sıfır olması gereklidir. Bu durumda $Q_{e(i)}$ talep fazlası ise, talep fazlasının fiyatlarla olan fonksiyonel ilişkisini gösteren denge denklemi aşağıdaki gibi olacaktır. Yani P_1 numeraire olarak ele alındığında 'n'inci malın fiyatı $P_n / P_1 = 1$ olacak, diğêr malların fiyatı da P_i 'e göre şöyle oluşacaktır:

$$Q_{e(i)} = f\left(1, \frac{P_x}{P_1}, \frac{P_y}{P_1}, \dots, \frac{P_n}{P_1}\right)$$

Burada 'n' adet malın değışim oranları, yani görelî fiyat yapısı açığa kavuşmuş olmakla birlikte, 'n' adet malın mutlak fiyat düzeyleri hakkında bir fikir edinmek mümkün olmayacaktır (Bulmuş 1994: ss.450-452).

Walras'nın modeli çerçevesinde konuyu biraz daha açarsak; konu biraz daha aydınlanacaktır. Walras'nın modelinde iki mal, iki faktör ve iki firma ($2 \times 2 \times 2$) söz konusudur. Bu modelde iki malın fiyatı (P_x, P_y) ve iki faktör fiyatının (w ve r) belirlenmesi gerekmektedir.

Firmalar kârlarını ancak minimum maliyet koşullarında maksimum kârlarlar. Bu ise, üretimin bileşimlerini işgücü ve sermaye arasındaki marjinal teknik ikâme haddi (MRTS) ücret/faiz oranını

Yukarıda çözümlenmesi açıklanan Walrasgil sistemde, fiyatlar yalnızca görelî olarak belirlenir. Fiyatlardan herhangi üç tanesi, rastgele bir biçimde numeraire (sayak ya da ölçü birimi) olarak seçilen dördüncü fiyat cinsinden ifade edilebilir. Örneğimizde P_x 'i numeraire olarak seçtiğimizi varsayarsak, diğer fiyatları (P_y , w , r) P_x cinsinden şu şekilde belirleyebiliriz;

İlk denklemden (denklem 1) hareketle;

$$w = r(MRTS_{L,K}) \text{ elde edilir.}$$

Üçüncü denklemin birinci kısmından hareketle;

$$r = (MPP_{K,x}) \cdot (P_x) \text{ yazabiliriz.}$$

Bu son iki denklemden hareketle 'r' yerine konulursa;

$$w = (MRTS_{L,K}) \cdot (MPP_{K,x}) \cdot P_x \text{ olacaktır.}$$

Ayrıca dördüncü denkleminizden de aşağıdaki eşitliği elde etmemiz mümkün olacaktır:

$$P_y = (MRS_{y,x}) \cdot (P_x)$$

Bu son üç denklemden hareketle numeraire (P_x)'e göre görelî fiyatlarımız şöyle oluşacaktır:

$$\frac{P_y}{P_x} = (MRS_{y,x})$$

$$\frac{w}{P_x} = (MRTS_{L,K}) (MPP_{K,x})$$

$$\frac{r}{P_x} = (MPP_{K,x})$$

Yukarıdaki üç eşitliğin sağ tarafındaki değerlerin, zevkler ve teknoloji veri iken, iktisadî birimlerin maksimizasyon tercihleri çerçevesinde genel denge çözümlenmesi içerisinde tesbittir mümkünündür. Burada hangi malın numeraire olarak alındığı ise görelî fiyatlar üzerinde etkilî yaratmaz (Koutsoyiannis 1987: ss.552-554).

Bu bölümde son olarak şunları söylemek mümkündür. Fiyatların oran olarak ifadesi, paranın bir değişim ve zenginlik aracı olarak sisteme dahil edilmediği anlamına gelmektedir. Ayrıca modelde fiyatların mutlak değerlerinin hiç bir önemi yoktur.

EK VIII: GİRDİ/ÇIKTI TABLOLARININ ÖZELLİKLERİ

Girdi/çıkıtı tablosunu çok genel hatlarıyla açıklarsak; 'n' sayılı girdi/çıkıtı tablosuna göre bir sektörün diğer sektörlerle olan ileriye ve geriye bağımlılıklarını şu formüllerle göstermek mümkündür.

$İB_i$ 'yi herhangi bir 'i' sektörünün ileriye bağımlılık katsayısı olarak düşünersek;

$$İB_i = \frac{\sum_{j=1}^n x_{ij}}{x_i}$$

x_i : i sektörünün toplam üretimini,

x_{ij} : i sektörünün j sektöründen aldığı girdi miktarıdır.

GB_j 'yi ise; 'j' sektörünün aldığı girdi açısından geriye bağımlılık katsayısı olarak alırsak;

$$GB_j = \frac{\sum_{i=1}^n x_{ij}}{x_j}$$

Burada da;

x_j : j sektörünün toplam üretimini,

x_{ij} : j'inci sektörün i'inci sektörden aldığı girdi miktarını sembollemektedir (Öney 1983: ss. 110-149).

Girdi/çıkıtı tabloları yardımıyla hesap edilen ileri ve geriye bağımlılık katsayıları bize; bir sektörün toplam üretimini içinde diğer sektörlerle vermiş olduğu girdi miktarları ve diğer sektörlerden almış olduğu girdi miktarlarını gösteren orandır. Bu kaba ölçüm dışında sektörler arasında daha dolaylı ilişkiler de vardır ki, bunu da yine girdi/çıkıtı tablolarından hesap edilen üretim katsayıları ters matriksinden hareketle "dağılım duyarlılığı" ve "dağılım gücü" indeksleri ile göstermek olasıdır (Ayrıntılı bilgi için bakınız; Öney 1983: s.110-149).

Bir sektörün toplam ileriye bağımlılık katsayısına teknik üretim katsayıları matriksinin satır elemanları toplamıyla ulaşılır.

$$\text{Toplam İleriye Bağlılık} \quad i = \sum_{j=1}^n T_{ij}$$

Toplam geriye bağlılık katsayısı da aynı matrisin ilgili sütun elemanları toplamıdır.

$$\text{Toplam Geriye Bağlılık} \quad j = \sum_{i=1}^n T_{ij}$$

Elde edilen toplam ileriye ve geriye bağlılık katsayıları da bize bir birimlik üretim artışının diğer tüm sektörlerde ne oranlarda üretim değişikliklerine yol açacağını gösterir. Bu anlamda önem arzeden bu katsayıların yanı sıra üretim artışının yönü ve boyutunu belirleyen de dağılım duyarlılığı ve dağılım gücü indeksleridir.

$$DG_j = \frac{\frac{1}{n} T_j}{\frac{1}{n^2} \sum_{j=1}^n T_j}$$

n : Ters matristeki sektör sayısı,

T_j : j'inci sütun toplamı

$\sum_{j=1}^n T_j$ Ters matristeki tüm sütun toplamıdır.

Dağılım gücü (DG_j) endeksi; i'inci sektördeki birim üretim artışının ekonominin tümünde yaratacağı gelişme oranını gösterir. Dağılım duyarlılığı endeksi ise, ikinci sektörün ekonomideki bir gelişmeden ne oranda etkileneceğini gösterir. Bu ise;

$$DD_i = \frac{\frac{1}{n} T_i}{\frac{1}{n^2} \sum_{i=1}^n T_i}$$

n : ters matristeki sektör sayısı

T_i : i'inci satır toplamı

$\sum_{i=1}^n T_i$ Ters matristeki tüm sütun toplamıdır.

EK İM: MARSHALL-LERNER KOŞULU

Marshall-Lerner koşulunun notasyonel açıklaması ise şöyle yapılmaktadır: A ve B'den oluşan iki ülke olsun ve A ülkesinin parasının devalüe edilmesi durumunda ödemeler dengesine ilişkin gelişmelerin ne olacağı irdelensin. Modelde kullanılan notasyonlar ise şöyledir:

- X_A : A'nın fiziki ihraç miktarı,
 M_A : A'nın fiziki ithal miktarı,
 X_B : B'nin fiziki ihraç miktarı,
 M_B : B'nin fiziki ithal miktarı,
 P_X : A'nın para birimi cinsinden A'nın ihraç fiyatı,
 P_m : A'nın para birimi cinsinden A'nın ithal fiyatı,
 Υ : Her B para birimi başına ödenen A para birimi şeklinde ifade edilen döviz kuru,
 e_x^A : A'nın ihracat arz esnekliği,
 e_m^A : A'nın ithalat talep esnekliği,
 e_x^B : B'nin ihracat arz esnekliği,
 e_m^B : B'nin ithalat talep esnekliği,
 V_m : A'nın para birimi cinsinden, A'nın ithalat değeri,
 V_x : A'nın para birimi cinsinden, A'nın ihracat değeri,
 B_d : A'nın para birimi cinsinden, A'nın ticaret dengesi,
 B_f : Yabancı para (B'nin parası) cinsinden, A'nın ticaret dengesi,
 T : A'nın ticaret hadleri, yani P_X/P_m 'dir.

Tanımlamalar:

$$e_x^A \equiv \frac{dX_A}{dP_X} \cdot \frac{P_X}{X_A} \equiv X_A^I \frac{P_X}{X_A}$$

$$e_m^A \equiv \frac{dM_A}{dP_m} \cdot \frac{P_m}{M_A} \equiv M_A^I \frac{P_m}{M_A}$$

$$e_x^B \equiv \frac{dX_B}{d(P_{m/r})} \cdot \frac{P_{m/r}}{X_B} \equiv X_B^I \frac{P_m}{\Upsilon X_B}$$

$$e_m^B \equiv \frac{dM_B}{d(P_{x/y})} \cdot \frac{P_{x/y}}{M_B} \equiv M_B^I \frac{P_x}{Y M_B}$$

$$V_m \equiv P_m M_A \equiv P_m X_B$$

$$V_x \equiv P_x X_A \equiv P_x M_B$$

Özdeşlikler:

$$M_A = X_B \quad \text{isc} \quad P_x^* \equiv \frac{P_x}{Y}$$

$$X_A = M_B \quad \text{isc} \quad P_m^* \equiv \frac{P_m}{Y}$$

Fonksiyonel İlişkiler:

$$X_A = X_A(P_x)$$

$$M_A = M_A(P_m)$$

$$X_B = X_B(P_m/Y)$$

$$M_B = M_B(P_x/Y)$$

Varsayımlar:

$$\frac{dX_A}{d(P_x)} \equiv X_A^I \geq 0, \frac{dM_A}{dP_m} \equiv M_A^I \leq 0,$$

$$\frac{dX_B}{d(P_m/Y)} \equiv X_B^I \geq 0, \frac{dM_B}{d(P_x/Y)} \equiv M_B^I \leq 0$$

Modelde her iki ülkede de arz esnekliklerinin sonsuz olduğu varsayılmıştır. Bu nedenle her ülkenin kendi parası cinsinden ifade edilen ihracat malları iç fiyatları değişmemektedir.

B'nin para birimi cinsinden A'nın ihracat geliri: $(P_x/Y) X_A$ 'ya eşittir. Sonsuz arz esnekliği varsayımına göre, dış talep, ihracat gelirini sınırlayan faktördür. Bu durumda A'nın ihracat geliri:

$(P_x/Y) M_B$ dir. B'nin parası cinsinden A'nın ithalat harcaması ise:
 $(P_m/Y) M_A \equiv P_m^* M_A$. B'nin parası cinsinden A'nın ticaret dengesi de:

$$B_f = \left(\frac{P_m}{Y} \right) M_B - P_m^* M_A \text{ 'dır.}$$

A'nın parası devalüe edildiğinde, yani 'Y' artığında 'B_f' nasıl etkilenecektir? Bir başka deyimle $\frac{dB_f}{dY}$ türevinin değeri ile ilgilenmek gerekir. Eğer, $\frac{dB_f}{dY} > 0$ ise A'nın ticaret dengesi düzelecek $\frac{dB_f}{dY} < 0$ ise bozulacaktır. $\frac{dB_f}{dY} = 0$ ise devalüasyon A'nın ticaret dengesi üzerinde bir etki yaratmamıştır. Ticaret dengesindeki düzelme $\frac{dB_f}{dY} > 0$ la bağlı olduğuna göre, $\frac{dB_f}{dY}$ ne kadar büyük olursa, iyileşmeyi sağlayacak devalüasyon oranı o derece küçük olacaktır.

Y'ye göre B_f'nin türevi;

$$\begin{aligned} \frac{dB_f}{dY} &= -\frac{P_x}{Y^2} M_B - \frac{P_x}{Y} M_B^l \frac{P_x}{Y^2} - P_m^* M_A^l P_m \\ &= \frac{V_x}{Y^2} \left(-1 - \frac{M_B^l}{M_B} \cdot \frac{P_x}{Y} \frac{V_m}{V_x} \cdot \frac{M_A^l}{M_A} P_m \right) \end{aligned} \quad (1)$$

Esneklik tanımlarını da dikkate alarak

$$\frac{dB_f}{dY} = \frac{V_x}{Y^2} \left(-1 - e_m^B - \frac{V_m}{V_x} e_m^A \right) \quad (2)$$

Bir devalüasyon halinde $\frac{dB_f}{dY} > 0$ varsayıldığında Y'de artış B_f'yi artıracığından ticaret dengesinde düzelme beklenir. Yani devalüasyonun etkisi şöyle gösterilebilir:

$$\begin{aligned} -1 - e_m^B - \frac{V_m}{V_x} e_m^A &> 0 \\ -e_m^B - \frac{V_m}{V_x} e_m^A &> 1 \end{aligned} \quad (3)$$

Eğer B'nin ithalat talebi esnekliği ($e_m^B < -1$ ise) devalüasyonun A'nın ticaret dengesini düzeltmesi gerekir.

Bir ülke dış dengesizlik gibi bir sorunla yüz yüze gelmedikçe devalüasyona baş vurmak istemez. Bu durumda devalüasyon gibi bir politika aracına başvurmak için en azından başlangıçta $V_m \geq V_x$ olmalıdır. Basitleştirici varsayım olması amacıyla $V_m = V_x$ olarak alırsak; devalüasyon halinde eşitsizlik (3) şu durumu alır;

$$-e_m^A - e_m^B > 1$$

Bu eşitsizlik Marshall - Lerner Koşulu olarak bilinir. İki talep esneklik toplamı birim esneklikten büyüktür. İki talep esnekliğinin toplamı 1'den büyük ise devalüasyon daima döviz cinsinden ifade edilen ticaret dengesini düzeltecektir. Bu durumda eğer ticaret dengesi açığı ile işe başlarsak;

$$-e_m^B - \frac{V_m}{V_x} e_m^A \geq -e_m^A - e_m^B \quad \text{olacaktır.}$$

Yukardaki formülde eşitlik, sadece $e_m^A = 0$ sıfır olunca olanaklıdır ve bu durumda Marshall - Lerner koşulu yeterli olacaktır (Kindelberger 1970: ss. 370-75 ve Kindleberger 1963: ss.656-658).

EK X: MEADE'İN DENGİ MODELİ

1984 yılında "Oxford Economic Papers" 'da yayınlanan makalesinde ele aldığı açık ekonomi denge modelinde Meade de hem ödemeler dengesi, hem de bütçe açıklarını dengeye getirecek döviz kuru ve faiz oranlarını ve aralarındaki ilişkileri aynı anda tesbite çalışmıştır. Öte yandan Meade böylece Parasalcıların gündeme getirdiği sermaye hareketlerinin ihmal edilmesi konusundaki eksikliği de modelinde gidermiştir.

Meade'in modeli temelde, Keynesyen gelir-tüketim eşitliği üzerine kurulmuştur. Ama model, döviz kuru değişmelerine bağlı tesbit edilen esneklikleri de dikkate almaktadır. Bu yol ile daha sonra devlet bütçesi ve ödemeler dengesi açıklarını ilişkilendirdiği bağımlılık endeksine ulaşmayı hedeflemiştir. Modelin basitleştirici pek çok varsayımı vardır: Dünya fiyatlarındaki artış (π^*) sabit oranlıdır, faiz oranı (q^*) sabittir, ekonomide büyüme oranı (λ^*) sabittir ve ele aldığımız ekonomi küçük açık ekonomidir. Yani, dünya fiyatları üzerinde etkisi yoktur. Öte yandan kurulan Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda esnek ücret oranlarıyla tam istihdamda işgücü (L) sabittir ve sermayeye (K) ilişkin marjinal ürün değeri veridir. Modelde öncelikle diğer değişkenler sabit kalmak kaydıyla, faiz oranlarındaki değişimin gelir-tüketim eşitliği üzerindeki etkisine bakılmıştır. Meade faiz oranındaki değişimin, gelir-tüketim eşitliği üzerindeki etkilerini irdeledikten sonra sırasıyla; işgücü piyasasındaki denge, devlet bütçesi dengesi ve döviz kuru değişmelerinden hareketle elde edilen bağımlılık endeksi ve yeni faiz oranıyla dış dengenin nasıl oluşacağına bakmıştır. Sonuçta bütçe, ödemeler bilançosu ve faiz oranı, döviz kuruna dayalı şu ilişkilerden oluşan aşağıdaki tabloya ulaşmıştır:

Tablo 17: Meade'in Denge Tablosu

	G	B
q	$\frac{\partial \left(\frac{G}{PQ} \right)}{\partial q} > 0$	$\frac{\partial \left(\frac{B}{PQ} \right)}{\partial q} > 0$
C	$\frac{\partial \left(\frac{G}{PQ} \right)}{\partial C} < 0$	$\frac{\partial \left(\frac{B}{PQ} \right)}{\partial C} > 0$

G : Devlet bütçesi açıkları,

B : Ödemeler dengesi açıkları,

PQ: Yerli ürünlere olan parasal talebi,

q : faiz oranı,

C : Döviz kurundaki değişmeye bağlı olarak, (iç ve dış ürün göreceli fiyatları) esnekliklerinden hareketle elde edilen bağımlılık indeksi. Bu indeks bize yerli üretimin yabancı ürünlere bağımlılık derecesini gösterir.

Yukarıdaki tablodan görüleceği gibi faiz oranı ile devlet bütçesi açıkları ve ödemeler dengesi açıkları doğru yönlü bir ilişki içerisindedir. Yani faiz oranındaki bir artış, devlet bütçesi ve ödemeler dengesindeki açığı büyütür veya düşüşü azaltır. Bağımlılık indeksi ile devlet bütçesi açıkları ters, ödemeler dengesi açıkları doğru yönlü bir ilişki içerisindedir. Bunun anlamı şudur; döviz kurundaki artış bağımlılık indeksi (C)'nin yüksekliği nedeniyle ödemeler dengesinde bozulmayı da beraberinde getirir. (Modelde döviz kuru birim yerli paranın birim yabancı para cinsinden değeridir. Dolayısıyla kurdaki artış yerli paranın değerlenmesi anlamındadır. Son olarak yerli paranın değeri arttıkça bağımlılık indeksi C'ye bağlı olarak bütçe açığı da artmaktadır. Çalışmanın sonucunda Meade gerçekçi bir döviz kuru ve uygun faiz haddinin önemini vurgulamaktadır (Meade 1984: ss. 52-66).